

مهندسی سازندگی

شماره شاپا : ۲۵۷۸-۲۵۳۸

- بهسازی و نوسازی بافت های فرسوده، بازآفرینی یا گسیختگی هویت
محمدابراهیم مظهري
- برنامه ریزی استراتژیک بازآفرینی بافت ناکارآمد شهري
عارفه محمودي
- مروری بر ضرورت مشارکت در برنامه ریزی راهبردی فضایی
سبحان باقی، زینب عادلی، امیرحسین فرجی، سجاد چراغ آبادی
- برنامه ریزی ارتقای کیفیت زندگی در محلات فرسوده شهری، نمونه موردی: محله هاشمی منطقه ۱۰ تهران
مهسا نوروزی، ملیحه باباخانی
- ضرورت تدوین راهنمای طراحی نما برای بناهای میانافزا در بافت های تاریخی، نمونه موردی بافت های تاریخی مازندران
الهه یکتا رستمی، مجتبی پوراحمدی
- آینده پژوهی گسترش کالبدی-فضایی با تاکید بر فعالیت های تجاری در منطقه ۸ شهر تبریز در ۱۰ سال آینده
آیلار حسین زاده، مهسا حنیفه زاده

Journal of Engineering & Construction Management

Volume 6 , Number 3
Autumn 2021

ISSN : 2538-2578

- **Retrofitting and renovation of worn-out textures, re-creation or rupture of identity**
Mohammadibrahim Mazhari
- **Strategic planning for regeneration of inefficient urban fabric**
Arefeh Mahmoodi
- **An overview of the necessity of participation in strategic spatial planning**
Sobhan Baghi, Zeinab Adeli, Amirhossein Faraji, Sajjad Cheraghabadi
- **Planning to improve the quality of life in worn-out urban neighborhoods, case study: Hashemi neighborhood, district 10 Tehran**
Ali Mahmoud, Mohammad Badakhshan, Abozar Seifi
- **The necessity of compiling a facade design guide for intermediate buildings in historical contexts, a case study of historical contexts in Mazandaran**
Elaheh Yektandorost Rostami, Mojtaba Pourahmadi
- **Future research of physical-spatial expansion with emphasis on commercial activities in the 8 district of Tabriz city in the next 10 years**
Aylar Hosseinzadeh, Mahsa Hanifehzadeh

اللَّهُ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ

فصلنامه پژوهشی مهندسی و مدیریت ساخت

شماره شاپا : ۲۵۷۸-۲۵۳۸

مهندسی و مدیریت ساخت

صاحب امتیاز و مدیر مسئول : دکتر روح اله طاهرخانی
سر دبیر : دکتر فواد کیلانه‌ئی
دبیر تخصصی : دکتر مرتضی فیروزی
مدیر اجرایی : مهندس فائزه طاهرخانی

اعضای هیئت تحریریه :

دکتر رضا ضیائی موید	استاد دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) قزوین
دکتر عباس رصافی	استاد دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) قزوین
دکتر فواد کیلانه‌ئی	دانشیار دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) قزوین
دکتر علی عبدی کردانی	دانشیار دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) قزوین
دکتر مهدی روانشادینیا	دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات تهران
دکتر روح اله طاهرخانی	استادیار دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) قزوین
دکتر مهدی مهدی خانی	استادیار دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) قزوین
دکتر رامین انصاری	استادیار دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) قزوین
دکتر محمد علی نکویی	استادیار دانشگاه صنعتی مالک اشتر تهران
دکتر حمیدرضا عباسیان جهرمی	استادیار دانشگاه صنعتی خواجه نصیر الدین طوسی
دکتر سعید بنی‌هاشمی	استادیار دانشگاه کانبرا استرالیا
دکتر علی کیوانفر	استادیار دانشگاه ایالتی کنزائو
دکتر مرتضی فیروزی	استادیار دانشگاه البرز

همکاران اجرایی : نجمه هاشم‌پور، امیرحسین حاجی بابایی، شادی معتمدی، کیمیا آرام
صفحه‌آرایی و طراحی : مریم حدادی
ویراستار فارسی : زهرا شعرافچی‌زاده
ویراستار انگلیسی : سمیه میرزابابایی

نشانی : تهران، خیابان دماوند، میدان امامت، خیابان شهید تیموری‌فر، پلاک ۱۹۳، واحد ۳، کدپستی ۱۷۴۳۶۹۵۳۸۱
تلفن و نمابر : ۰۲۱۷۷۴۲۸۰۰۶
وبگاه : www.jecm.ir
رایانامه : info@jecm.ir

Journal of Engineering & Construction Management

ISSN : 2538-2578

Director-in-Charge : Dr. Roohollah Taherkhani
Editor-in-Chief : Dr. Fouad Kilanehei
Associate Editor : Dr. Morteza Firouzi
Administration Manager : Faezeh Taherkhani

Editorial Board :

Dr. Reza Ziyae Moayed	Prof. at Imam Khomeini International University (IKIU)
Dr. Abbas Rassafi	Prof. at Imam Khomeini International University (IKIU)
Dr. Fouad Kilanehei	Assoc. Prof. at Imam Khomeini International University (IKIU)
Dr. Ali Abdi Kordani	Assoc. Prof. at Imam Khomeini International University (IKIU)
Dr. Mehdi Ravanshadnia	Assoc. Prof. at Islamic Azad University (Tehran Branch)
Dr. Roohollah Taherkhani	Assist. Prof. at Imam Khomeini International University (IKIU)
Dr. Mahdi Mahdikhani	Assist. Prof. at Imam Khomeini International University (IKIU)
Dr. Ramin Ansari	Assist. Prof. at Imam Khomeini International University (IKIU)
Dr. Mohammad Ali Nekooie	Assist. Prof. at Malek Ashtar University of Technology
Dr. Hamidreza Abbasianjahromi	Assist. Prof. at K. N. Toosi University of Technology (KNTU)
Dr. Saeed Banihashemi	Assist. Prof. at University of Canberra
Dr. Ali Keyvanfar	Assist. Prof. at Kennesaw State University
Dr. Morteza Firouzi	Assist. Prof. at Alborz University

Journal Colleagues : Najmeh Hashempour, Amirhossein Hajibabaei, Shadi Motamedi, Kimiya Aram
Layout and design : Maryam Haddadi
Persian editor : Zahra Sharbafchizadeh
English editor : Somayeh Mirzababayi

Address : Unit. 3, No. 193, Teymurifar St., Emamat Sq., Damavand St., Tehran, Iran, 1743695381
Tel & Fax : +9821-77428006
Site : www.jecm.ir
Email : info@jecm.ir

فهرست

۱-۷	بهسازی و نوسازی بافت های فرسوده، بازآفرینی یا گسیختگی هویت محمدابراهیم مظهری
۸-۱۴	برنامه ریزی استراتژیک بازآفرینی بافت ناکارآمد شهری عارفه محمودی
۱۵-۲۲	مروری بر ضرورت مشارکت در برنامه ریزی راهبردی فضایی سبحان باقی، زینب عادل، امیرحسین فرجی، سجاد چراغ آبادی
۲۳-۳۰	برنامه ریزی ارتقای کیفیت زندگی در محلات فرسوده شهری، نمونه موردی: محله هاشمی منطقه ۱۰ تهران مهسا نوروزی، ملیحه باباخانی
۳۱-۳۵	ضرورت تدوین راهنمای طراحی نما برای بناهای میان افزا در بافت های تاریخی، نمونه موردی بافت های تاریخی مازندران الیه یک تن رستمی، مجتبی پوراحمدی
۳۶-۴۳	آینده پژوهی گسترش کالبدی-فضایی با تاکید بر فعالیت های تجاری در منطقه ۸ شهر تبریز در ۱۰ سال آینده آیلار حسین زاده، مهسا حنیفه زاده

Content

Retrofitting and renovation of worn-out textures, re-creation or rupture of identity Mohammadibrahim Mazhari	1-7
Strategic planning for regeneration of inefficient urban fabric Arefeh Mahmoodi	8-14
An overview of the necessity of participation in strategic spatial planning Sobhan Baghi, Zeinab Adeli, Amirhossein Faraji, Sajjad Cheraghabadi	15-22
Planning to improve the quality of life in worn-out urban neighborhoods, case study: Hashemi neighborhood, district 10, Tehran Mahsa Noroozi, Maliheh Babakhani	23-30
The necessity of compiling a facade design guide for intermediate buildings in historical contexts, a case study of historical contexts in Mazandaran Elaheh Yektandorost Rostami, Mojtaba Pourahmadi	31-35
Future research of physical-spatial expansion with emphasis on commercial activities in the 8th district of Tabriz city in the next 10 years Aylar Hosseinzadeh, Mahsa Hanifehzadeh	36-43

Retrofitting and renovation of worn-out textures, re-creation or rupture of identity

Mohammadibrahim Mazhari *

Assistant Professor, Department of Architecture, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran

*Corresponding author's email address:
m.e.mazhary@gmail.com

How to cite this article:

Mohammadibrahim Mazhari, Retrofitting and renovation of worn-out textures, re-creation or rupture of identity, *Journal of Engineering and Construction Management (JECM)*, 2021; 6(3):1-7.

بهسازی و نوسازی بافت های فرسوده، بازآفرینی یا گسیختگی هویت

محمدابراهیم مظهری *

استادیار، گروه معماری، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۶/۰۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۶/۲۱

ارجاع به مقاله:

محمدابراهیم مظهری، بهسازی و نوسازی بافت های فرسوده بازآفرینی یا گسیختگی هویت، مهندسی و مدیریت ساخت، ۱۴۰۰، ۶ (۳): ۱-۷.

Abstract

This research paper is about the solutions of giving identity to architectural spaces, strengthening the sense of belonging of the residents to their place of living and as a result, expanding their sense of participation in the implementation of plans for organizing and renovating worn-out urban tissues. Organizing and renovating worn-out urban tissues is a combination of social, cultural and physical processes that should be seen in a comprehensive plan. In addition, the renovation program should be based on long-term goals so that it can eliminate the areas of non-acceptance in the society by considering possible changes in the future. In order to achieve the goals of empowering and improving the quality of life in worn-out urban contexts, paying attention to maintaining and revitalizing the neighborhood system, helping to increase the sense of belonging of the residents to their place of residence, and also strengthening the local community in order to expand the sense of people's participation in the implementation of projects is of particular importance. In relation to the topic of the research, the basic question is: Does the sense of belonging of the residents to their place of residence have an effect on their participation in the implementation of projects? Clarifying the problem and answering the theoretical dimensions of identity and sense of belonging and searching for scientific gaps in facing the improvement and reconstruction of worn-out urban tissues is of great importance, because the city is a living entity and has a living body and soul. Renovation with the concept of contemporization and re-creation is the reproduction of the urban environment in new conditions. Reproduction includes revising and restoring values in their contemporization. At present, the approach of renovation, looking at the body of the city, focuses on destruction and reconstruction and is not capable of re-creating and restoring values.

Keywords

Identity, place identity, sense of place, place belonging, social capital

چکیده

این نوشتار پژوهشی پیرامون راهکارهای هویت بخشی به فضاهای معماری، تقویت احساس تعلق ساکنین به محل زندگی خود و در نتیجه گسترش حس مشارکت آنان در اجرای طرحهای ساماندهی و نوسازی بافت های فرسوده شهری است. ساماندهی و نوسازی بافت های فرسوده شهری ترکیبی از فرایندهای اجتماعی، فرهنگی و کالبدی است که می بایستی در یک برنامه جامع بطورتوأمان دیده شود. علاوه بر آن، برنامه نوسازی باید بر اهداف طولانی مدت استوار بوده تا بتوان با در نظر گرفتن تغییرات احتمالی در آینده زمینه های عدم پذیرش در جامعه را از بین برده باشد. در راستای تحقق اهداف توانمندسازی و ارتقای کیفیت زندگی در بافت های فرسوده شهری توجه به حفظ و احیای سیستم محله بندی، کمک به افزایش حس تعلق ساکنین به محل زندگی خود و همچنین تقویت اجتماع محلی بمنظور گسترش حس مشارکت مردم در اجرای طرحها از اهمیت ویژه ای برخوردار است. در ارتباط با موضوع پژوهش سوال اساسی این است: آیا حس تعلق ساکنین به محل زندگی خود در میزان مشارکت آنان در اجرای طرحها تاثیر دارد؟ تبیین مسئله و پاسخ به ابعاد نظری هویت و حس تعلق و جستجوی خلاء های علمی در مواجهه با بهسازی و بازسازی بافت های فرسوده شهری از اهمیت زیادی برخوردار است، زیرا شهر موجودی زنده و از تن و جان زنده برخوردار است. نوسازی با مفهوم معاصر سازی و بازآفرینی، بازتولید محیط شهری در شرایط جدید است. بازتولید در برگزیده بازبینی و بازیابی ارزش ها در معاصر سازی آنهاست. در حال حاضر رویکرد بهسازی و نوسازی، با نگاه معطوف به کالبد شهر ناظر به تخریب و بازسازی است و قادر به بازآفرینی و بازیابی ارزش ها نیست.

کلمات کلیدی

هویت، هویت مکانی، حس مکان، تعلق مکانی، سرمایه اجتماعی

محیط علاوه بر عناصر کالبدی، شامل پیام ها، معانی و رمزهایی بر اساس نقش ها، توقعات انگیزه ها و دیگر عوامل آن را رمز گشایی و درک می کنند و در مورد آن به قضاوت می پردازند. این حس کلی

که پس از ادراک و قضاوت نسبت به محیط خاص در فرد بوجود می آید حس مکان نامیده می شود که عاملی مهم در هماهنگی فرد و محیط، باعث بهره برداری بهتر از محیط، رضایت استفاده کنندگان و در نهایت احساس تعلق آنها با محیط و تداوم حضور در آنها می شود [۱]. حس مکان از مفاهیم فرهنگی مورد نظر مردم، روابط اجتماعی و فرهنگی جامعه در یک مکان مشخص حمایت کرده و باعث یادآوری تجارب گذشته و دست یابی به هویت برای افراد می شود. در جهان امروز، تلاش برای حفظ هویت، یکی از منازعات اصلی ملت ها است. معماری و طراحی شهری نیز از این امر مستثنی نیستند. نسبت واقعی جهان، فرهنگ و هویت، سنوآل آفرین موضوعات در گستره جغرافیایی جهان هستند که در جهان تک ساختی مدرن تا اندازه ای نادیده انگاشته شده اند. از دست دادن حس مکان، بی تعلقی به مکان ارتباط عمیقی با بی هویتی مکان دارد. محیط عامل مهمی در احراز هویت خاص برای انسان برای تجلی کالبدی باورها و ارزش های فرهنگی جامعه است و می تواند در احساس هویت یا بی هویتی تاثیر گذار باشد [۲].

آثار هویتی یک شهر در طیف وسیعی قابل طبقه بندی می باشند. دسته ای که برای اهل شهر شناخته شده می باشند، گروهی که برای یک تمدن عامل هویتی هستند و بلاخره طبقه ای که برای جهانیان یا جوامعی فراتر از تمدنی که صاحب آن عامل هویتی است، ملاک و معیار هویتی هستند. آن دسته از عناصر و فضاهای شهری که بتوانند به عنوان نمایش دهنده اصول و ارزش های مآخوذ از فرهنگ و تاریخ جامعه ظاهر شده و کماکان به عنوان تجلی خاص آن اصول و ارزش ها ایفای نقش نموده و صاحبان و پدیدآوردندگان خویش را معرفی کنند، خواهند توانست همچنان به عنوان عنصر شاخص هویتی آن تمدن و ملت شناخته شوند. شالوده شهر ایرانی در چهار عامل اصلی قابل تشخیص بوده که عبارتند از: فضاهای مسکونی (محله)، فضاهای اقتصادی (بازار و بازارچه)، فضاهای تاسیساتی (آب انبار، گرمابه، و...) و فضاهای مربوط به شبکه راه ها می باشد [۳].

این مقاله در پی آن است تا با مرور ادبیات تخصصی در زمینه نظریه هویت مکانی و دستاوردها و کارکردهای نظریه فوق توجه برنامه ریزان طرح های بهسازی و نوسازی بافت های شهری را به چارچوبی علمی برای شناخت رخدادهای روندهای طی شده در بافت های فرسوده جلب نموده و از این طریق نگاه آنان به حفظ و ارتقای تعلق مکانی ساکنین معطوف شده و از گسیختگی هویت مکانی در بافت های فرسوده پیشگیری شود.

۲- هویت

واژه هویت یا Identity ریشه در زبان لاتین دارد Identitas که از Idem به معنای «مشابه و یکسان» گرفته شده است و دو معنای اصلی دارد، اولین معنای آن بیانگر مفهوم تشابه مطلق است (این با آن مشابه است)، معنای دوم آن تمایز است که با مرور زمان سازگاری و تداوم را فرض می گیرد. به این ترتیب، به مفهوم شباهت از دو زاویه مختلف راه می یابد و مفهوم هویت به طور همزمان میان افراد یا اشیاء دو نسبت مختلف برقرار می سازد: از یک طرف، شباهت و از طرف دیگر، تفاوت [۴]. به سخن دیگر به طور کلی هویت بعنوان یک امر و موضوع شناخت، برای غیر خود مطرح است، چون خصوصیت و

شناخت فرد یا شئی در اساس مورد نظر غیر است تا مورد توجه فرد یا شئی و نفس وجود فرد یا شئی بیانگر هویت است [۵]. کلمه هویت از نظر لغوی به معنی "هستی، وجود، ماهیت و سرشت" و ریشه لغوی آن از واژه "هو" گرفته شده که اشاره به غایت، نهایت و کمال مطلق دارد و موجب شناسایی و تمایز فرد از دیگری می شود [۶]. هویت مفهومی پویا است که در زمان دچار تغییراتی مستمر و به هم پیوسته می شود که مانند یک زنجیر حلقه های به هم پیوسته ای را شکل می دهد تا گذشتگان یک سرزمین را به باشندگان حال و ایشان را به آیندگان متصل کند. هویت یک سرزمین به واسطه مولفه های فرهنگی، آداب و رسوم، عادات و هنر یک قوم در مکان جغرافیایی خاصی شکل می گیرد. در این رابطه باید گفت هنر و معماری یک سرزمین جزئی از فرهنگ است که شاکله ای از هویت سازی آن ملت هم به شمار می رود [۲]. از آنجا که هویت هر شهر بر گرفته از هویت مبتنی بر جهان بینی انسانی است، می توان گفت که مقوله هویت کالبد شهر موضوعی کیفی و برخاسته از ارزش های والای انسانی است و حرکت، پویایی و استمرار واقع در ذات مفهوم هویت است که کالبد شهر را شکل می دهد و به مثابه ماترکی به نسل امروز منتقل کرده است. در واقع سیمای کالبدی شهرهای اصیل هر سرزمینی با جهان بینی خاص، علاوه بر برخورداری از مولفه های اقلیمی و زیست بوم منطقه، نمایانگر ارزش های نهفته در ذات اجتماع و فرهنگ آن سرزمین است که در سیمای آن سرزمین بازتاب می یابد و شهر را وابسته به یک سرزمین خاص با جهان بینی و ویژگی های اجتماعی یک سرزمین می کند.

در واقع، هویت هر شهر ارتباطی مستقیم با احساس شهروندان نسبت به استمرار حیات روانی خود دارد. از سویی دیگر، فرآیند تشخیص هویت در واقع نوعی تعیین کیفیت و ارزش گذاری، توسط ساکنان است که بر اساس میزان احساس تعلق و وابستگی (حس مکان)، خاطره ی ذهنی از کمینه تا بیشینه در حال تغییر است [۲]. از دیدگاه پدیدارشناسانه، هویت انسان ها با هویت مکان درآمیخته و در مکانی که واجد کارکتر و معنی باشد رشد می یابد [۷]. اساساً صاحب نظران، جوهره هویت را به نوعی تعلق می دانند، بدین معنا که هویت هر گونه تعریف بشود، در نهایت به تعلق ختم می شود. اگر از تعلقات ملی مانند خاک، سرزمین، حاکمیت، فرهنگ، آداب، زبان، قومیت و همچنین تعلقات مکانی سخن می گوئیم، بر این است که هویت ما با اینها نسبت مستقیم دارد و در واقع همه اینها عوامل هویت ساز یک فرد هستند که اگر ارتباط ما با آنها قطع بشود، در واقع هستی و وجود ما کاملاً به زیر سوال می رود. احساس نیاز به تعلق، نیازی ذاتی و اساسی است و به ابعاد شخصیتی ما نوعی هماهنگی و انسجام می بخشد، لذا هویت به معنی «چه کسی بودن» از نیازهای طبیعی انسان به شناخته شدن و معرفی شدن به چیزی یا جایی نشئت می گیرد.

۳- مفهوم فضا و مکان

در حالی که فضا را گستره ای باز و قابل جهت یابی می بینیم، مکان بخشی از فضا است که به وسیله شخصی یا چیزی اشغال شده است و دارای بار ارزشی و معنایی است. مکان مفهومی بیش از یک خواستگاه یا موقعیت دارد. مکان ها با معنی و احساسات بشری آمیخته اند و

6 (3) , 2021

دوره ۶، شماره ۳

پاییز ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

مهندسی عمران

همین مفهوم، تفاوت میان فضا و مکان را مشخص می کند. به تعبیر دیگر، مکان ترکیبی است از خاطره، تجارب حسی و روایت ها، اما فضا یک موقعیت جغرافیایی است که می توان آن را با مشخصات رقومی مانند طول و عرض جغرافیایی معرفی کرد [۸]. فضا ریشه در موقعیت های واقعی دارد و به وسیله ابزارهای ریاضی قابل توصیف است، ولی از دیدگاه رلف، رویدادی احساسی است که سبب تغییر فضا به مکان می شود. و این نشان می دهد که ادراکات و احساسات ما از فضا در ذهن، مکانی دارند که در مواجهه با مکان واقعی بیرونی حکم تداعی کننده ها را بازی می کنند و سبب آشنایی و این همانی با مکان می شوند. در واقع فضا، زمانی به عنوان مکان شناخته می شود که تصویهای ذهنی اولیه، خاطرات و تجربه های ما و به نوعی خود ما را تداعی کنند.

مکان، صیغه اسم ظرف است، مشتق از کون به معنای "بودن" و به معنای مطلق "جا"، و بودن خود به معنای "وجود هستی" و "هستی داشتن" است. همچنین، گذراندن عمر و "زندگی کردن" نیز معنی می دهد. یکی دیگر از معانی بودن، "واقع شدن" و "روی دادن است" [۹]. ادوارد رلف معتقد است حس مکان که برگرفته از روح مکان است، موجب معنا و هویت مکان می گردد. او بیان می دارد که مردم چیزی فراتر از خصوصیات فیزیکی مکان ها را تجربه می کنند و خاطره های آنها سبب پیوستگی با روح مکان می شود. روح مکان به رغم تغییرات اساسی همچنان اصرار بر بودن دارد، کما اینکه بسیاری از شهرها و کشورها هویت خود را در برابر تغییرات اجتماعی، فرهنگی و فناوری حفظ کرده اند. رلف می گوید هر زمان که ما فضا را درک و احساس می کنیم هر چند بی شکل و نامحسوس، نوعی مفهوم مکان نیز شکل می یابد برای رلف مکان ها ذاتا پایگاه های معنایی هستند که در طول زندگی بر اساس رویداد شکل گرفته اند. با آغوشن آنها به معنا، افراد و گروه ها یا جوامع، فضا به مکان تغییر می کند یعنی به سبب روی دادن خاطره جمعی، فضا تبدیل به مکان می شود [۱۰]. مکان مفهومی انتزاعی و ذهنی نیست بلکه نخستین قرارگاه ارتباط مستقیم با جهان محل زندگی انسان است. به همین دلیلی سرشار از معنا، واقعیت های کالبدی و تجربه های انسانی بوده و رابطه عاطفی عمیقی با انسان برقرار می کند. مکان محل وقوع رخدادهاست، داشتن مکانی مشترک به معنای داشتن هویت مشترک است، یعنی متعلق به یک گروه بودن [۸].

مکان عنصر اصلی هویت ساکنان آن است. انسان با شناخت مکان می تواند به شناخت خود نائل شود. یکی از عوامل سرگردانی انسان امروز نپرداختن به مفهوم مکان و پی نبردن به مفهوم هویت مکانی است. مکان جایی است که ما ادراک کاملی از هستی و بودن خود داشته باشیم. انسان از مکان های متفاوت تصاویر متفاوتی در ذهن دارد. احساسات او می تواند بر روی ادراکاتش از محیط و شکل گیری تصویر ذهنی از مکان تاثیر گذار باشد. همین تصاویر ذهنی انسان هاست که به مکان ها هویت می دهد. علاوه بر ساختار کالبدی مکان، خاطرات افراد در هویت بخشیدن به مکان موثر است. بحران مکان به معنی بحران اجتماعی از فضا و زمان، از بارزترین مشکلات شهرسازی معاصر است. بحرانی که در ایجاد فضاهای شهری فاقد هویت، فاقد تاریخ و فاقد تبلور یافته است [۱۰]. فضا صرفا زمانی به مکان معنا دار تبدیل می شود که واجد ارزش های انسانی گردد، یعنی هویت و معنای

خویش را باز یابد. امروزه حس خنثی بودن فضا را می توان در شهر و کشور خویش نیز تجربه کرد. پژمردگی و بیگانگی انسان ها در نهاد های عمومی کاملاً برنامه ریزی شده ی عملکردگرا، بیانگر آن است که این فضاها به مکان ارتقا نیافته اند [۱۱].

۴- هویت مکانی

انسان بودن به معنای زیستن در دنیایی سرشار از مکان های با اهمیت است. انسان بودن به معنای برخورداری از مکان و شناخت نسبت به این برخورداری است. برای هرکس پیوند و آگاهی عمیق نسبت به مکان هایی که در آن تولد یافته رشد کرده یا هم اکنون در حال زندگی و تردد است، وجود دارد. این پیوند منبع اصلی هویت و امنیت فردی و جمعی است. به نظر گابریل مارسل یک فرد جدای از مکان خود نیست، او همان مکان است. واگنر معتقد است که زمان، مکان، انسان و عمل، هویت غیر قابل تفکیکی را می سازند بنابراین معنا و عمل عناصری درهم تنیده اند که در فهم هویت مکان باید در نظر گرفته شوند. در مجموع هویت مکان بنحوی به عناصر سه گانه، محیط فیزیکی (فرم)، فعالیت (عملکرد)، و معنا برمی گردد. سه عنصر مزبور غیر قابل تقلیل به یکدیگر بوده، اما به طور غیر قابل تفکیکی در فهم ما از مکان های مختلف به هم پیوند خورده اند. سیمای فیزیکی، فعالیتها و معانی، دیالکتیک بین آنها، روابط ساختاری این هویت است [۱۲].

از ترکیب واژه های هویت و مکان دو عبارت «هویت مکان» و «هویت مکانی» سر بر می آورند نور برگ شولتز در خصوص هویت مکان خاطر نشان می سازد: مکان ها لزوماً همان چیزی هستند که باید باشند و دخل و تصرف انسانی در آنها زمانی به خلق فضاهای قابل زندگی منجر می شود که حال و هوای حاکم بر فضا را تشخیص دهد و در راستای آن حرکت کند. در واقع هویت مکان به ویژگی های قابل تشخیص مکان بیرونی اشاره دارد. در حالیکه هویت مکانی احساسی در یک فرد یا یک جمع است که به واسطه ارتباطشان با یک مکان برانگیخته می شود. نمونه ای از اهمیت و تبلور هویت مکانی در فرهنگ ایرانی، فراوانی نامهای خانوادگی مرتبط با مکان است، نامهایی چون تهرانی، یزدی، کاشانی و ... نشان می دهد که مردم مایل اند از طریق نام، هویت مکانی خود را به دیگران معرفی کنند. در واقع هویت مکانی محصول تداوم هویت مکان و تبدیل شدن آن از امری بیرونی به مسئله ای درونی است.

در تمام مسیری که از مکان (فضا) تا هویت مکانی طی شد، با حرکت های رفت و برگشتی متوالی بین درون و بیرون یا ذهنیت و عنیت مواجه هستیم. در نهایت هویت مکانی نتیجه ذهنی شدن هویت مکان برای یک فرد یا جمع است به طوریکه زیر بنای هویت فردی یا جمعی شان گردد. هر جای این فرایند پیاپی و رفت و برگشتی بین عین و ذهن، دچار اختلال گردد به ناامنی هویتی در فرد یا جمع منتهی خواهد شد. از این روست که پروشانسکی بر اهمیت رابطه متعادل بین هویت مکانی فرد یا اجتماع و ویژگی های محیط بیرونی تأکید می کند. او معتقد است انسان طی زمان برای خود هویتی مکانی قائل می شود، این هویت مکانی خود تصویری مستقل در ذهن فرد می سازد. اگر شرایط بیرونی که فرد در ارتباط با آن قرار می گیرد و تصویر ذهنی وی که در واقع سطح توقع او را نشان می دهد یکسان

نباشد، شخص تلاش می‌کند از راه‌های مختلف این انطباق را بوجود آورد و سیستم ذهن خود و فضای بیرونی را به تعادل برساند. برای رسیدن به این تعادل سه راه متداول وجود دارد: نخستین راه حل، انطباق محیط یا به عبارت دیگر، تغییر محیط و رساندن آن به سطح کیفی هویت مکانی در ذهن شخص است. تلاشهایی که در جهت بهبود کیفیت زندگی در مجتمع‌های مسکونی در بسیاری از کشورها انجام می‌گیرد، نمونه‌ای از اقدام در جهت اتخاذ این راه حل می‌باشد. راه حل دوم، انطباق خود یا به عبارت دیگر، تغییر دادن خود است. این امر مستلزم پائین آوردن سطح انتظار و در واقع، پذیرفتن شخص با بریدن از محیط می‌گردد. در صورتی که شخص، نتواند محیط را مطابق میل خود تغییر دهد، تصویر ذهنی خویش را با محیط منطبق می‌سازد و هویت مکانی جدید را می‌پذیرد. این امر هر چند سخت‌تر و دیرتر انجام می‌شود، اما غیر ممکن نیست. تسلیم شدن مردم در برابر الگوهای وارداتی چیزی نیست جز اختیار کردن این راه حل. سومین راه حل، در واقع عکس‌العملی است که منجر به تنش در شخص یا بریدن از محیط می‌گردد. در صورتی که شخص نه بتواند محیط را مطابق میل خود تغییر دهد و نه تصویر ذهنی خویش را، این عدم تطابق از آستانه تحمل شخص گذشته و او را به شرایط واکنشی وارد می‌کند. در این شرایط، یا برش از محیط حاصل می‌شود و یا اگر امکان برش و یا به دلایل مختلف تمایل به بریدن نبود، تنش به حد بحرانی رسیده و مشکلات روانی جدی برای شخص ایجاد می‌کند. پدیده مهاجرت نمونه‌ای از بروز عکس‌العمل بریدن از محیط است. این واکنش زمانی که حالت جمعی به خود می‌گیرد، کل ساختار اجتماع را مورد تهدید قرار می‌دهد.

نوربرگ شولتز دامنه وسیع‌تری برای این همانی فرد و پدیده قائل است، وی این همانی را متناظر با الفت بافتن با یک محیط خاص می‌داند. بر این اساس تعلق خاطر به یک مکان و تعلق مکانی، به معنی رابطه هم‌پیوندی میان انسان و محیط، از مهمترین تبعات احراز هویت است. در اثر این رابطه مکان به لنگر گاهی روانی بدل شده، آسودگی خاطر و احساس امنیت و اعتماد به نفس در استفاده از فضا را به همراه دارد. اغلب این تعلق مکانی از سطح تجربه‌های احساسی-شناختی فردی می‌گذرد و با احساس مشترک جمعی در محدوده‌های فضایی وسیع‌تر گره می‌خورد. در تأیید موارد بالا می‌توان به گفته الکساندر در کتاب زبان الگو، اشاره کرد: «مردم به فضاهای هویت‌مند نیاز دارند تا به آنها تعلق داشته باشند». نیاز به تعلق مکانی چنان است که حتی اگر کسی درصدد نفی تعلق خود به یک مکان خاص باشد، این کار را از طریق منتسب کردن خویش به یک مکان دیگر انجام دهد.

از سوی دیگر خاطره فردی و جمعی ما، عامل تشدید کننده تعلق مکانی است و حتی می‌تواند این تعلق را به تعلق خاطر بدل نماید. چرا که خاطره بیش از آنکه منوط به زمان باشد، در بند مکان است. ما گاه می‌پنداریم که خود را در زمان باز می‌شناسیم. در حالیکه آنچه زمینه شناخت ماست مجموعه‌ای پیاپی از توقفهای ذهنی ما در فضا است. خاطرات گاه جنبه شخصی دارند، اما مواردی نیز پیش می‌آید که خاطره‌ای در حافظه جمعی جای می‌گیرد و تبدیل به خاطره جمعی جامعه می‌شود. عناصر و فضاهای اصلی زندگی جمعی (فضاهای شهری) جایگاه خاطرات جمعی هستند. بر این اساس

با تخریب آثار گذشته نه تنها وجود فیزیکی آنها بلکه جایگاه خاطرات جمعی نیز از میان می‌رود. اگر ما به جایی برسیم که نتوانیم خاطره جمعی تولید کنیم و خاطره‌های جمعی قبلی را نیز از بین برده باشیم، نسل بعدی نسل بی‌خاطره‌ای خواهد بود. نسل بی‌خاطره هم یعنی نسل بی‌ریشه [۱۰].

در اینجا است که هویت و خاطره با یکدیگر پیوند می‌خورند. زیرا انسانها بخشی از تصویر ذهنی‌شان را بر اساس خاطراتشان می‌سازند و از دست رفتن جایگاه عینی آن خاطرات، عمل انطباق ذهنیت و عینیت را مختل نموده، فرد را در احراز هویت مکانی با مشکل مواجهه می‌کند. از طرف دیگر نباید تعلق خاطر به یک فضا را با هویت مند بودن آن اشتباه گرفت و این دو را معادل هم پنداشت و با هویت برخورد نوستالژیک داشت، چرا که هویت بیش از آنکه معطوف به گذشته باشد، حال را در برمی‌گیرد و حتی باید بتواند تا آینده امتداد یابد. در بیشتر نظریات و سخنان مربوط به هویت ضرورت آن مورد تأیید قرار گرفته و حیاتی بودن آن نیز بیان شده است. این بدین معنی است که داشتن هویت برای حفظ حیات انسان‌ها و یا ادامه آن ضرورت دارد، اما این ضرورت چرا، چگونه، و بر چه اساسی باشد، کمتر مورد اشاره قرار گرفته است. بر اساس آنچه تا این‌جا گفته شد می‌توان در بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده، به لزوم احراز هویت مکانی فضاهای نوسازی شده در ارتباط با فرد و جامعه ساکن در بافت توجه کافی نمود. و نایستی با اقدامات مقطعی و شتاب‌زده احساس تعلق مردم به فضاهای موجود را تضعیف نمود. چرا که مردم به فضاهای هویت‌مند نیاز دارند تا به آنها تعلق داشته باشند.

۵- مفهوم حس مکان

حس مکان و احساس تعلق به مکان از موضوعات مورد بحث در علوم مختلف از جمله معماری، جغرافیای انسانی، برنامه‌ریزی شهری و روستایی، جامعه‌شناسی، و روانشناسی می‌باشد. اصطلاح حس مکان از ترکیب دو واژه حس و مکان تشکیل شده است. واژه حس در فرهنگ لغات آکسفورد سه معنای اصلی دارد: نخست یکی از حواس پنج‌گانه؛ دوم احساس، عاطفه و محبت که در روان‌شناسی به درک تصویر ذهنی گفته می‌شود یعنی قضاوتی که بعد از ادراک معنای شیء نسبت به خود شیء در فرد به وجود می‌آید که می‌تواند خوب، جذاب یا بد باشد؛ سوم، توانایی در قضاوت درباره یک چیز انتزاعی، مثل معنای حس در اصطلاح حس جهت‌یابی که به مفهوم توانایی یک فرد در پیدا کردن مسیر یا توانایی مسیر در نشان دادن خود به انسان است و در نهایت حس به معنای شناخت تام یا کلی یک شیء توسط انسان می‌باشد. اما واژه حس در این اصطلاح بیشتر به مفهوم عاطفه، محبت، قضاوت و تجربه کلی مکان یا توانایی فضا در ایجاد حس خاص یا تعلق در افراد است. از دیدگاه روان‌شناسی محیطی انسان‌ها به تجربه حسی، عاطفی و معنوی خاص نسبت به محیط زندگی نیاز دارند. این نیازها از طریق تعامل صمیمی و نوعی همذات‌پنداری با مکانی که در آن سکونت دارد قابل تحقق است. این تعامل صمیمی و همذات‌پنداری، روح یا حس مکان نامیده می‌شود. از نظر روانی حس مکان کاتالیزوری است که باعث تبدیل شدن یک محیط به یک مکان می‌شود (فلاح، ۱۳۸۵: ۶۰). حس مکان عاملی مهم در هماهنگی فرد و محیط، بهره‌برداری بهتر از محیط، رضایت

استفاده‌کنندگان و در نهایت احساس تعلق آن‌ها با محیط و تداوم حضور در آن می‌شود.

۶- تعلق مکانی

تعلق مکانی به این معنا است که مردم خود را به واسطه مکانی که در آن به دنیا آمده و رشد کرده‌اند تعریف می‌کنند. این ارتباط که به طور کلی حس مکان نامیده می‌شود را مردم به گونه‌ای عمیق و ماندگار تحت تاثیر قرار می‌دهد و خاطره مکانی به صورت فردی و جمعی را تقویت می‌نماید. در واقع احساس تعلق و دلبستگی به مکان سطح بالاتری از حس مکان است که در هر موقعیت به منظور بهره‌مندی و تداوم حضور انسان در مکان نقش تعیین‌کننده‌ای می‌یابد. این حس به گونه‌ای به پیوند فرد با مکان منجر می‌شود. انسان خود را جزئی از مکان می‌داند و بر اساس تجربه‌های خود از نشانه‌ها، معانی، و عملکردها شخصیت و نقشی برای مکان در ذهن خود متصور می‌سازد. این نقش نزد او منحصر به فرد و متفاوت می‌باشد و در نتیجه مکان برای او مهم و قابل احترام می‌شود. از این رو می‌توان گفت که مکان‌ها هویت ساز نسبی هستند.

در روانشناسی، تعلق مکانی به رابطه شناختی فرد با یک محیط یا یک فضای خاص اطلاق می‌شود و از لحاظ هویتی تعلق مکانی رابطه تعلق و هویتی فرد به محیط اجتماعی است که در آن زندگی می‌کند. و در واقع دلبستگی مکان رابطه نمادین ایجاد شده توسط افراد به مکان است که معانی احساسی، عاطفی، و فرهنگی مشترکی به یک فضای خاص می‌دهد. دلبستگی به مکان مبنایی برای درک فرد و گروه نسبت به محیط است و معمولاً در محیطی فرهنگی به وجود می‌آید. بنابراین تعلق به مکان چیزی بیش از تجربه عاطفی و شناختی بوده و عقاید فرهنگی مرتبط‌کننده افراد به مکان را نیز شامل می‌شود. از این نظر می‌توان گفت که افراد مکان‌ها را به خصوصیات فرهنگی ربط می‌دهند به گونه‌ای که یک مکان می‌تواند محرک انسان و یادآور مفاهیم و معانی فرهنگی باشد.

۷- عوامل شکل دهنده تعلق مکانی

با توجه به مفهوم حس مکان در دیدگاه‌های مختلف و سطوح مختلف آن، عوامل شکل دهنده تعلق مکانی را می‌توان در دو گروه عوامل ادراکی و عوامل کالبدی و به صورت زیر بیان کرد.

عوامل ادراکی

چنان‌که گفته شد، حس مکان ترکیبی است پیچیده از معانی، نمادها، و کیفیت‌هایی که شخص یا گروه به صورت خودآگاه یا ناخودآگاه از فضا یا منطقه‌ای خاص ادراک می‌کنند. معانی و مفاهیمی که پس از ادراک مکان توسط فرد رمزگشایی می‌شود از عوامل ایجاد حس مکان هستند. در این صورت حس مکان تنها به معنای یک حس یا عاطفه یا هرگونه رابطه با مکانی خاص نیست بلکه نظام و ساختاری شناختی است که فرد با آن به موضوعات، اشخاص، اشیاء، و مفاهیم یک مکان احساس تعلق پیدا می‌کند. افراد بدون حس مکان قادر به زندگی در محیط خاص نیستند، زیرا حس مکان توانمندی فضا یا مکان در ایجاد حسی خاص نسبت به کلیت مکان است. با این حس مکان، رابطه

فرد با تمامی مفاهیم، اشخاص، و سایر موضوعات موجود در آن مکان را تأمین می‌کند. در این مفهوم، حس به معنای احساس، مرحله قبل از ادراک نیست بلکه به معنای عاطفه یعنی مرحله بعد از شناخت است. به این ترتیب مکان‌ها در افراد مختلف حس‌های متفاوتی ایجاد می‌کنند و نقش شخصیت و تجارب گذشته انسان‌ها در دریافت این حس موثر است. فضایی که در فرد حس مکان و تعلق ایجاد می‌کند دیگر برای او فضا نیست و تبدیل به یک مکان می‌شود. در این صورت مکان کلیتی می‌شود که مردم تمام فعالیت‌ها و اتفاقات را با آن می‌شناسند.

تعلق به اجتماع نیز از عوامل موثر در ایجاد حس مکان است چنان‌که هیومن، حس مکان را شامل تعلق به اجتماع و حس محلی تعریف کرده و از نظر او حس مکان، ادراک فردی مردم از محیط خود و احساسات کمابیش آگاهانه آن‌ها از محیط است. حس مکان شخص را به گونه‌ای با محیط پیوند می‌دهد که فهم و احساس انسان با زمینه معنایی محیط به یکپارچگی می‌رسد. فریتز استیل معتقد است حس مکان هر محیط بستگی به نحوه ارتباط انسان با آن محیط دارد و شامل رابطه انسان و مکان تعاملی است، یعنی انسان‌ها چیزهای مثبت یا منفی را به محیط می‌دهند و سپس از آن می‌گیرند [۱]. بنابراین چگونگی فعالیت‌های مردم در کیفیت تاثیر محیط بر آن‌ها مهم است. تصور مکان نه فقط کالبدی، بلکه روانی یا تعاملی است و حس مکان به عنوان یک تجربه از ترکیب یک مکان-رفتار و آنچه انسان به آن می‌دهد، به وجود می‌آید. به بیان دیگر برخی از چیزهایی که انسان در مکان ایجاد می‌کند بدون او و مستقل از او به وجود نمی‌آیند. برخی از فضاها آن چنان روح مکانی قوی دارند که بر انسان‌های مختلف تاثیرات مشابه می‌گذارند. بنابراین انسان به مکانی که در آن زندگی می‌کند، از پیش، مجموعه‌ای از مفاهیم فرهنگی می‌دهد و این پیش‌مفهوم‌ها راهی را که انسان با مکان مواجه می‌شود شکل می‌دهد. چگونگی فعالیت‌های مردم در کیفیت تاثیر محیط بر آن‌ها اثر گذار است. این تاثیرات می‌تواند کوتاه مدت، بلند مدت، مثبت، یا منفی باشد.

عوامل کالبدی

از نظر فریتز استیل، مهم‌ترین عوامل کالبدی موثر در ادراک و حس مکان، اندازه مکان، درجه محصوریت، تضاد، مقیاس، تناسب، مقیاس انسانی، فاصله، بافت، رنگ، بو، صدا، و تنوع بصری است. او همچنین خصوصیات نظیر هویت، تاریخ، تخیل و توهّم، راز و رمز، لذت، شگفتی، امنیت، سرزندگی، شور، و خاطره را موجب برقراری رابطه متمرکز با مکان می‌داند. احساس مکان از نظر لینچ، نیز عاملی است که میان انسان و مکان ارتباط برقرار کرده و وحدت به وجود می‌آورد فضا باید هویت قابل ادراک، قابل شناسایی، به یاد ماندنی و نمایان داشته باشد تا حس مکان ایجاد کند. این نوع حس مکان می‌تواند احساس تعلق به همراه داشته باشد. جنیفر کراس نیز عوامل موثر بر حس مکان را چگونگی رابطه با مکان و حس اجتماع می‌داند و رابطه با مکان را به صورت‌های زندگی نامه‌ای، معنوی، عقیدتی، روایتی، مادی، و وابستگی اجباری دسته‌بندی می‌کند که با عواملی مانند هویت، درونیت و رضایت‌مندی، سطوح مختلف از حس مکان را ایجاد می‌کنند.

۸- سرمایه اجتماعی و اجتماع محلی

هویت فرهنگی و اجتماعی در تداوم حیات اجتماعی انسان نقش مهمی را در انجام وظایف و مسئولیت های اجتماعی و شهروندی ایفا می کند . هویت فرد در گرو برآیند متناسب و مناسبی از سایر هویت های وی از جمله هویت فرهنگی و اجتماعی است . به گونه ای که بتواند منشاء خاطره برای فرد و جامعه گردد .

مفهوم سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی (social capital) از مفاهیم نوینی است که امروزه در بررسی های اقتصادی و اجتماعی جوامع مدرن مطرح شده است، طرح این رویکرد در بسیاری از مباحث مربوط به توسعه، نشان دهنده اهمیت نقش ساختارها و روابط اجتماعی میان افراد (سرمایه اجتماعی) بر متغیرهای توسعه از همه ابعاد است . سرمایه اجتماعی عمدتاً مبتنی بر عوامل فرهنگی و اجتماعی است و شناسایی آن به عنوان یک نوع سرمایه می تواند عملکرد موثری بر توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به همراه داشته باشد .

تعاریف مختلفی از سرمایه اجتماعی ارائه شده است . یکی از تعاریف مطرح این است که سرمایه اجتماعی مجموعه هنجارهای موجود در سیستم های اجتماعی است که موجب ارتقای سطح همکاری اعضای آن جامعه و پایین آمدن سطح هزینه های تبادلات و ارتباطات می شود [۱۳]. سرمایه اجتماعی را می توان حاصل پدیده های ذیل در یک سیستم اجتماعی دانست :

اعتماد متقابل، تعامل اجتماعی متقابل، احساس هویت جمعی و گروهی، احساس وجود تصویری مشترک از آینده، گروه های اجتماعی، کار گروهی .

محل به عنوان نهاد واحدهای همسایگی با مفهوم اجتماع و اجتماع محلی قرابت زیادی دارد، به طوری که پژوهشگران متعددی آنها را به یک معنی بکار می برند . در واقع محل به واحدهایی هستند که در آن برخی از مجموعه ارتباطات همچون پیوندهای اجتماعی (خانودگی، خویشاوندی، دوستی، همسایگی و ...) پیوندهای کارکردی (مانند ارتباطات در تولید، مصرف و جابجایی کالا و خدمات) پیوندهای فرهنگی (مانند پیوند در مذهب، سنت یا هویت قومی) یا پیوند اقتصادی (پایگاه اقتصادی یا سبک زندگی) تمرکزی یابند.

۹- نتیجه گیری و جمع بندی

در این پژوهش گفته شد که هویت موضوعی عجین با زندگی روزمره انسان هاست و از نیاز انسان به شناخته شدن و معرفی شدن به چیزی یا جایی نشئت می گیرد. هویت به وسیله تشخیص در اثر انطباق یک عینیت با تصویر ذهنی اش قابل حصول بوده و از سویی دانستیم که کار کرد هویت ایجاد پیوستگی و همانندی است. و در واقع احساسی است که تعلق فرد را به یک کشور، جامعه و مجموعه ای خاص نشان می دهد. از مهمترین تبعات احراز هویت تعلق خاطر به یک مکان و تعلق مکانی است. نتیجه احراز و تثبیت هویت، هویت مندی فضای مورد سنجش از نظر فرد یا جمع بوده و لازمه آن دانستن شرایطی است که امکان هویت مندی فضا را فراهم می آورد. با اشراف به این

شرایط می توان فضایی را که دچار بحران هویت است، به سمت احراز هویت مورد نظر هدایت نمود و فضای هویت مند را از ابتلا به بحران هویت در خلال تغییرات مصون داشت. از سوی دیگر گفته شد که هویت، اعتبار خود را از تشخیص می گیرد. لذا مهمترین شرایط هویت مندی، قابل تشخیص بودن است. در این میان، موضوع مورد تشخیص، فضا و ملاک تشخیص تصویر ذهنی آن و میزان نزدیکی فضا به توقعاتی است که از آن فضا در ذهن افراد وجود دارد.

مهمترین وجه فضاهای هویت مند، احساس تعلق ساکنین به آنهاست. از طرفی خاطرات فردی و جمعی ما وابسته به میزان احساس تعلق ما به فضاست چرا که عناصر و فضاهای اصلی زندگی جمعی، جایگاه خاطرات جمعی ما هستند. در اینجا است که هویت و خاطره با یکدیگر پیوند می خورند. از این روست که افراد بدون احساس تعلق به مکان قادر به زندگی در محیط خاص نیستند، چرا که حس مکان، رابطه فرد با تمامی مفاهیم، اشخاص و سایر موضوعات موجود در مکان را تامین می کند . تعلق به اجتماع نیز از عوامل موثر در ایجاد حس مکان است، چنان که هیومن، حس مکان را شامل تعلق به اجتماع و اجتماع محلی تعریف کرده است، از سوی دیگر حس مکان و میزان تعلق شهروندان نسبت به محیط زندگی خود به وضعیت مالکیت و سابقه سکونت آن ها ارتباط دارد. هر چه سابقه سکونت و حس مالکیت افراد به محیط زندگی خود افزایش یابد آنها احساس تعلق و یگانگی بیشتری نسبت به محیط زندگی خواهند داشت .

محل های شهری به عنوان واحدهای قابل تشخیص به دلیل برخورداری از سرمایه اجتماعی درون گروهی و برون گروهی، ظرفیت و استعداد شکل گیری گروه ها و انجمن های محلی را در درون خود دارند . اجتماعات محلی که موجب دستیابی به آسایش، رفاه و توسعه شده و زمینه مناسبی را برای مشارکت فعالانه افراد به منظور ارتقای کیفیت زندگی فراهم می آورند . به همین دلیل پیشنهاد می گردد تا محل محوری اساس برنامه ریزی، بهسازی و توانمندسازی بافت های فرسوده و تاریخی شهرهایمان باشد . از آنجا که نوسازی با مفهوم معاصر سازی، بازتولید محیط شهری در شرایط جدید است لذا بازتولید در برگزیده بازبینی و بازایی ارزش ها در معاصر سازی آنهاست. در حال حاضر بهسازی و نوسازی، با نگاه معطوف به کالبد شهر، ناظر به تخریب و بازسازی است و بازآفرینی حیات بافت های فرسوده شهری به سطح نوسازی کالبدی شهر تقلیل یافته و موجب بروز نارضایتی و نارسایی در فرآیند بهسازی و نوسازی بافت های فرسوده شهری شده است.

۱۰- مراجع

- [۱] حجت، حسین. (۱۳۹۴) «اهمیت استراتژیکی خلیج فارس و جزایر سه گانهی ایرانی»، کنفرانس بین المللی نقش مدیریت انقلاب اسلامی در هندسهی قدرت جهانی، ۷.
- [۲] فلاحت، محمد صادق (۱۳۸۵)، مفهوم حس مکان و عوامل شکل دهنده آن، مجله هنرهای زیبا، تابستان، شماره ۲۶، تهران: صص ۶۶-۵۰
- [۳] حبیب، فرح، مجید نادری، حمیده فروزانگر، (۱۳۸۷)، پرسمان تبعی در گفتار کالبد شهر و هویت، نشریه هویت شهر، پاییز و زمستان، شماره ۳، تهران: صص ۲۳-۱۳.
- [۴] شیعه، اسماعیل، (۱۳۸۴)، با شهر و منطقه در ایران، چاپ سوم، تهران: انتشارات دانشگاه علم و صنعت.
- [۵] جنگیز، دیچار، هویت اجتماعی، ترجمه تورج یار احمدی، نشر شیراز، تهران، ۱۳۸۱
- [۶] عبادیان، محمود، مقاله بحران هویت، مجموعه مقالات هویت و بحران هویت ، جهاد دانشگاهی، تهران ۱۳۸۲

6 (3) , 2021

دوره ۶، شماره ۳

پاییز ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

مهندسی عمران

- [۷] میر محمدی، داوود، (۱۳۸۳)، گفتارهایی درباره هویت ملی در ایران، چاپ اول، تهران: انتشارات تمدن ایرانی.
- [۸] پرتویی، پروین، (۱۳۸۷)، پدیدارشناسی مکان، تهران: انتشارات فرهنگستان هنر.
- [۹] میرمقتدایی، مهتا، (۱۳۸۷)، معیارهای سنجش امکان شکل گیری، ثبت و انتقال خاطرات جمعی در شهر، مجله هنرهای زیبا، بهار، ش ۳۷، تهران: صص ۴-۱۷.
- [۱۰] دهخدا، علی اکبر، (۱۳۷۳)، لغت نامه دهخدا، جلد سیزدهم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

- [۱۱] حبیبی، محسن، مدیریت شهری و فضای یادمانی، مجله شهرداری شماره ۹ سازمان شهرداریهای کشور، ۱۳۷۸
- [۱۲] نوربرگ شولتز، کریستیان، (۱۳۸۹)، روح مکان، مترجم: محمد رضا شیرازی، تهران: انتشارات رخداد نو.
- [۱۳] افروغ، عماد، فضا و نابرابری اجتماعی، انتشارات دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ۱۳۷۷
- [14] Francis Fukuyama, "Social Capital and Civil Social", conference on second generation, Reform, 1999

6 (3) , 2021

دوره ۶، شماره ۳

پاییز ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

بهسازی و نوسازی بافت های فرسوده با آفرینی با گسستگی هویت

Strategic planning for regeneration of inefficient urban fabric

Arefeh Mahmoodi *

MSc student in Urban Planning, Faculty of Architecture and Urbanism, Imam Khomeini International University (IKIU), Qazvin, Iran,

*Corresponding author's email address:
arefe.mahmoodi@edu.ikiu.ac.ir

How to cite this article:

Arefeh Mahmoodi, Strategic planning for regeneration of inefficient urban fabric, *Journal of Engineering and Construction Management (JECM)*, 2021; 6(3):8-14.

Abstract

Strategic planning of urban development is a new approach in urban planning and management, which relies on the principles of sustainable urban development, drawing a vision, formulating development goals, comprehensive and systematic confrontation with the basic problems of the city, and one of the strategies to achieve urban development is the sustainable regeneration of the fabric. Planning in worn-out urban areas has always been the most important issue of urban planning, and one of the strategies to achieve urban development is the sustainable regeneration of worn-out urban tissues. Strategic planning is used in order to properly deal with the future and solve the current complex problems. Urban development strategy focusing on strengthening economic competitiveness and reducing poverty and various environmental aspects of the city, urban spatial structure, infrastructure structures, cultural and social aspects, etc. It is the best option to achieve sustainable urban development. So far, the plans and programs that have been implemented to intervene in inefficient structures. Most of them have physical goals and they have ignored the main assets of these tissues in which the people live. Therefore, in order to solve the problems of the inefficient texture of the cities in the economic, social, cultural and physical fields, it is necessary to use effective approaches in this field, in order to take effective steps in order to preserve their identity and promote them, and by using a planning in a coherent manner and with the participation of all interested groups, he paid for the comprehensive improvement of these inefficient tissues.

Keywords

Strategic planning, worn texture, regeneration

برنامه ریزی استراتژیک بازآفرینی بافت ناکارآمد شهری

عارفه محمودی *

دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه ریزی شهری، دانشکده معماری و شهرسازی،
دانشگاه بین المللی امام خمینی(ره)، قزوین، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۶/۰۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۶/۲۱

ارجاع به مقاله:

عارفه محمودی، برنامه ریزی استراتژیک بازآفرینی بافت ناکارآمد شهری،
مهندسی و مدیریت ساخت، ۱۴۰۰، ۶(۳): ۸-۱۴.

چکیده

برنامه ریزی استراتژیک توسعه شهری رویکرد نوینی در برنامه ریزی و مدیریت شهری است که با اتکا به اصول توسعه پایدار شهری به ترسیم چشم انداز تدوین اهداف توسعه رویاروی همه جانبه و سیستماتیک با مسائل اساسی شهر استوار است یکی از استراتژی های دستیابی به توسعه شهری بازآفرینی پایدار بافت های فرسوده شهری است. برنامه ریزی در نواحی فرسوده شهری همواره مهمترین موضوع برنامه ریزی شهری بوده یکی از استراتژی های دستیابی به توسعه شهری بازآفرینی پایدار بافت های فرسوده شهری می باشد. برنامه ریزی راهبردی به منظور برخورد صحیح با آینده و رفع مشکلات پیچیده فعلی به کار گرفته می شود استراتژی توسعه شهری با تمرکز بر تقویت رقابت جویی اقتصادی و کاهش فقر و جنبه های مختلف زیست محیطی شهر ساختار فضایی شهری ساختارهای زیربنایی جنبه های فرهنگی و اجتماعی و غیره می تواند بهترین گزینه برای رسیدن به توسعه پایدار شهری باشد. تاکنون طرح ها و برنامه هایی که جهت مداخله در بافت های ناکارآمد مورد اجرا قرار گرفته است. بیشتر اهداف کالبدی داشته و سرمایه های اصلی این بافت ها که مردم ساکن در آن می باشد، را نادیده انگاشته اند. بنابراین برای رفع مشکلات بافت ناکارآمد شهرها در زمینه های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و کالبدی، لازم است با استفاده از رویکردهای موثر در این زمینه، اقدام شود تا از این طریق گام های موثری در جهت حفظ هویت و ترفیع آنها برداشته با استفاده از یک برنامه ریزی منسجم و با مشارکت تمامی گروه های ذی نفع نسبت به بهبود همه جانبه این بافت های ناکارآمد پرداخت.

کلمات کلیدی

برنامه ریزی استراتژیک، بافت فرسوده، بازآفرینی

۱- مقدمه

در تمامی دنیا به خصوص در کشورهایی که دارای سابقه طولانی شهرنشینی هستند بخش هایی در شهرها وجود دارند که با واسطه قدیمی بودن و یا به دلیل ساخت وسازهای بی برنامه و یا به صورت خودرو در شهرها و حاشیه شهرها به وجود آمده اند و در معرض آسیب های جدی هستند. این نوع محلات که معمولا از آن ها با عنوان بافت های ناکارآمد شهری یاد می شود اگرچه در حال حاضر

دچار ناکارآمدی و فرسودگی شده اند. لیکن بخشی مهمی از فضاهای شهر را به خود اختصاص می دهند. انسان هایی زیادی را در درون خود جای داده و امکانات بالقوه ای برای رشد و توسعه شهرها از درون را دارا می باشد و معمولا ساکنان آن ها بدلائل مختلفی احساس تعلق خاطر ویژه ای به این فضاها دارند. نقش برنامه ریزی شهری همواره برای حفظ این احساس تعلق و حضور پذیری ساکنین در شهرها بوده است. در کشور ما همچون سایر کشورها بافت های ناکارآمد شهری با مسائل چند بعدی و گاه بسیار پیچیده مواجه اند. طرح های زیادی

6 (3) , 2021

دوره ۶، شماره ۳

پاییز ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

در رابطه با بهبود بافت های قدیم شهری انجام شده که متأسفانه اکثراً موفق نبوده اند؛ و دلیل عدم موفقیت این پروژه ها و نارضایتی شهروندان از آن ها، عدم شناخت صحیح و دقیق تهیه کنندگان طرح ها از عوامل و پتانسیل های بالقوه و نیز عدم اعمال و انطباق اهداف، علایق تمایلات و نیازهای کسانی است که طرح برای آن ها تهیه شده است. و کمبودها و نواقص طرح های رایج در ساماندهی موضوعات شهری از جمله بافت ناکارآمد با نگاه به برنامه ریزی استراتژیک ضمن شناسایی مهمترین مشکلات بافت ناکارآمد میانی برای حل و بهبود این مشکلات است. امروزه برنامه ریزی استراتژیک یکی از پرتعدادترین روش های برنامه ریزی در تمامی کشورها و حتی شهرها است.

بافت های ناکارآمد شهری که در بسیاری از مواقع ترکیبی تنگاتنگ با بافت تاریخی و ارزشمند شهرها دارد و وسعت آنها نیز گاهی کم نیست، یکی از فرصت های شهر جهت بهره گیری از راهکارها و سیاست های توسعه از درون و نیز تامین فضا جهت توسعه دورن زای مورد نیاز شهر با استفاده از اراضی بایر و بافت های فرسوده و ناکارآمد به جای توسعه افقی شهر می باشد. لیکن به دلیل برخی مشکلات و مسائل اساسی که در حال حاضر در این محدوده ها وجود دارند از جمله فرسودگی کالبدی، مشکلات شبکه معابر و ... ساکنین آن را اکثریت قشر اقتصادی ضعیف شهر تشکیل می دهند این امر بر چرخه ناکارآمدی بافت دامن زده است و در صورتیکه به این بافت ها توجه نشود در آینده ای نه چندان دور مشکلات عدیده ای پیش خواهیم داشت که گاهی حل نشدنی می باشد.

شهرها مانند موجود زنده، رشد و زوال را تجربه می کنند. امروزه بخشی از بافت شهرهای ایران به دلیل عدم تطبیق و همخوانی بافت قدیم شهرها با الگوی جدید شهرنشینی پویایی خود را از دست داده اند. مسائلی از قبیل کم توجهی مسئولین شهری به این مناطق، وجود تشکیلات متعدد و موازی در زمینه مدیریت بافت فرسوده و نیز امکان سرمایه گذاری و توسعه در حاشیه شهرها به سبب ارزانی قیمت زمین باعث شده این مناطق از توسعه شهری عقب بمانند. این فرآیند باعث نزول کیفیت زندگی در این بافت های فرسوده گردیده است. بافت فرسوده در شهرها را می توان بخشی از فضای شهری دانست که نظام زیستی آن هم از حیث ساختار و هم از حیث کارکرد اجزاء حیاتی خود دچار اختلال و ناکارآمدی شده است [۱].

۲- مبانی نظری

نظریه های بهسازی و بازآفرینی بافت های کهن و قدیمی شهرها را در تفکرات اندیشمندانی نظیر جان راسکین، فردریش، انگلس، کامیلوزیته، لوکوربوزیه ابنزر هاوارد، لوئیز مامفورد، کوئین لینچ و برخی دیگر می توان دید. حدود چهار دهه طول کشید تا کشورهای توسعه یافته به مداخله در مراکز ارزشمند قدیمی و تاریخی با هدف تجدید حیات (بازآفرینی) و روان بخشی بپردازند که این چهار دهه از منشور آتن (۱۹۳۳) تا منشور آمستردام (۱۹۷۵) را شامل می شد.

کوپن لینچ و جین جیکوبز از جمله اندیشمندان دیگری هستند که در زمینه بهسازی و نوسازی شهری در قرن بیستم براساس شهرسازی انسانگرا اظهار نظر کرده اند. به اعتقاد آنان باید در جریان بهسازی و نوسازی شهری، برنامه ریزی با مشارکت مردم و مشاوره با متخصصان

و هماهنگی مسئولان و مردم شهر صورت گیرد. هچنین جیکوبز (۱۹۶۱) با بیان اصطلاح "بافت های مسأله دار مزمن" به اصل روابط انسانی همسایگی و موضوع خود ترمیمی و مشارکت مردم در امر بهسازی و بازآفرینی تأکید داشت. کریستوفر الکساندر (۱۹۳۶) نیز در رابطه با بافت های فرسوده شهر و محوطه های تاریخی، بر ایجاد نظم ارگانیک، اندام وار و یا سازماندهی استفاده گسترده از مشارکت مردم تأکید می کرد و معتقد به اصولی همچون تعادل پایدار و هماهنگی با سازمان اقتصادی، اجتماعی و محیطی بود [۲].

به منظور ساماندهی بافت های فرسوده و ناکارآمد شهری با رویکرد برنامه ریزی استراتژیک و فرآیند برنامه ریزی استراتژیک و فرایند تهیه و اجرای طرح های مبتنی بر برنامه ریزی استراتژیک مورد توجه قرار گرفته شده است. طرح استراتژیک توسعه شهری فرایند تهیه چشم انداز بلندمدت از آینده شهر است که بر اساس آن برنامه اجرایی (Action plan) کوتاه مدت تهیه می شود. این طرح ها بر تقویت رشد اقتصادی شهر تأکید داشته و در عین حال به جوانب زیست محیطی، ساختار شهری، زیرساخت ها، کاهش فقر مالی شهر نیز می پردازد. به علاوه فرایند تهیه طرح استراتژی توسعه شهری یک فرایند مشارکتی است که با مشارکت فعال به رهبران و دست اندرکاران اصلی جامعه تهیه می شود. طرح های استراتژی توسعه شهری به دنبال ایجاد شهری قابل زندگی است که در آن همه ساکنین از فرصت های یکسان برای مشارکت و بهره مندی از زندگی اقتصادی و سیاسی شهر برخوردار باشند. طرح استراتژی توسعه شهری متشکل از سه عنصر اصلی سازماندهی و ارزیابی چشم انداز و راهبرد و اجرا و نظارت (پایش) می باشند. عنصر نخست به دنبال ایجاد تشکیلات سازمانی لازم برای فرایند CDS ارزیابی وضعیت شهر (وضع موجود) است. تنظیم چشم انداز بلندمدت و تعیین استراتژی ها، گام دوم در تهیه طرح استراتژی توسعه شهری است. مهمترین جزء این طرح ها اجرای برنامه عمل (Action plan) نهاده شده در فرایند CDS نظارت بر آن و مرور بر استراتژی های تدوین شده در مرحله دوم است. فرآیند تهیه طرح ساماندهی بافت فرسوده شهری با رویکرد برنامه ریزی استراتژیک مشابه تهیه برنامه های فضایی راهبردی است و نحوه اجرای آن دو رویکرد راهبردی بودن و مشارکتی بودن رعایت می شود برنامه ریزی راهبردی از ایده ها و تفکرات مرتبط با علوم نظامی و عرصه های مدیریتی و پس از آن برنامه ریزی شهری و شهرسازی نفوذ کرده است [۳].

۲-۱- محله

جایی برای نمود عینی آنهاست. در زبان انگلیسی نیز محله درمفاهیم مختلفی مورد توجه قرار گرفته است محدوده هایی را که ساکنان آن در ارتباط رودررو با یکدیگر زندگی کرده و در ارزش ها و هدف های ویژه مشترک بوده و در علاقه ها و خواسته ها هماهنگی دارند، یک مرکز اجتماعی گویند که مرکز استقرار شماری از ساختمان ها بوده و علاوه بر خانه ها دارای تأسیسات مورد نیاز عموم مانند مدرسه، مرکز خرید، تالار اجتماعات و تأسیساتی برای بهره گیری همگانی باشد [۴]. در سلسله مراتب تقسیمات شهری نیز محله یکی از بخش های کوچک شهر به شمار می رود و از خانه های مجاور هم یک فضای جغرافیایی خاص تشکیل می شود.

6 (3), 2021

دوره ۶، شماره ۳

پاییز ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

مهندسی مدیریت

محلات شهری به عنوان یکی از ارکان اصلی شهرها دارای درونمایه های عظیم اجتماعی و فرهنگی هستند بدون شک بخش مهمی از زندگی هر شهروند در سطح محلات شهری سپری می شود از این رو توجه به آنها می تواند راهگشای پیاده کردن اصول توسعه پایدار در مقیاس شهر قلمداد شود.

۲-۲- بافت فرسوده شهری

بافت فرسوده شهری به عرصه هایی از محدوده قانونی شهرها اطلاق می شود که به دلیل فرسودگی کالبدی، عدم برخورداری مناسب از دسترسی سواره، تاسیسات و خدمات و زیرساخت های شهری آسیب پذیرتر بوده و از ارزش مکانی، محیطی و اقتصادی نازلی برخوردارند این بافت ها به دلیل فقر ساکنان و مالکین آنها امکان نوسازی خود به خودی را نداشته و سرمایه گذاران نیز انگیزه جهت سرمایه گذاری در آن را ندارند [۵].

بافت فرسوده که در داخل محدوده شهر و یا روستاها یا حاشیه آنها شکل گرفته اند و به دلیل قدمت شان و یا فقدان برنامه توسعه و نظارت فنی بر شکل گیری آنها و نبود شرایط زیستی و ایمنی و نیز نابسامانی های کالبدی و اجتماعی و اقتصادی فرسوده شده اند و به کمبود ایمنی و استحکام و خدمات شهری دچارند. امکان تغییر (فقر اقتصادی ساکنان) متراکم شده و به دلیل (فقر خدماتی) و (فقر کالبدی) در این محدوده ها فقر شهری اعم از خود به خودی و ارتقای محیط زندگی مناسب تقریباً از بین رفته است [۶].

فرسودگی کارکردی

عدم تناسب استفاده جاری از بنا با کارکرد طراحی شده؛ فرسودگی در تصویر ذهنی و تلقی برداشت منفی شهروندان از کیفیت بافت فرسودگی قانونی و رسمی، کمبود یا فقدان استانداردهای تدوین شده به وسیله مراجع قانونی و رسمی در بافت؛

فرسودگی مکانی

عدم تطابق ویژگی- های فعالیت های جاری در بناها و با کارکرد بافت؛

فرسودگی مالی

«استهلاک تحلیل رفتن ارزش مالی ساختمان ها و فرسودگی نسبی با اقتصادی - طرح مسئله فرسودگی به گونه ای مرتبط با دیگر ساختمان ها و همچنین گستره بافت.

۲-۳- بافت فرسوده (مسأله دار)

عبارت از بافت های شهری است که وجود عوامل و عناصر مختلف در آن، کاهش ارزش های کیفی محیط زیست انسان را (از جنبه های کالبدی، عملکردی، زیست محیطی، اقتصادی و اجتماعی) در آن فراهم آورده و با کاهش ارزش های سکونتی، نوسازی در بافت متوقف می شود و میل به مهاجرت در جماعت ساکن افزایش می یابد [۷]. بافت فرسوده یا مسأله دار شهری عبارت است از بافت های شهری که مسائل و مشکلات مختلف در آن (کالبدی، اجتماعی اقتصادی، فرهنگی و ...) فرسودگی شدید سازه ای، کالبدی، مکانی قانونی، مالی و به طور کلی کاهش ارزش های کیفی محیط زیست انسان را فراهم می آورد و با نزول ارزش های سکونتی، میل به مهاجرت در جماعت

ساکن (دارای حس تعلق به مکان) فزونی می یابد. بر این اساس جریان نوسازی در بافت، متوقف و یا بدون ضابطه می شود. به طور کلی خصوصیات یک بافت مسأله دار شهری به قرار زیر است [۶]. نزول ارزش های سکونتی - توقف جریان نوسازی و حتی بهسازی در درون بافت - کاهش ارزش های کیفی محیط زیست بر اثر وجود مسائل و مشکلات مختلف درون بافت - افزایش میل و رغبت ساکنین محله به مهاجرت به مکان های دیگر (پدیده انتقال جایگزینی و جابجایی جمعیت) - کارا نبودن سلسله مراتب دسترسی و شبکه گذراندی - کمبود سطح فضای باز و سبز عمومی محرومیت از دسترسی به خدمات مناسب - مشکلات حاصل از دفع نامناسب فاضلاب ها - وجود مشکلات اجتماعی در درون بافت - انزوای ساکنان بافت نسبت به بافت های همجوار و... مصوبه کمیسیون ماده ۵ شورای عالی شهرسازی و معماری ایران به منظور شناسایی بافت های فرسوده شهر تهران این بافت ها را محدوده های آسیب پذیر شهر در برابر مخاطرات طبیعی (به ویژه زلزله) تعریف می نماید که نیازمند برنامه ریزی و مداخله هماهنگ به منظور ساماندهی می باشند. فرسودگی در این تعریف شامل ساختمان های کم دوام و ناپایدار معابر کم عرض و پلاک های ریزدانه ای باشد. بافت هایی که در مواقع بروز بلایای طبیعی و غیرطبیعی امکان خدمات رسانی به آنها کمتر بوده و ویژگی های این بافت ها تأثیرات مخرب این نوع بلایا را چندین برابر می کند [۶].

در یک بیان کلی می توان بافت فرسوده و مسأله دار شهری را بافتی شمرد که جریان حیات و زندگی در آن به مخاطره افتاده باشد و روند طبیعی زندگی در آن وجود نداشته باشد. با توجه به تعبیر حیات شهری به کالبد مناسب توأم با فعالیت ساکنان، بروز مسأله در بافت می تواند ناشی از نقصان در کالبد و یا فعالیت باشد. بروز مسأله می تواند ناشی از قدمت بافت و یا کمبود طرح های توسعه شهری و یا ناکارآمدی بافت در ارائه تسهیلات و خدمات شهری مناسب باشد [۲]. با توجه به اهمیت بافت های فرسوده شهری تا به امروز دیدگاه های بسیاری در زمینه ساماندهی آنها ارائه گردیده است که می توان به موارد زیر اشاره نمود:

بهسازی

شامل سلسله اقداماتی است که به منظور بهبود کالبد که در فرسایش، فعالیت تحقق یافته است و در کوتاه مدت صورت می پذیرد.

نوسازی

مجموعه اقداماتی را شامل می شود که در عین حفاظت بناء مجموعه و یا فضای شهری کهن، سازمان فضایی مربوط معاصر سازی نموده و امکان، بازدهی بهینه آن را فراهم آورد. نوسازی هفت دسته از اقدامات را شامل می شود که عبارتند از:

(۱) تجدید حیات (۲) انطباق، به روز کردن (۳) تبدیل، دگرگونی (۴) حفاظت (۵) نوشدن (۶) احیاء (۷) تعمیر

بازسازی

به معنای از نوساختن است. بازسازی زمانی صورت می گیرد که در بناء مجموعه و یا فضای شهری فرسودگی به صورت کامل ایجاد شاه

6 (3) , 2021

دوره ۶، شماره ۳

پاییز ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

مهندسی عمران

باشد. فرسودگی کامل معمولاً بر اثر فرسودگی (نسبی یا کامل) فعالیت و کالبد توان صورت می‌پذیرد.

۲-۴- بازآفرینی

عبارت است از فرآیند توسعه همه جانبه در عرصه های اقتصادی، اجتماعی، محیطی و کالبدی به منظور ارتقای کیفیت زندگی در محدوده ها و محله های هدف در پیوند با باقی شهر [۸]. ساختارها و بافت‌های تاریخی امانتی است که از گذشتگان به ما تحویل داده شده و به منظور حفظ آن باید رویکردهای احیا متناسب با بافت را در نظر گرفت. رویکردهای احیای بافت تاریخی هر کدام اهداف مشخصی را دنبال می‌کند اما روش ورود در هر بافت تاریخی متفاوت است. بافت‌های تاریخی در هر نقطه از شهر ویژگی‌های منحصر به فردی دارد که آن را با سایر بافت‌های تاریخی متمایز می‌کند گاهی ممکن است دو بافت تاریخی هم مرز با یکدیگر از نظر کالبدی، فرهنگی و اجتماعی شرایط متفاوتی را داشته باشند که حتماً باید در فرآیند احیا مدنظر باشد.

شناسایی ظرفیت‌های بافت تاریخی و افراد ساکن در آن در فرآیند بازآفرینی اهمیت زیادی دارد و چنانچه توجهی به آن نشود. طی فرآیند احیا صرفاً کالبد بافت بازسازی می‌شود اما زندگی در آن جریان نخواهد داشت. زندگی در بافت‌های تاریخی، باید جاری و ساری باشد و زیست پذیری این بافت‌ها، همچنین حق بهره‌مندی از خدمات شهری و امکانات شهر باید به صورت عادلانه برای ساکنان، و شهروندان فراهم شود.

واژه "Regeneration" از ریشه "Regenerate" به معنای احیا کردن، جان دوباره بخشیدن، احیا شدن، از نو رشد کردن بوده و همچنین در تعریف این عبارت گفته می‌شود که به معنای تولید طبیعی، بخشی از یک تمامیت زنده می‌باشد که در معرض نابودی قرار گرفته است [۹].

بازآفرینی شهری فرایندی است که به خلق فضاهای شهری جدید با حفظ ویژگی‌های اصلی فضایی (کالبدی و فعالیتی) منجر می‌گردد

بازآفرینی شهری، عبارت است از دید جامع و یک پارچه و مجموعه اقداماتی که به حل مسائل شهری بینجامد، به طوری که بهبود دائمی در شرایط اقتصادی، کالبدی، اجتماعی و زیست محیطی، بافتی که دستخوش غییر شده را به وجود آورد [۱۰].

بازآفرینی شهری برخورد با علل و علائم فرسایش شهری از طریق بهبود نواحی رو به زوال و محروم در شهرک‌ها و شهرها می‌باشد. بازآفرینی شهری عیناً تجدید حیات و بهبود کیفیت زندگی به ویژه برای آن کسانی هست که در واحدهای همسایگی محروم زندگی می‌کنند [۱۱].

سیاست‌ها و برنامه‌های مداخله در بافت‌های ناکارآمدی شهری در هر دوره متناسب با رویکردهای غالب، نیروهای موثر و هدایتگر (اقتصادی، سیاسی و اجتماعی) و همچنین شرایط و ویژگی‌های محیطی، اقتصادی و اجتماعی شهرها دارای مشخصه‌ها و ابعادی هستند، که معرف دوره و براساس سیاست قالب بر آن مطرح شده اند، در حال حاضر متاخرترین رویکرد مداخله در بافت‌های ناکارآمد شهری رویکرد «بازآفرینی شهری» است.

به طور کلی سه نوع بازآفرینی شهری برای مداخله در بافت‌های ناکارآمد شهری می‌توان معرفی نمود [۱۲]:

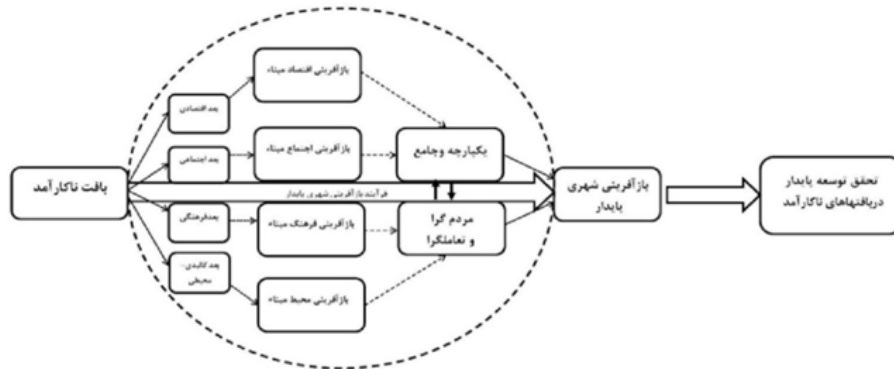
۱- **بازآفرینی تحمیلی:** این نوع بازآفرینی پس از متروک ماندن طولانی مدت یک زمین رها شده و یا از بین رفتن شدید شرایط زندگی در یک منطقه انجام می‌شود.

۲- **بازآفرینی فرصت طلبانه:** این نوع بازآفرینی درجایی که سرمایه‌گذاران خصوصی و دولتی زمین‌های در دسترس را برای پروژه‌های بزرگ تحت نظر دارند انجام می‌شود.

۳- **بازآفرینی پیشگیرانه یا آینده مدار:** این نوع بازآفرینی در مناطقی که ساختارهای اقتصادی و اجتماعی رو به زوال نهاده اند. برنامه‌ریزی در نواحی فرسوده شهری همواره مهمترین موضوع برنامه‌ریزی شهری بوده است.

جدول ۱ سیر تکاملی سیاست‌های مداخله در بافت‌های ناکارآمد شهری [۱۳]

بازه زمانی	۱۹۵۰-۱۹۴۰ (بازسازی)	۱۹۶۰-۱۹۷۰ (نوسازی)	۱۹۸۰-۲۰۰۰ (بازآفرینی)
تلفیق طرح با پروژه‌های شاخص	توسعه پیرامونی با نوسازی شهری محله‌ها	توسعه پیرامونی با نوسازی شهری محله‌ها	توسعه پیرامونی با نوسازی شهری محله‌ها
سطح ناحیه	سطح ناحیه ای و محلی	سطح محلی و مکانی	سطح فضاپی
مشارکت عمومی خصوصی	دولت محلی، مردم و بخش‌های خصوصی	دولت مرکزی و توسعه دهندگان خصوصی	استراتژی اصلی
حفاظت از میراث فرهنگی با توسعه‌های نوین	رشد پیرامونی و نوسازی نواحی قدیمی	جابه جایی بافت شهری	بعد فیزیکی
تعادل میان سرمایه‌گذاری عمومی و خصوصی	رشد سرمایه گذاری خصوصی	سرمایه گذاری دولت	بعد اقتصادی
توسعه اجتماعی	افزایش رفاه اجتماعی	بهبود محیط زندگی	بعد اجتماعی
طرح ایده پایداری محیطی	زیبا سازی و ایجاد فضای سبز	ایجاد فضای سبز	بعد محیطی

شکل ۱ مدل مفهومی بازار آفرینی شهری پایدار

اساس پایداری از آن را بر مبنای عواملی چون رشد اقتصادی پایدار، بهبود فرصت های زندگی کاهش فقر، ارتقاء شرایط محیطی و بهداشت عمومی، بهبود سکونتگاه های غیررسمی و اقشار کم درآمد مورد بررسی و سنجش قرار می دهد [۱۶].

۲-۸- برنامه ریزی استراتژیک شهری

برنامه ریزی استراتژیک در عرصه برنامه ریزی شهری و منطقه ای در دهه ۸۰ و ۹۰ با کاربری نظریات دموکراتیک در امر برنامه ریزی شهری و منطقه ای در قالب نظریات برنامه ریزی ارتباطی، برنامه ریزی مشارکتی، نظریه های پست مدرن، گرایش های زیست محیطی در قالب برنامه ریزی استراتژیک انعطاف پذیر مورد توجه قرار گرفته است. در حقیقت برنامه ریزی استراتژیک نوعی از برنامه ریزی است که بیشتر از برنامه ریزی جامع با عمل و عوامل اجرایی و فرایند تصمیم سازی در ارتباط است. در این شیوه حداقل سه مرحله به مراحل سنتی برنامه ریزی (برداشت، تحلیل و طرح) افزوده شده است. این سه مرحله عبارتند از:

- تعریف اهداف مشخص
- ارزیابی گزینه ها
- اجرا و نظارت

برنامه ریزی استراتژیک سعی در بیان معرفی وجود بیرونی شهردار و با توجه به تعیین جایگاه نقش شهر در آینده به بررسی ساختارهای درونی می پردازد به طور کلی طرح های ساختاری- راهبردی بنا به ماهیت نگرشی سیستمی خود، در درجه اول به حفظ کلیت شهر و ایجاد تعادل پویا میان روندهای اصلی توسعه کالبدی و روندهای اقتصادی- اجتماعی در درازمدت نظر دارد و برنامه ریزی برای عرصه فرعی و ایجاد تعادل پویا میان روندهای اصلی توسعه کالبدی روند اقتصادی اجتماعی درازمدت نظر دارد و برنامه ریزی برای عرصه های فرعی و جزئی را به عهده طرح های مشخص و شرایط خاص زمانی و مکانی آنها و اجرای تدریجی واگذار می کند [۱۷].

۲-۵- برنامه ریزی شهری

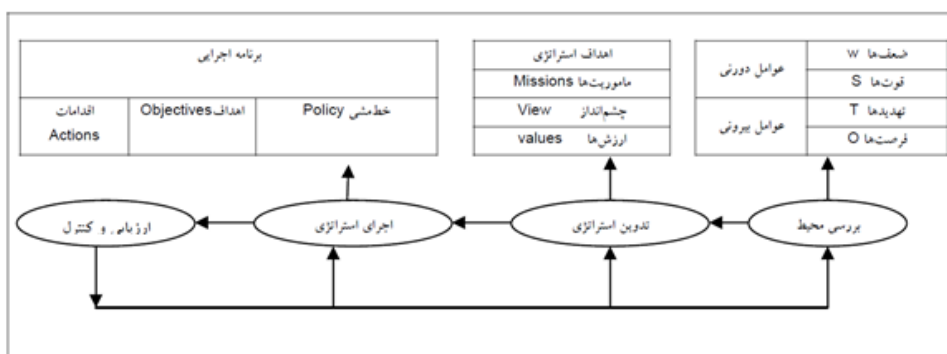
یک فرآیند پویانده و گویاست که رابط انسانی ویژگی های پویایی آن را تضمین می کند بنابراین برای تامین نیازهای خدمات شهری در نظر گرفتن عوامل مختلف اقتصادی، اجتماعی در یک نظام برنامه ریزی شهری جامعه و پویا مشخص کردن اهداف سیاست ها و برنامه های توسعه شهری هماهنگ کردن آنها با سایر برنامه های عمرانی در سطح منطقه ای کشوری و تنظیم برنامه ها و طرح ها در دوره های زمانی معین از اولویت های ویژه ای برخوردار است [۱۴].

۲-۶- برنامه ریزی توسعه پایدار شهری

فرایندی است که هدف آن ایجاد یا تقویت ویژگی های پایداری در زندگی اقتصادی اجتماعی فرهنگی و زیست محیطی شهری پیچیدگی فوق العاده محیط زیست طبیعی و مصنوع در رابطه با فعالیت های انسانی پیش بینی آثار توسعه را مشکل نموده و مدل های از پیش تعیین شده و غیر قابل انعطافی را به وجود می آورد ضروری است در برنامه ریزی شهری و منطقه ای انطباق لازم بین اهداف شهرسازی در روش پیشرفته و قابل انعطاف صورت گیرد و برای سازگاری بیشتر این علم با مسائل و ضرورت های جدید نوع متفاوتی از روش های تدابیر، تعابیر، تکنیک ها و ابزارها به کار گرفته شود [۱۵].

۲-۷- برنامه ریزی راهبردی

برای پاسخگویی به شرایط نامطمئن آینده، ناکارآمدی مدیریتی و کاهش زندگی در شهرها، از سال ۱۹۹۹ میلادی رویکرد نوینی در ادبیات برنامه ریزی تحت عنوان استراتژیک توسعه شهری توسعه ائتلاف شهر را به وجود آمد از اهداف «استراتژی توسعه شهر» افزایش رقابت پذیری، کارایی، ارتقای کیفیت سکونت و بهبود مدیریت شهری است. استراتژی توسعه شهری به دنبال بهبود عملکرد شهر بر پایه و

شکل ۲ عناصر اصلی فرآیند برنامه ریزی استراتژیک و مراحل تهیه تا اجرا [۱۷]

۳- نتیجه گیری و پیشنهادات

در نتیجه با نگرشی ترکیبی بر اجتماع و فضاء به عنوان بنیان های محوری در رویکرد جدید بازآفرینی پایدار و درون زا قابلیت های این نوع از بافت ها بر حسب ویژگی های آنها به عنوان فضای تحت تأثیر ارزش های قدیم و جدید مورد بررسی قرار گیرند؛ تا زمینه تعریف راهبردها و ارائه طرحی برای برخورد منطقی در راستای رسیدن به این مهم اهدافی مد نظر است عبارتند از:

۱. بازشناسی قابلیت های اجتماعی و فضایی موجود در بافت های ناکارآمد شهری و به کارگیری آنها جهت بهبود روند بازآفرینی
۲. ارائه راهکارهای کالبدی - فضایی با استفاده از قابلیت های شناسایی شده جهت ساماندهی این بافت ها به کارگیری روشی منطقی و اصولی جهت مداخله در بافت های ناکارآمد به منظور ساماندهی فضایی - کالبدی آنها با تکیه بر مطالعات هدفمند و منطبق بر خصوصیات موجود و مختص این بافت ها (برنامه ریزی راهبردی) می توان مهمترین مولفه های فرهنگی و اجتماعی موثر در مدیریت بافت تاریخی و به تبع آن حفاظت و مرمت آنها را زیر مشاهده کرد:

مولفه های فرهنگی و اجتماعی موثر در مدیریت بافت تاریخی [۱۸]

مولفه ها و ایجاب های فرهنگی موثر در حفاظت و مدیریت بافت تاریخی	مولفه ها و ایجاب های اجتماعی موثر در حفاظت و مدیریت بافت تاریخی
زمینه های تاریخی - فرهنگی موجود (ارزشهای تاریخی)	مشاوره های اجتماعی (مردم، صاحبان و متولیان مشارکت)
چشم انداز فرهنگی	ارزش های اجتماعی مکان
تنوع فرهنگی	حضور پذیری دائمی
سیر فرهنگی	خاطره جمعی (پیوند خاطره ها با اشیاء و مکان)
تنوع میراث	هویت شخصی و هویت مکانی
اصالت	حس تعلق
گردشگری فرهنگی	حس مکان
میزان سطح دانش جامعه نسبت به ارزش ها	انسجام اجتماعی
هویت شهر	سرمایه اجتماعی

بنابراین و به عنوان یک نتیجه گیری اولیه می توان عنوان داشت که مدیریت بافت تاریخی نیازمند رویکرد اجتماعی - فرهنگی به بافت

تاریخی در کنار سایر رویکردهاست به گونه ای که به کمک این عوامل، می توان به توانمندی بافت ها کمک نمود. به عبارتی دیگر مدیریت بافت تاریخی به تمهیداتی نیاز دارد که نه از جنس کالبد است و نه اقتصاد. باید منطقه را به مکانی مناسب برای زندگی و حرکت تبدیل کرد و با تزریق کاربری های مورد نیاز که زمینه ساز گردهمایی و مبادلات فرهنگی است، مردم را در بافت نگه داشت که این موضوع خود نیز مجدد اهمیت ویژگی های اجتماعی - فرهنگی در مدیریت، بافت تاریخی را به خوبی منعکس میکند.

برنامه ریزی های راهبردی در بافت های ناکارآمد شهری می تواند به ارزیابی سیاست هارته بندی مکان ها، تدوین استراتژی های مدیریت و برنامه ریزی شهری کمک کرده و درک و اولویت بندی مسائل اجتماع برای برنامه ریزان و مدیران شهری به منظور ارتقای کیفیت زندگی شهروندان را تسهیل سازد. همچنین یافته های تحلیل بر مبنای رابطه دو سویه مردم و مدیریت شهری و نزدیکی به شهروندان و نگاه پایین به بالا که از طریق برنامه ریزی راهبردی محقق می شود؛ می تواند برای بازشناسی استراتژی های قبلی و طراحی سیاست های جدید و برنامه ریزی آینده استفاده شوند. این مطالعات همچنین می تواند به شناسایی نواحی مسأله دار، علل نارضایتی مردم، اولویت های شهروندان در زندگی، تأثیر فاکتورهای اجتماعی - جمعیتی بر ساماندهی بافت های ناکارآمد و پایش و ارزیابی کارایی سیاست ها و استراتژی ها در زمینه ساماندهی بافت شهری کمک کند. درک بهتر اولویت های عمومی مستلزم انجام تحقیقات در زمینه های مختلف و با توجه به نگرانی ها و رضایت مندی های عمومی مردم است. این شاخص ها هم از نظر مفهوم و هم در اندازه گیری ها می توانند راهنمای مدیران و برنامه ریزان شهری باشند. همین مسأله لزوم توجه هر چه بیشتر به سنجش وضعیت بافت های ناکارآمد شهری و ضرورت برنامه ریزی ها در راستای شناسایی عوامل موثر در ارتقای آنها و در نهایت ساماندهی بافت بر مبنای فرایند راهبردی ضرورت پیدا می کند. برنامه ریزی استراتژیک چشم انداز زیست پذیری محدوده های ناکارآمد را در ارتباط با چشم انداز توسعه شهر ترسیم و بتعیین سیاست ها و پروژه های راهبردی، مسیردستیابی به اهداف و غلبه بر مشکلات و چالش های موجود را در تمام جوانب مشخص می کند. در نظر گرفتن رویکرد برنامه ریزی استراتژیک در سیاست های بهسازی و نوسازی و بازآفرینی شهری الزامی می باشد.

برای بهبود شرایط بافت های ناکارآمد شهرهای حال حاضر ایران پیشنهاداتی برگرفته از نظرات کارشناسان و تجربیات موفق انجام شده در برنامه ریزی شهری را مطرح می کنیم :

اصول و مبانی بازآفرینی شهری می بایست؛ در پی اصلاح چندجانبه بافت کالبدی، ساختار اجتماعی، پایه های اقتصادی و شرایط محیطی آن منطقه باشد و از یک استراتژی جامع و کامل استفاده کند، که در مسیر اهداف توسعه ی پایدار قرار دارند؛ دارای اهداف عملیاتی واضح و مشخص، قابل بسط به مکان های مختلف و دارای کیفیت مطلوب باشد؛ از منابع طبیعی، اقتصادی، انسانی و غیره بهترین استفاده ی ممکن را کند؛ این یقین حاصل شود که مشارکت حداکثری ممکن و همراهی تمامی ذینفعان، برای دستیابی به منافع مشروع آنان در بازآفرینی منطقه شهری به دست آمده است؛ بر اهمیت سنجش میزان پیشرفت اجرایی راهبرد اجرا شده، از طریق رصد میزان اهداف محقق شده و نظارت بر تغییرات بنیادین حاصل از طرح تأثیرات نیروهای خارجی و داخلی تحمیلی بر منطقه ی شهری وقوف حاصل شود؛ امکان تجدیدنظر برخی برنامه های تصویب شده ی اولیه، در مرحله ی اجرا و در پی برخی تغییرات و رخدادهای پیشبینی نشده در نظر گرفته شود؛ پذیرای این حقیقت باشد که بخش های مختلف یک استراتژی، با سرعت های مختلف به نتیجه خواهند رسید و ممکن است برای ایجاد توازن منطقی میان اهداف مختلف یک برنامه ی بازآفرینی شهری وبه منظور دستیابی به تمام اهداف استراتژیک آن، در نحوه ی مدیریت منابع و یا تدارک منابع اضافی به بازنگری نیاز باشد . برنامه های بازآفرینی شهری طیف متنوعی از متخصصان، کنشگران، تاثیرگذاران و تاثیرپذیران را در سطوح مختلف درگیر می کنند. برنامه ریزی مشارکتی روشی در برنامه ریزی است که توافق جمعی را میان ساکنان و کنشگران ایجاد و چشم اندازی از محله و محدوده های ناکارآمد را که همه گروه های اجتماعی در آن شریک باشند بدست میدهد به گونه ای که منافع تمامی گروه های درگیر را تضمین نماید. در این روش ابزارهای مختلفی به کار گرفته می شوند تا با دخیل کردن و مشارکت بخش های مختلف عمومی، خصوصی، مدیریت شهری، سازمانهای انتفاعی و مردم نهاد و اعضای اجتماعی محلی در تمامی مراحل از تعریف تا اجرای برنامه ها، کیفیت سیاست ها، تصمیم ها و اقدامات بازآفرینی را بهبود بخشیده و اجرای موثرتر برنامه ها را تضمین نمایند . در برنامه ریزی مشارکتی شناسایی مسائل و چالش ها در محدوده های ناکارآمد با مشارکت

تمامی کنشگران به انجام می رسد.وچشم اندازها وراه حل ها نیز با مشورت و مشارکت به وقوع می پیوندد .

۴- مراجع

- [۱] حجت، حسین. (۱۳۹۴) «اهمیت استراتژیکی خلیج فارس و جزایر سه گانه ی ایرانی»، کنفرانس بین المللی نقش مدیریت انقلاب اسلامی در هندسه ی قدرت جهانی، ۷.
- [2] Khademi, amirhossein & joker sarhang, esa (2012) Evaluation of urban quality of life (case study: Amol city wasting texture), Geography and Environmental Studies
- [۳] پوراحمد، حبیبی، کشاورز، سیر تحول مفهوم شناسی بازآفرینی شهری به عنوان رویکردی نو در بافت های فرسوده شهری، ۱۳۸۹ فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، ص ۳-۲
- [۴] براتی ن، سرداری م، ۱۳۸۸، برنامه توسعه راهبردی شهر قزوین تا ۱۴۱۰، انتشارات آرتابا.
- [۵] رضازاده راضیه، علی سلهله. ۱۳۸۹. مروری بر سیاست های توسعه پایدار محله ای با رویکرد دارای مبنا و تاکید بر سرمایه های اجتماعی و کالبدی، فصلنامه دانشگاه هنر شماره ۴، صص ۱۲۱-۱۳۹
- [6] Rostami, shah bakhti & Nazari, narges (2013) Spatial Analysis of Urban worn Texture with Emphasis on Physical-Cultural Organization (Case Study: Islamabad, West), Journal of Spatial Planning Scientific Research (Geography) of Urban Management Studies
- [۷] عدلیب ع، بیات ا، رسولی ل. ۱۳۹۲. مقایسه و تطبیق بازآفرینی بافت های فرسوده ی شهری بلوک خیام تهران (ایران) و پروژه لیورپول (بریتانیا). فصل نامه آمایش محیط، ۲۳: صص ۷۹-۱۰۴.
- [8] Daviran, esmail & Mehkini, abolfazel & Kazemian, gholamreza & Ali abadi, zeinab (2011) Investigation of intervention in the management of urban worn texture and inefficient tissues with a combined approach (Case study: Zeinabieh Zanzan neighborhood), Urban Planning Research Journal
- [۹] وزارت راه و شهرسازی، شرکت عمران و بهسازی شهری ایران، (۱۳۹۴): ۹۰.
- [۱۰] لطفی، سهند (۱۳۹۰). بازآفرینی شهری و باز تعریف معیارهای فرسودگی، آغازی بر مرمت شهری پایدار، شهرنگار، دوماهانه، شماره ۵۸
- [11] Roberts, P. and Sykes, H. (eds.) (2000) Urban Regeneration: A Handbook, London: Sage.
- [۱۲] زیویار، پ، عظیمی، آ، فرجی ملایی، ا. ۱۳۹۳. برنامه ریزی و مدیریت و نوسازی و بهسازی بافت فرسوده شهری. چاپ اول، دانشگاه آزاد اسلامی واحد یادگار امام خمینی (ره)، ۱۶
- [13] UNDP (2004) Guidelines for urban regeneration in the Mediterranean region, Priority Actions Program Rrgional Activity Centre.
- [14] Cheuk Man HO, Edmond, (2012), Renewing the urbn regeneration approach in Hong Kong, Discovery-ss student E-journal, College of Liberal Arts and Social Sciences, Hong Kong
- [۱۵] شیعه ا. ۱۳۹۰. مقدمه ای بر برنامه ریزی شهری. تهران: انتشارات دانشگاه علم و صنعت.
- [۱۶] حمیدی، م. ۱۳۹۲. برنامه ریزی شهری ومنطقه برهیافت توسعه پایدار. هشتمین دوره سمپوزیوم های پیشرفت های علوم و تکنولوژی تحت عنوان: معماری، شهرسازی و توسعه پایدار، با محوریت از معماری بومی تا شهر پایدار، مشهد، موسسه آموزش عالی خاوران.
- [۱۷] رضایی م ر، کریمی ب. ۱۳۹۵. اولویت بندی و تعیین استراتژیهای توسعه شهر (CDSS) شیراز با استفاده از AHP نشریه پژوهش و برنامه ریزی شهری، ۱۸، صص ۴۳-۶۰.
- [۱۸] حاتمی نژاد ح، فرجی ملایی ا. ۱۳۹۰. امکان سنجی اجرای طرح های استراتژی توسعه شهری (CDS) در ایران. پژوهش های شهری و منطقه ای، ۲۲، صص ۷۶-۵۵.
- [19] ICOMOS OF assembly genral the by adopted Chapters (2008)

An overview of the necessity of participation in strategic spatial planning

مروری بر ضرورت مشارکت در برنامه‌ریزی راهبردی فضایی

Sobhan Baghi

B.Sc. Student, Faculty of Architecture and Urbanism, Imam Khomeini International University (IKIU), Qazvin, Iran

Zeinab Adeli *

Assistant Professor, Faculty of Architecture and Urbanism, Imam Khomeini International University (IKIU), Qazvin, Iran

Amirhossein Faraji

B.Sc. Student, Faculty of Architecture and Urbanism, Imam Khomeini International University (IKIU), Qazvin, Iran

Sajjad Cheraghbabadi

B.Sc. Student, Faculty of Architecture and Urbanism, Imam Khomeini International University (IKIU), Qazvin, Iran

سبحان باقی

دانشجوی کارشناسی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران

زینب عادلی *

استادیار، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران

امیرحسین فرجی

دانشجوی کارشناسی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران

سجاد چراغ آبادی

دانشجوی کارشناسی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران

*Corresponding author's email address:

adeli@arc.ikiu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۶/۰۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۶/۲۱

How to cite this article:

Sobhan Baghi, Zeinab Adeli, Amirhossein Faraji, Sajjad Cheraghbabadi, An overview of the necessity of participation in strategic spatial planning, *Journal of Engineering and Construction Management (JECM)*, 2022; 6(4):15-22.

ارجاع به مقاله:

سبحان باقی، زینب عادلی، امیرحسین فرجی، سجاد چراغ آبادی، مروری بر ضرورت مشارکت در برنامه‌ریزی راهبردی فضایی، مهندسی و مدیریت ساخت، ۱۴۰۰، ۶ (۴): ۱۵-۲۲.

Abstract

Nowadays, the importance of participation in affairs is obvious to everyone, but it seems that this importance is less paid and ignored in urban plans and programs in Iran. Also, according to the current debate in the world regarding the realization and implementation of projects, in this research, which is a review of the previous literature, with a review of the theories and methods of participation and a comprehensive look at this topic, the importance and necessity of participation is summarized and reviewed.

Keywords

Participation, planning, citizen

چکیده

امروزه اهمیت مشارکت در امور بر همگان آشکار بوده، لیکن به نظر می‌رسد در طرح‌ها و برنامه‌های شهری در ایران به این مهم کمتر توجه شده و نادیده گرفته می‌شود. همچنین با توجه به بحث روز دنیا در راستای تحقق‌پذیری و اجرایی بودن پروژه‌ها در این پژوهش که از نوع مرور بر ادبیات پیشین بوده، با مروری بر نظریه‌ها و شیوه‌های مشارکتی و نگاهی جامع به این مبحث، به جمع‌بندی و مرور اهمیت و ضرورت مشارکت پرداخته می‌شود.

کلمات کلیدی

مشارکت، برنامه‌ریزی، شهروند

اهمیت و ضرورت مشارکت در ایران همچنان با عدم تحقق برنامه‌ریزی مشارکتی و عدم مشارکت شهروندان مواجه هستیم لذا اهمیت مطالعه و تشریح این مبحث دوچندان می‌شود.

۲- چارچوب نظری

۲-۱- برنامه‌ریزی

برنامه‌ریزی عبارت است از داشتن برنامه برای رسیدن به اهداف پیش‌بینی‌شده و فرایندی که دارای مراحل مشخص و هم‌پیوسته برای تولید یک خروجی منسجم است. به بیان ساده و عام، برنامه‌ریزی

۱- مقدمه

مشارکت در جامعه محلی به معنی فرایند به‌کارگیری توانمندی‌های فردی یا گروهی ذینفعان برای دستیابی به یک هدف گروهی است. در این فرایند، رفتار آگاهانه، خواست جمعی، پذیرش جمعی، انتخاب و وجود نیازهای مشارکت اهمیت دارند. آنچه در یک فرایند مشارکت موفق مهم است احساس نیاز به همکاری گروهی با توجه به میزان دانش و توانمندی افراد و شناخت آنان از توانایی‌ها و امکانات موجود و حداقل استفاده از آن‌هاست. با توجه به این‌که علی‌رغم آگاهی از

6 (4) , 2022

دوره ۶، شماره ۴

زمستان ۱۴۰۱

فصلنامه پژوهشی

۲-۱-۳- ویژگی‌های برنامه‌ریزی راهبردی

۱. برنامه‌ریزی راهبردی، انعکاسی از ارزش‌های حاکم بر جامعه است. جهان‌بینی‌ها، اعتقادات و سنت‌های جامعه یا سازمان در برنامه‌ریزی راهبردی منعکس می‌شود.
۲. برنامه‌ریزی راهبردی معطوف به سؤالات اصلی مسائل اصلی سازمان‌ها است. سؤالاتی از این قبیل که «برنامه‌های امروز سازمان چیست و برنامه‌های آتی چه باید باشد؟ و امروز کجا هستیم و جهت‌گیری‌های آینده چیست؟» در برنامه‌ریزی راهبردی مطرح می‌شود.
۳. برنامه‌ریزی راهبردی با مطرح ساختن اهداف بلندمدت و تبیین رسالت‌های سازمان، مدیران را در انجام فعالیت‌هایشان هم‌جهت و هماهنگ می‌سازد.
۴. برنامه‌ریزی راهبردی، عملیات و اقدامات سازمان را در دوره‌های زمانی طولانی هماهنگ نموده و به آن‌ها پیوستگی و انسجام می‌بخشد.
۵. برنامه‌ریزی راهبردی در سطوح عالی سازمان شکل می‌گیرد، زیرا در این سطح است که تقریباً به‌طور همه‌جانبه‌ای اطلاعات لازم در مورد امکانات، منابع سازمان، انتظارات و توقعات از آن متمرکز است.
۶. برنامه‌ریزی راهبردی، فراگیر بوده و برنامه‌های عملیاتی سازمان را در برمی‌گیرد و به آن‌ها جهت می‌بخشد.
۷. برنامه‌ریزی راهبردی، امکانات و محدودیت‌های داخلی و خارجی سازمان را مدنظر دارد و با توجه به آن‌ها پیش‌بینی‌های خود را انجام می‌دهد [۳].

۲-۲- مشارکت

تاکنون تعاریف مختلفی از مشارکت به شرح ذیل ارائه گردیده: به معنای حضور بی‌واسطه مردم در آن دسته از پویش‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی است که بر زندگی آن‌ها تأثیر دارند. (برنامه عمران سازمان ملل)

نوعی توزیع مجدد قدرت است که به سبب آن شهروندانی که در حال حاضر در فرایند سیاسی و اقتصادی کنار گذاشته شده‌اند قادر شوند تا به تدریج در آینده در فرایندهای مذکور شرکت داده شوند. (شری آرنشتاین)

مفهوم مشارکت شهروندی ارتباط مستقیم با مفهوم دموکراسی دارد و اهمیت آن زمانی محرز می‌شود که شهروند فعال در شهر تجلی می‌یابد و فعالانه در شهر تلاش می‌کند و آینده شهر برایش مهم تلقی می‌شود [۴]. دوتوکویل مشارکت را وجهی ضروری در جوامع شهری می‌داند و بر این باور است که سنت مشارکت، جامعه شهری را زنده نگاه می‌دارد و پیوندهای اجتماعی را محکم‌تر می‌سازد. رابرت پاکنام از دیگر مدافعان سرسخت این ایده است که مشارکت، منجر به مردم‌سالاری و در نتیجه جامع‌های بهتر می‌گردد [۵]. کمیسون اسکینگتن در گزارش خود در سال ۱۹۶۹، برنامه‌ریزی را این‌گونه تعریف می‌کند: «برنامه‌ریزی حوزه‌ای است که نیازمند مشارکت است». [۶]. کانینگهام مشارکت شهروندی را فرایندی

کوششی سازمان‌یافته و آگاهانه برای انتخاب بهترین وسایل ممکن به‌منظور رسیدن به اهداف در مدت‌زمان معین است و به معنای اندیشیدن و تنظیم پیشاپیش امور، قبل از بروز وقایع و رویدادهاست. برنامه‌ریزی فرایند ذهنی و عملی مجموعه‌هایی از تصمیم‌گیری‌های سنجیده‌ای است که بر اساس قیودات کمی، کیفی، زمانی و مکانی شیوه دخالت انسان را در موضوعی مشخص بیان می‌کند. برخی از نظریه‌پردازان برنامه‌ریزی را از دیدگاه خودشان بیان کرده‌اند. به‌طور مثال چدویک برنامه‌ریزی فرایندی درباره فکر کردن و جامعه عمل پوشاندن به آن می‌داند. فالودی می‌گوید برنامه‌ریزی یک روش علمی هرچند ابتدایی برای سیاست‌گذاری به‌منظور افزایش ارزش محیط‌زیست است. نظر پیرمسه در مورد برنامه‌ریزی این است که برنامه‌ریزی، مجموعه‌هایی از اعمال همساز و به‌هم‌پیوسته است؛ و در آخر فریدمن بیان می‌کند که برنامه‌ریزی فعلیتی است که جامعه تلاش می‌کند تا به‌وسیله آن بر خویشتن کنترل داشته و آینده را بر پایه عقل‌پیری نماید [۱]. عناصر برنامه‌ریزی شامل هدف، زمان، منابع و اجرا است که مفهوم اصلی آن زمان و مهم‌ترین عنصر آن نیز، هدف است. مراحل آن عبارت‌اند از جمع‌آوری اطلاعات، تجزیه و تحلیل، ارزشیابی، تعیین اولویت‌ها، برنامه و اجرا. فرایند برنامه‌ریزی دارای مراحل جمع‌آوری آمار و اطلاعات، طبقه‌بندی، ارائه راه‌حل‌های مختلف است.

۲-۱-۲- برنامه‌ریزی شهری

در این نوع برنامه‌ریزی با توجه به اقتصاد و عملکرد عوامل شهر، نحوه استفاده از اراضی شهر، محله بندی مسکن، ترافیک، فضای سبز و... در رابطه با جمعیت و فونکسیون شهر مورد بررسی قرار می‌گیرد [۳].

۲-۱-۲- مفهوم برنامه‌ریزی راهبردی

برنامه‌ریزی راهبردی به‌خودی‌خود هدف نیست، بلکه تنها مجموعه‌ای از مفاهیم است که برای کمک به مدیران در تصمیم‌گیری استفاده می‌شود. برنامه‌ریزی راهبردی یک فرایند است. برای آنکه سازمان بدانند به کجا خواهد رفت و اکنون در کجا قرار دارد. سپس آنچه می‌خواهد باشد را به‌درستی تعریف کرده و چگونگی رسیدن به آن جایگاه را مشخص نماید [۲]. فرایند برنامه‌ریزی راهبردی اساساً فرایندی هماهنگ‌کننده بین منابع داخلی سازمان و فرصت‌های خارجی آن است. درواقع برنامه‌ریزی راهبردی را می‌توان نوعی برنامه‌ریزی در محیط‌های پویا قلمداد نمود که از طریق مدیران ارشد اجرایی و تیم‌های برنامه‌ریزی به‌صورت گروهی تهیه می‌گردد و به مدیر کمک می‌کند تا تصویر روشنی از سازمان و هدف‌های آن به دست آورد و فعالیت‌های سازمان را در لوای راهبردی یکسان هماهنگ سازد.

بنابراین برنامه‌ریزی راهبردی به حفظ کلیت شهر و ایجاد تعادل پویا میان روندهای اصلی توسعه کالبدی و اقتصادی-اجتماعی درازمدت نظر دارد و برنامه‌ریزی برای عرصه‌های جزئی و فرعی را به عهده طرح‌های مشخص و شرایط خاص زمانی و مکانی آن‌ها و اجرای تدریجی واگذار می‌کند [۱]. لازم به ذکر است که یکی از ارکان برنامه‌ریزی راهبردی مشارکت است.

تعریف می‌کند که در آن افراد در تصمیم‌گیری‌های مربوط به جامعه، تمرین قدرت می‌کنند [۷].

سانوف معتقد است که مشارکت مردمی به معنای همکاری مردم در دنبال کردن اهدافی است که خود آن را تعریف کرده‌اند [۸]. همچنین از مهم‌ترین اصول کار مشارکتی می‌توان گفتگو، شفافیت، یادگیری مشترک، احترام به تنوع و تفاوت‌ها، انعطاف‌پذیری، توانمندسازی یا توانمند شدن، تنوع، اعتماد، عدالت و انصاف را نام برد. مشارکت در برنامه‌ریزی و طراحی شهری می‌تواند به اشکال و در جهت‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی صورت پذیرد.

مشارکت اقتصادی به معنای حضور و همکاری آگاهانه اقشار مردم در جهت تولید، پس‌انداز و سرمایه‌گذاری بیش‌تر و مطلوب‌تر است. یکی از نمونه‌های مشارکت‌های اقتصادی، سازمان‌های خودیاری هستند، تشکیلاتی که در جهت تقویت توان اقتصادی اعضا با اتکا به کوشش‌ها و ابزار خود آنان عمل می‌کند. مشارکت اجتماعی نیز مفهوم گسترده‌ای است که متضمن انواع فعالیت‌های فردی یا اجتماعی تأثیرگذار بر تصمیم‌گیری‌ها و سیاست‌های دستگاه‌های عمومی است. مشارکت‌های اجتماعی دلالت بر گروه‌هایی مانند انجمن‌های داوطلبانه، باشگاه‌ها، اتحادیه‌ها و گروه‌های غیردولتی دارد. این مشارکت از متن مردم می‌آید و عرصه‌های مختلف حیات اجتماعی را شامل می‌شود. از طرفی مشارکت سیاسی، مشارکت در فرایند قدرت و انتخاب مسئولان و مداخله در امر تصمیم‌گیری در نظام سیاسی است. به عبارت دیگر، فعالیت داوطلبانه اعضای جامعه در انتخاب رهبران و شرکت مستقیم و غیرمستقیم در سیاست‌گذاری است؛ و در آخر، مشارکت فرهنگی به معنای شرکت داوطلبانه، ارادی و آگاهانه افراد، گروه‌ها و سازمان‌های یک جامعه در ابعاد گوناگون زندگی فرهنگی آن جامعه به منظور گسترش توسعه پایدار، متوازن و همه‌جانبه زندگی فرهنگی است. از سودمندی‌های مشارکت می‌توان به موارد زیر اشاره کرد.

بهبود کیفیت تصمیم‌گیری: باعث کمک به روشن کردن اهداف و الزامات پروژه یا سیاست‌های بازاندیشی فرضیاتی پنهانی که ممکن بود مانع دیدن مؤثرترین راه‌حل شوند و در نظر گرفتن بدیل‌های جدید و سوای رهیافت‌هایی کهن و جافاده‌ای که در گذشته به کاررفته‌اند می‌شود، مردم نیز اغلب صاحب اطلاعات ضروری درباره شرایط موجود یا درباره این‌که چگونه یک تصمیم باید به اجرا درآید، هستند. کاستن از هزینه و تأخیر: اگر مشارکت بخش درست یک جریان تصمیم‌گیری باشد، آنقدر که بعضی‌ها فکر می‌کنند، زمان‌بر نیست. تصمیم‌گیری‌های یک‌سویه همیشه به سرعت انجام می‌شوند اما اغلب برای اجرا بسیار گران هستند و در موارد متعددی آنقدر مقاومت وجود دارد که هیچ‌گاه به اجرا در نمی‌آیند.

به اجماع رسیدن: یک برنامه مشارکت عامه می‌تواند یک توافق و تعهد استوار و درازمدت میان طرف‌های مختلف بنا کند. این امر تفاهم میان طرف‌ها را ایجاد می‌کند، سبزه‌های سیاسی را کاهش می‌دهد و به تصمیمات حکومتی مشروعیت می‌بخشد.

افزایش آسانی اجرا: مشارکت در یک تصمیم به مردم حس مالکیت نسبت به آن تصمیم را می‌دهد و همین‌که تصمیم گرفته شد، آن‌ها می‌خواهند به اجرا درآیند و نه تنها حمایت سیاسی برای

به اجرا درآیند تصمیم مذکور وجود دارد، بلکه گروه‌ها و افراد ممکن است حتی مشتاقانه به یاری آن تلاش برخیزند.

پرهیز از مواجهات پرهزینه: مشارکت عامه فرصت‌هایی را برای طرفین پدید می‌آورد تا نیازها و ملاحظات خود را بدون آنکه نیازی به مبارزه‌جویی باشد، بیان کنند. علاوه بر آن مشارکت عامه در آغاز کار می‌تواند احتمال صف‌آرایی دردناک طرفین را کاهش دهد. در هر حال، مشارکت عامه جادو نیست و همه سبزه‌ها را کاهش یا از میان نخواهد برد.

نگهداشت اعتبار و مشروعیت: راه رسیدن به مشروعیت و نگهداشت آن، به‌ویژه زمانی که تصمیمات بحث‌برانگیز باید گرفته شود، دنبال کردن جریان تصمیم‌گیری است که برای مردم روشن و معتبر باشد و آن‌ها را مشارکت دهد. برنامه‌های مشارکت عامه مردم را نیز از دلایل پشت تصمیمات آگاه‌تر خواهد کرد.

پیش‌بینی نگرانی‌ها و گرایش‌های مردم: زمانی که کارکنان سازمانی با مردم در برنامه‌های مشارکت عامه کار می‌کنند، آن‌ها به‌طور روزافزون نسبت به نگرانی‌های مردم و این‌که آن‌ها چگونه به عملیات سازمان می‌نگرند، حساس می‌شوند. این نظرات اغلب درونی شده‌اند و از این‌رو کارکنان درباره واکنش احتمالی مردم نسبت به رویه‌ها و تصمیمات سازمان آگاه‌ترند.

بسط جامعه مدنی: یکی از سودمندی‌های مشارکت عامه، مردم فرهیخته‌تر است زیرا مشارکت‌کنندگان نه تنها درباره موضوع یاد می‌گیرند، بلکه همچنین در این‌باره که چگونه و چرا تصمیمات از سوی حکومت آن‌ها گرفته می‌شود نیز می‌آموزند. مشارکت عامه رهبران آینده را نیز تربیت می‌کند. زمانی که شهروندان در برنامه‌های مشارکت عامه شرکت می‌کنند، می‌آموزند که چگونه بر دیگران تأثیر بگذارند و چگونه ائتلاف تشکیل دهند.

۲-۲-۱- سطوح مشارکت مردمی

با توجه به متفاوت و متغیر بودن عوامل تأثیرگذار بر مشارکت و میزان تحقق آن در موارد مختلف، مشارکت را می‌توان در سطوح مختلف دسته‌بندی کرد که در این مقاله به مهم‌ترین این دسته‌بندی‌ها پرداخته شده است.

۲-۲-۲- چهارچوب کلی مشارکت مردمی

ویلیام همپتون به کمک این چارچوب ارائه شده، سه الگوی مناسب و معقول از چگونگی دخالت و مشارکت مردم در فرایند برنامه‌ریزی ارائه می‌دهد.

• الگوی یک:

الف: انتشار اطلاعات در مورد تصمیم‌های گرفته‌شده، به منتخبان اصلی؛

ب: دریافت بازخوردها در مورد تصمیم‌های گرفته‌شده از منتخبان اصلی؛

ج: تشویق تعامل میان برنامه‌ریزان و مردم، از طریق گفت‌وگوهای گسترده با منتخبان اصلی.

• الگوی دو:

الف: انتشار اطلاعات در مورد مباحث صورت گرفته به منتخبان فرعی؛

○ ب: دریافت بازخوردها در مورد دیدگاه‌ها و نظریات مردم از منتخبان فرعی؛

○ ج: تشویق تعامل میان برنامه‌ریزان و مردم، به‌وسیله درگیر ساختن گروه‌های منتخب فرعی از طریق گروه‌های تحقیق.

• الگوی سه:

○ الف: انتشار تمامی اطلاعات و جریان آزاد اطلاعات برای عموم؛
○ ب: دریافت بازخوردها در مورد نگرش‌ها و نظریات از عموم مردم؛

○ ج: تشویق تعامل میان برنامه‌ریزان و مردم با نزدیک شدن به عموم مردم [۵].

نردبان مشارکت شری آرنشتاین

از مشهورترین نظریه‌ها در زمینه ی مشارکت مردمی، نظریه نردبان مشارکتی شری آرنشتاین است (جدول ۱)، که در اواخر دهه ۱۹۶۰ مطرح گردیده است. وی مشارکت مردمی را در هشت درجه یا سطح تعریف کرده است که طیفی از فریبکاری تا اختیار کامل شهروندان را در برمی‌گیرد.

جدول ۱ نردبان مشارکت شری آرنشتاین [۵]

درجات قدرت	نوع سطح و دخالت شهروندان	پله‌های نردبان مشارکت شهروندی
محرومیت از مشارکت	تشکیل کمیته‌های فرمایشی آموزش/درمان شهروندان به‌وسیله صاحبان قدرت	فریبکاری Manipulation درمان Therapy
مشارکت جزئی	تعیین حقوق شهروندان دیدگاه‌های شهروندان شنیده می‌شود ولی لزوماً ممکن است موردتوجه قرار نگیرد	اطلاع‌رسانی Informing مشاوره Consultation
	پیشنهادهای شهروندان دریافت می‌شود ولی الزاماً بر اساس آن عمل نمی‌شود	آرامش بخشیدن Placation
	پذیرش مصالحه و برقراری توازن	شرکت Partnership
قدرت شهروندان	قدرت مدیریت در تمام یا بخشی از برنامه، به شهروندان داده می‌شود.	قدرت تفویض Delegated Power
	کنترل کامل در اختیار شهروندان قرار می‌گیرد	اختیار شهروندان Citizen Control

با این حال انتقاداتی به این نظریه وارد است و عده‌ای بر این باورند که این نظریه به دلیل تعریف رابطه‌ای سلسله مراتبی میان سطوح گوناگون مشارکت در زمینه‌ی برنامه‌ریزی کارایی ندارد؛ زیرا تجربه ثابت کرده که برنامه‌ریزی مشارکت مردمی ممکن است دربرگیرنده عناصری از بخش‌های گوناگون گونه شناسی آرنشتاین باشد و عوامل مختلف ممکن است در این فرایند در سطوح گوناگون قرار گیرند؛ بنابراین بسیار دشوار است که هر مشارکت مشخصی را بتوان در قالب رابطه‌ای سلسله مراتبی ارائه کرد.

گستره چهار سطحی برنز

برنز مشارکت را در چهار سطح یا مهارت طبقه‌بندی کرده است [۸]. آگاهی‌رسانی: این سطح شامل کشف و باز کشف حقایق محیط و شرایط است تا هر کس که در این فرایند مشارکت می‌کند با زبانی

مشارکت بر پایه مهارت‌ها در زمینه‌ای که تغییرات پیشنهاد شده است، سخن بگوید.

ادراک: این سطح، نتیجه آگاهی‌رسانی از شرایط به‌منظور فهم آن و نتایج آن است. این بدان مفهوم است که مردم با یکدیگر صحبت و مشورت می‌کنند و بنابراین، ادراک اهداف و انتظارات همه مشارکت‌کنندگان، به منبعی برای برنامه‌ریزی بدل می‌گردد.

تصمیم‌سازی: در این مرحله، مشارکت‌کنندگان بر اساس دو مرحله آگاهی‌رسانی و ادراک، شروع به آفریدن طرح‌های فیزیکی واقعی بر اساس اولویت‌هایشان می‌کنند تا متخصصان با تلفیق گزینه‌ها به برنامه و اجرای نهایی دست یابند.

اجرا: علت عدم موفقیت بسیاری از طرح‌ها این است که درست زمانی که مردم می‌توانند مهم‌ترین نقش را ایفا کنند کنار گذاشته می‌شوند. این در حالی است که مردم باید در تمامی طول فرایند مشارکت داشته باشند، مسئولیت بپذیرند و همپای متخصصان به ایفای نقش بپردازند.

گستره دوسطحی دشلر و سوک

دشلر و سوک، طبقه‌بندی این دوسطحی را در زمینه مشارکت ارائه می‌کنند [۹].

جدول ۲ سطوح مشارکت [۵]

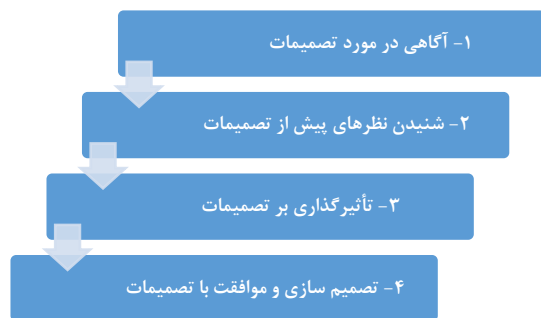
مطیع سازی	Domestication	این سطح شامل آگاهی دادن، درمان و فریب است
یاری و همکاری	Assistencialism	این سطح شامل تسکین مردم و مشورت با آنان است
همکاری کردن	Cooperation	این سطح شامل مشارکت و تفویض است.
نظارت شهروندی	Citizen control	این سطح به معنای دادن اختیار کامل به شهروندان است

مشارکت شهروندان درجایی که کنترل پروژه را سرپرست پروژه بر عهده دارد، درواقع همان شبه مشارکت است؛ به این مفهوم که در این سطح مردم را جمع می‌کنند تا تنها شونده آنچه قرار است برای آنان برنامه‌ریزی شود، باشد. مشارکت واقعی زمانی محقق می‌شود که قدرت نظارت بر اقدامات و تصمیمات، به مردم داده شود. تفاوت میان گونه‌های مشارکت بسیار مهم است، زیرا مشارکت نیازمند توجه عمیق به رفتارهای ارتباطی در طول فرایند است تا بتواند زمینه تبادل اطلاعات به‌وسیله همه مشارکت‌کنندگان را فراهم آورد.

۲-۲-۳- زنجیره‌ی مشارکت مردم

مشارکت مردمی فرایندی است دربرگیرنده تبادل اطلاعات، مشاوره، تعهد، تصمیمات شراکتی و قدرت شراکتی. در این نقش و میزان دخالت مردم در تصمیم‌سازی از پایین‌ترین سطح (تبادل اطلاعات) تا بالاترین سطح (قدرت و اختیار) افزایش میابد. میان هر یک از مراحل این فرایند نمی‌توان حدومرز قطعی قائل بود. این سطوح با یکدیگر همپوشانی دارند و هر سطح با توجه به سطوح دیگر شکل می‌گیرد.

تبادل اطلاعات: دادن اطلاعات و دریافت اطلاعات.

شکل ۱ سطوح مشارکت [۵]

گستره پنج سطحی IAP2

انجمن بین‌المللی مشارکت مردمی، مشارکت را مطابق جدول ۳ در پنج سطح، طبقه‌بندی می‌کند.

مشاوره: من گوش می‌کنم و حرف می‌زنم شما هم گوش کنید و حرف بزنید.

تعهد/گفت‌وگو: ما صحبت می‌کنیم و یکدیگر را درک می‌کنیم.

تصمیمات شراکتی: ما باهم تصمیم می‌گیریم.

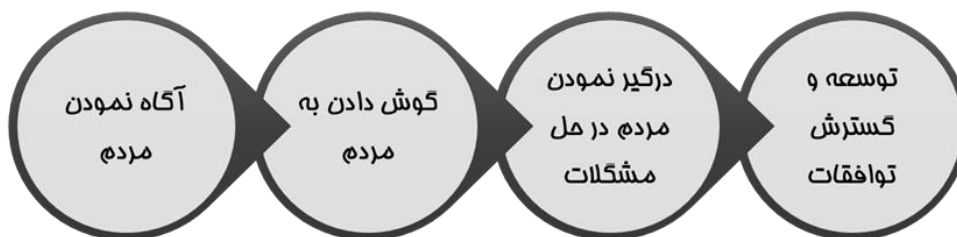
قدرت شراکتی: ما همگی مسئول و پاسخگو هستیم.

گستره چهار سطحی پرسیکولی

پرسیکولی وجه تمایز شیوه‌های مشارکتی را در میزان تأثیرگذاری و سهم مشارکت‌کنندگان در تصمیم‌گیری‌ها می‌داند. درک این رابطه اهمیت فراوانی دارد، زیرا انتظاراتی همه‌گسائی که در فرایند مشارکت حضور دارند، امری حیاتی است. نکته این نیست که همه تکنیک‌ها باید بر همه تصمیمات مؤثر باشد، زیرا این امر در اکثر مواقع به وقوع نمی‌پیوندد. نکته این است که باید با شیوه‌هایی مناسب با رابطه و کار با مردم مشخص کرد البته این در صورتی است که قرار باشد فرصتی برای موفقیت در فرایند مشارکتی فراهم آید. پرسیکولی مشارکت را در چهار سطح تعریف می‌کند [۵].

جدول ۳ گستره مشارکت IAP2 [۵]

توانمندسازی Empower	همکاری با مردم Collaborate	درگیر ساختن مردم Involve	مشورت Consult	آگاهی‌رسانی Inform	
دادن اختیار تصمیم سازی نهایی به مردم	شریک بودن با مردم در تمامی ابعاد تصمیم‌گیری، شامل تکوین آلترناتیوها و تعیین راه‌حل‌های منتخب	کار مستقیم با مردم در تمام طول فرایند، به‌منظور دادن اطمینان به مردم که نگرانی‌ها و علایق آن‌ها به شکلی مداوم در تمامی فرایند در نظر گرفته خواهد شد	گرفتن بازخوردها از مردم در زمینه‌ی تحلیل‌ها، آلترناتیوها و یا تصمیمات	تأمین اطلاعات جامع و عینی به‌منظور کمک به مردم در فهم مشکلات، گزینه‌ها، فرصت‌ها و یا راه‌حل‌ها	اهداف مشارکت
۱: اجرای تصمیماتی که مردم گرفته‌اند	۱: در نظر گرفتن دیدگاه‌ها و ابداعات مردم در تدوین راه‌حل‌ها و گنجاندن پیشنهادهای مردم در تصمیمات، در بیشترین حد امکان	۱: کار مستقیم با مردم ۲: در نظر گرفتن دیدگاه‌ها و خواسته‌ای مردم در آلترناتیوها ۳: گرفتن بازخوردها	۱: آگاه ساختن مردم ۲: گوش کردن به نگرانی‌ها و خواسته‌ای مردم ۳: گرفتن بازخوردها	۱: آگاه ساختن مردم	تعهدات مسئولان به مردم

شکل ۲ حلقه مشارکت [۵]

نظریه‌ی پاسخگو (جولز پرتی ۱۹۹۵):

در این مدل که در دهه هشتاد توسط سین مک کوئل مطرح شد، در فرایند برنامه‌ریزی، تصمیم سازان و تصمیم گیران شهری در برابر مردم پاسخگو و مسئول بوده و مدلی مبتنی بر حق تکلیف در ارتباط با برنامه ریزان و مدیران از یک‌طرف و مردم و شهروندان از طرف دیگر است در چنین فرآیندی که کاملاً مبتنی بر نظام‌های دموکراتیک و مردم سالارانه است مردم در مفهوم شهروند هم دارای حقوق شهروندی بوده و هم دارای تکلیف در برابر جامعه و حاکمیت و تصمیم

۲-۲-۴- حلقه مشارکت

درمجموع می‌توان گفت که مشارکت واقعی، دخالت مستقیم مردم در فرایند تصمیم سازی است. تجربه نشان می‌دهد مردم زمانی حاضر به مشارکت می‌شوند که تغییرات روشن و شفاف باشند و مشارکت نیز زمانی دارای کارکرد مناسبی است که مستقیم و فعالانه باشد.

گیران در مفهوم مدیران شهری نیز هم دارای حقوق خاص، هم دارای مسئولیت پاسخگویی در برابر مردم هستند این سیستم معروف به "مدیر شهروند" بوده و در مقابل سیستم ارباب‌رعیتی که فقط شهروندان مکلف به پذیرش بوده و فاقد حق می‌باشند قرار می‌گیرد [۱۰].

۲-۲-۵- سطوح مختلف مشارکت مردمی در طرح‌های شهری

دیدگاه‌های مختلف در زمینه مشارکت مردمی وجود دارد که صور متنوعی از مشارکت را محقق می‌سازد. این صور را می‌توان در هفت سطح طبقه‌بندی نمود این هفت سطح که می‌تواند از بالاترین سطح آگاهی اجتماعی یعنی خود - انگیزگی، شروع شود تا شکل بسیار ظاهری و سطحی آن یعنی فریب و صوری عبارت‌اند از:

۱- مشارکت خودانگیخته

مردم خود مبتکر پروژه بوده، جهت منابع و کمک‌های فنی با نهادهای دیگر تماس می‌گیرند لیکن مردم، کنترل منابع پروژه را همچنان در دست خود حفظ می‌نمایند. در صورت حمایت دولت و نهادهای غیردولتی چنین پروژه‌های می‌توانند به اجرای کامل برسند.

۲- مشارکت تعاملی (کنشی)

مبتکر پروژه یک نهاد خارجی است که در ارتباط با مردم محلی فعالیت می‌نماید. مشارکت به‌عنوان یک حق شهروندی تلقی نشده، تنها وسیله‌ای جهت رسیدن به اهداف پروژه نمی‌باشد. مردم در تحلیل مسائل، تدوین برنامه‌های اجرایی و تشکیل نهادهای اجرایی و مدیریتی مشارکت می‌نمایند. لذا مردم تأثیر زیادی بر نحوه استفاده از منابع است.

۳- مشارکت عملکردی

مشارکت از سوی نهاد خارجی به‌عنوان وسیله‌ای جهت تحقق پروژه، به‌خصوص کاهش هزینه‌ها از طریق ارائه نیروی کار و مدیریت رایگان تلقی می‌شود. برای مثال مردم بعد از این که تصمیمات مهم از سوی نهاد خارجی گرفته شد و اهداف پروژه مشخص می‌شوند، جهت تحقق اهداف تعیین شده، مشارکت می‌کنند، نهایتاً در چنین شیوه مشارکت، مردم در جذب اهداف موردنیاز خارجی، از اهداف خود دست می‌کشند.

۴- مشارکت به‌خاطر انگیزه‌های مادی

مردم تنها به واکنش نسبت به انگیزه‌های مادی مشارکت می‌نمایند. مثلاً در مقابل عرضه کار، پول و یا غذا دریافت می‌نمایند و یا مثلاً در پروژه‌های خودیاری به‌شرط عرضه نیروی کار و ایجاد ساختمان، زمین و خدمات دریافت می‌نمایند.

۵- اطلاعات دهی و مشورت کردن

نظرات مردم جهت تعیین نیازها و اولویت‌های مردم گرفته می‌شود. لیکن میزان جمع‌آوری اطلاعات و کنترل تحلیل‌ها به‌وسیله نهاد خارجی از طریق تشخیص مسئله و راه‌حل‌های موردنظر معین می‌شود. هیچ قدرت تصمیم‌گیری به مردم داده نشده، بعلاوه مجریان پروژه هیچ تعهدی نسبت به تحقق اولویت‌های مردم به عهده نمی‌گیرند.

۶- مشارکت انفعالی

به مردم گفته می‌شود که چه چیزی انجام خواهد شد؛ بدون اینکه نظرات آن‌ها خواسته شده و یا قدرتی در تغییر امور داشته باشند یا بتوانند تغییر در اوضاع ایجاد نمایند

۷- صورت و فریب (ظاهر فریبانه)

تظاهر به مشارکت است که انجام می‌پذیرد. به‌عنوان مثال، نمایندگانی در هیئت‌های رسمی گماشته شده باشند، بدون اینکه این افراد انتخاب شده و یا قدرتی داشته باشند

۲-۲-۶- دیدگاه‌های حاکم بر مشارکت مردمی در برنامه‌ریزی شهری

نظریه همراه ساختن: همراه ساختن ظاهری و صوری مردم در امر مشارکت جهت جلوگیری از ایجاد موانع در اجرا توسط آنان. (مشارکت ایزاری) [۱۰].

نظریه مشورتی: ۱- اطلاع‌رسانی در مورد گزینه‌های موجود، ۲- اخذ نظرات شهروندان، ۳- لحاظ نمودن افکار جامعه [۱۰].

نظریه مدل یادگیری اجتماعی: از مبتکران این نظریه می‌توان جان فریدمن را نام برد که معتقد است باید بین برنامه ریزان به‌عنوان و کلا و مردم به‌عنوان موکلین فاصله‌ها جهت ارتباطات فردی حذف شود [۱۰].

نظریه قدرت جامعه: افراد و جوامعی که به دلایل مختلف از کانون قدرت اجتماعی به دور افتاده‌اند نیز بایستی بتوانند در سیاست‌گذاری‌ها دخالت داشته باشند [۱۰].

برنامه‌ریزی پشتیبان یا وکالتی: پاول دیویداوف معتقد است گروه‌های اجتماعی کم‌درآمد و تهی‌دست بیش از سایر گروه‌ها به یاری برنامه ریزان و مشارکت نیازمندند. (عدالت محور) [۱۰].

برنامه‌ریزی مراوده‌ای یا ارتباطی: این مدل برخلاف یادگیری اجتماعی بر ارتباط بین دو گروه مردم و برنامه ریزان تأکید دارد تا بر سر راه‌حل‌ها به توافق برسند [۱۰].

نظریه هدایت اجتماعی: در این مدل برنامه‌ها از طرف مردم به‌سوی برنامه ریزان هدایت می‌شود و روند آن از پایین به بالا است [۱۰].

نظریه پاسخگو: در مدل شین مک کویل که به مدیر-شهروند نیز معروف است (در مقابل ارباب-رعیت) مردم هم دارای حق و هم دارای تکلیف در برابر جامعه و تصمیم‌گیران نیز دارای حقوق خاص و همچنین دارای مسئولیت پاسخگویی می‌باشند [۱۰].

نظریه کنش موجه: آیزن و فیش بافن اعتقاد دارد که کنش موجه به این معنی است که اکثر رفتارها به این دلیل انجام می‌شود که مردم به نتایج اعمال خود فکر می‌کنند [۱۱].

نظریه جیمز میجلی: ۱. شیوه ضد مشارکتی، ۲. شیوه مشارکت هدایت‌شده، ۳. شیوه مشارکت فزاینده، ۴. شیوه مشارکت واقعی [۱۱].

۲-۲-۷- طبقه‌بندی تکنیک‌های مشارکتی

در راستای تحقق هرچه بیشتر مشارکت می‌توان از تکنیک‌هایی استفاده کرد که اندیشمندان گوناگونی به آنان پرداخته و این موارد را در تقسیم‌بندی‌های گوناگونی مطرح نموده‌اند که در این مقاله به شرح آنان خواهیم پرداخت.

طبقه‌بندی سانوف

سانوف تکنیک‌های مشارکتی را در پنج دسته اصلی طبقه‌بندی می‌کند [۸]:

۱. شیوه‌های آگاه‌سازی نظیر برگزاری نمایشگاه‌ها، رسانه‌های خبری و بازدیدهای پیاده؛
۲. شیوه‌های غیرمستقیم همچون پرسشنامه و نظرخواهی؛
۳. شیوه‌های تعامل گروهی مانند برگزاری کارگاه‌ها و جلسات مردمی؛
۴. شیوه‌های آزاد انعطاف‌پذیر نظیر تلویزیون مشارکتی و طراحی برگه نظرسنجی؛ و شیوه‌های طوفان ذهنی نظیر گالری، برگه‌های یادداشت، تکنیک گروه اسمی و فرایند رینگی.

طبقه‌بندی دوسطحی

کریتون و پریسکولی این تکنیک‌ها را در قالب تکنیک‌های آگاهی‌رسانی نظیر نمایشگاه‌ها و ارائه عمومی طرح، گزارش بلند، فرستادن گزارش‌های مهم فنی یا مدارک مهم زیست محیطی، بسته‌های رسانه‌ای، کنفرانس خبری، خبرنامه، ضمیمه‌های روزنامه، تبلیغات، معرفی به گروه‌های شهروندی و فنی و مانند این‌ها (و تکنیک‌های مشارکتی) همچون گروه‌های مشاور، تابلوهای اعلانات کامپیوتری، گروه‌های متمرکز، خطوط مستقیم، مصاحبه، گردهمایی‌ها، استماع‌های عمومی، کارگاه‌ها، تلویزیون کابلی / تلویزیون مشارکتی، همه‌پرسی، نظرسنجی، گروه کار و جز این‌ها [۵]

طبقه‌بندی جردن و همکاران

طبقه‌بندی که جردن و همکارانش (۱۹۷۶) از شیوه‌های مشارکتی ارائه کرده‌اند، بدین شرح است:

۱. شیوه‌های انتشار اطلاعات؛
۲. شیوه‌های جمع‌آوری اطلاعات؛
۳. شیوه‌های برنامه‌ریزی نوآورانه؛
۴. شیوه‌های برنامه‌ریزی واکنشی؛
۵. شیوه‌های تصمیم‌سازی؛
۶. شیوه‌های پشتیبانی از فرایند مشارکت.

طبقه‌بندی منطق بر بسته مشارکت

تکنیک‌های مشارکت مردمی با توجه به سه هدف انتشار اطلاعات، دریافت اطلاعات و ارتقای تعامل میان برنامه ریزان و مردم، طبقه‌بندی شدنی است. بدیهی است که تأثیر هر یک از این تکنیک‌ها بر روی هر کدام از این اهداف متفاوت است [۱۲].

طبقه‌بندی انجمن مشارکت مردمی

طبقه‌بندی ارائه‌شده از سوی انجمن مشارکت مردمی، از بهترین و کامل‌ترین طبقه‌بندی‌های تکنیک‌های مشارکتی است که خلاصه آن بدین شرح است [۵]

فن‌هایی برای تبادل اطلاعات

بانک اطلاعات، جلسات توجیهی و اطلاع‌رسانی، پیوست صورت‌حساب تماس‌های اطلاعاتی اصلی، پل ها و میزگردهای تخصصی، گزارش‌های بلند، کیوسک‌های اطلاعاتی، خطوط مستقیم ادارات پاسخگو، پست الکترونیکی، کنفرانس خبری، ضمایم روزنامه، بسته‌های رسانه‌ای، تبلیغات و ابزارهای چاپی، تماس‌های اطلاعاتی فنی، گزارش‌های فنی، سایت اینترنتی، تلویزیون

فن‌هایی برای دریافت بازخورده

برگه‌های نظرخواهی، نظرسنجی‌های کامپیوتری، استفاده از افراد تسهیل گر، روش دلفی، نظرخواهی فردی، مصاحبه، نظرسنجی از طریق پست الکترونیکی و پرسشنامه، نظرسنجی تلفنی

فن‌هایی برای جمع‌کردن مردم کنار هم

گپ‌های دوستانه، خانه باز، دادسرای عمومی، همایش‌ها، نمایشگاه‌ها، جلسات عمومی، گروه‌های کار، برگزاری کارگاه، جلسات فضای باز، تورها و سفرهای کاری، گروه‌های مشاور در جریان، گفت‌وگوهای گردشی، کافه‌های جهانی، فرایند تنگ ماهی، گفتگوهای متمرکز، چرخه مطالعه، هیئت‌منصفه شهری، جلسات شهری

۲-۲-۸- موانع و محدودیت‌های مشارکت

- فقدان آموزش شهروندی
 - ترکیب ناهمگون فرهنگی اجتماعی شهرها
 - عدم ارتباط مدیریت شهری با نسل‌ها
 - بی‌ثباتی حرفه‌ای و مکانی و اجتماعی
 - عدم شکل‌گیری یا فعالیت مؤثر نهاد های مدنی [۱۱]
- همچنین اوکلی و همکاران در کتاب «پروژه‌هایی با مردم»، موانع مشارکت را به سه دسته کلی تقسیم کرده‌اند:
۱. موانع ساختاری:

برای مثال تضاد میان تمرکززدایی نهفته در فرایندهای مشارکتی و تمرکزگرایی سیاست‌گذاری و نظام برنامه‌ریزی کشور.

۲. موانع اداری و مدیریتی.

برنامه‌ریزی متمرکز طرح‌ها و پروژه‌های توسعه.

رویه‌های پیچیده و زمان‌بر اداری.

فقدان انعطاف‌پذیری لازم برای فرایندهای متغیر و پویای مشارکتی.

۳. موانع اجتماعی:

ذهنیت وابستگی مردم محلی به افراد قدرتمندتر جوامع محلی و بیرونی‌ها؛ کمبود تجربه در مدیریت برنامه‌ها و سازمان‌های محلی. فقدان اعتمادبه‌نفس لازم برای دست گرفتن ابتکار عمل و تصمیم‌گیری در نتیجه الگوهای «امدادگرانه» دولت.

مشغول بودن اقشار مردم به مسائل معیشتی و کمبود فرصت برای مشارکت.

غفلت برنامه‌ریزی‌ها از تفاوت‌های اجتماعی - اقتصادی درون جوامع محلی.

عدم سازگاری اقدامات با ساختارهای فرهنگی و ارزشی جوامع محلی [۱۳].

دوره ۶، شماره ۴

زمستان ۱۴۰۱

فصلنامه پژوهشی

مهندسی مدیریت

۳- جمع‌بندی

در مواجهه با مشارکت می‌توان دو رویکرد کلی را شاهد بود به‌طوری‌که گروهی مشارکت را وسیله‌ای برای رسیدن به هدفی مشخص می‌دانند و گروهی دیگر نیز خود صرف مشارکت را اصل و هدف می‌دانند. مشارکت بر تمرکززدایی تأکید داشته و با نگاهی کلی می‌توان دریافت در تمامی تعاریف مشارکت به اهمیت نقش مردم و توزیع عادلانه قدرت تصمیم‌گیری برای آینده و آینده‌سازی در سطح جامعه اشاره شده است. از سودمندی‌های مشارکت نیز می‌توان به مواردی چون بهبود کیفیت تصمیم‌گیری، کاستن از هزینه و تأخیر، به اجماع رسیدن، افزایش آسانی اجرا، پرهیز از مواجهات پرهزینه، نگهداشت اعتبار و مشروعیت، پیش‌بینی نگرانی‌ها و گرایش‌های مردم و بسط جامعه مدنی اشاره کرد.

پس از بررسی تقسیم‌بندی‌های مختلف سطوح مشارکت بدین نتیجه می‌رسیم که اصل اساسی در مشارکت، تبدیل پتانسیل بالقوه تصمیم‌گیری و اقدام مردم برای توسعه و ارتقا سطح زندگی خود به بالفعل است و هرچه این شکوفایی بیشتر صورت بگیرد شاهد مشارکت بیشتر، فعال‌تر، اثربخش‌تر و در سطوحی بالاتر خواهیم بود که می‌توان از بالاترین سطح آن به‌عنوان مشارکت حقیقی یاد نمود. مهم‌ترین الزام تحقق مشارکت حقیقی را می‌توان داشتن شهروند به معنای واقعی آن دانست، به‌طوری‌که محل زندگی خود – محله و در مقیاس بزرگ‌تر شهر یا کشور – را جدا از خود ندیده و با نهایت حس تعلق برای بهبود آن تلاش نماید و بر خود وظیفه بداند در قبال حق بر شهر مسئول بوده و تکلیف خود را در مقابل محل زندگی‌اش بجا آورد؛ در این مسیر همچنین می‌توان از تکنیک‌های مختلفی برای تحقق مشارکت بهره برد که به جلب اعتماد و آگاهی‌سازی، فرآیند

مشارکت، اجرایی کردن آن و... پرداخته‌اند؛ اما در این میان نیز عواملی چون فقدان آموزش شهروندی، ترکیب ناهمگون فرهنگی اجتماعی شهرها، عدم ارتباط مدیریت شهری با نسل‌ها، بی‌ثباتی حرفه‌ای و مکانی و اجتماعی و عدم شکل‌گیری یا فعالیت مؤثر نهادها می‌توانند بازدارنده این اتفاق باشند که با رویارویی و حل هریک از آنان به مشارکت حقیقی نزدیک‌تر خواهیم شد.

۴- مراجع

- [۱] فکر بزرگ، کیمیا (۱۳۹۷) جزوه مباحث عمومی شهرسازی ایران
- [۲] برایسن، جان مور (۱۳۸۱)، برنامه‌ریزی استراتژیک برای سازمانهای دولتی و غیرانتفاعی، ترجمه: عباس منوریان، مرکز آموزش مدیریت دولتی، تهران.
- [۳] مبینی دهکردی، علی؛ سلمانیور خویی، مجید (۱۳۸۵)، «درآمدی بر برنامه‌ریزی راهبردی و عملیاتی»، نشریه راهبرد یاس، س ۲، ش ۶، ص ۱۸۷-۲۰۲.
- [۴] دانشپور، سید عبدالهادی و غفاری‌آذر، زهرا (۱۳۹۹)، طراحی شهری با رویکرد مشارکت همکاری جویانه، از ایده تا طرح (موردپژوهی: میدان هروی تهران)
- [۵] شرفی، مرجان و برک پور، ناصر (۱۳۸۹)، گونه‌شناسی تکنیک‌های مشارکت شهروندان در برنامه‌ریزی شهری، بر مبنای سطوح مختلف مشارکت
- [6] Simpson, Brian (1997) "Towards the Participation of Children and Young People in Urban Planing and Design", Urban Studies Journal, Volume 34, 907-925.
- [7] Caves, Roger & Cullingworth, Barry (2003) Planing in the USA; Policies, Issues & Processes, Routledge.
- [8] Sanoff, Henry (2000) Community Participation Methods in Design and Planning, John Wiley & Sons, INC.
- [9] Deshler, D. & D. Sock (1985) "Community Development Participation, A Concept Review of the International Literature", Paper presented at the International league for social commitment in Adult Education, Ljungskile, Sweden.
- [۱۰] رجبی، آزینا (۱۳۹۰)، شیوه‌های مشارکت شهروندی در فرآیندهای توسعه‌ی شهری
- [۱۱] خادم‌الحسینی، احمد و عارفی پور، صفیه (۱۳۹۱)، شهرسازی مشارکتی. جایگاه مردم در برنامه‌ریزی شهری
- [12] Hampton, William (1977) Research into Public Participation in Structure Planning, Public Participation in Planning, Edited by Derrick Sewell & Coppock, John Wiley & Sons Ltd, PP. 27 - 42.
- [۱۳] سازمان نوسازی شهر تهران (۱۳۹۴)، مجموعه کتابچه‌های نوسازی و توسعه محلی

6 (4) , 2022

دوره ۶، شماره ۴

زمستان ۱۴۰۱

فصلنامه پژوهشی

Planning to improve the quality of life in worn-out urban neighborhoods, case study: Hashemi neighborhood, district 10, Tehran

Mahsa Noroozi

MSc student in Urban Planning, Faculty of Architecture and Urbanism, Imam Khomeini International University (IKIU), Qazvin, Iran

Maliheh Babakhani *

Assistant Professor, Faculty of Architecture and Urbanism, Imam Khomeini International University (IKIU), Qazvin, Iran

*Corresponding author's email address:

babakhani@Arc.ikiu.ac.ir

How to cite this article:

Mahsa Noroozi, Maliheh Babakhani, Planning to improve the quality of life in worn-out urban neighborhoods, case study: Hashemi neighborhood, district 10, Tehran, *Journal of Engineering and Construction Management (JECM)*, 2021; 6(3):23-30.

Abstract

One of the primary goals of the urban planning process is to maintain and improve the quality of the urban environment and consequently improve the quality of life. The concepts of quality of the environment and quality of life, which is actually an action against one-dimensional economic development at the national level and purely physical development at the urban scale, is an effort to achieve quality criteria in the field of urban planning; Therefore, the necessity of knowing the current state of urban life quality and measuring and evaluating it has become one of the most important aspects of studies in urban planning issues. The quality of urban life is one of the terms that does not have a clear and uniform definition; Although people instinctively understand its meaning easily, it is not the same concept for them. For this reason, its measurement requires a comprehensive and specific definition so that its various dimensions can be examined in a transparent manner; Therefore, indicators and criteria for measuring people's quality of life should be determined. Therefore, in this research, the main indicators and criteria for defining the quality of life were extracted from various texts, and then among them, suitable indicators for evaluating the quality of urban life in dilapidated urban contexts were selected and analyzed in Hashemi neighborhood, which is one of the dilapidated urban neighborhoods located in 10 district of Tehran. In the end, according to the investigations, it was determined that Hashemi neighborhood is facing problems from various aspects such as the high and prevalence of crime and delinquency among young people, the lack of quality recreational and leisure spaces, insecurity at night, etc., and appropriate solutions are needed. Solutions to these issues and problems were presented.

Keywords

Worn texture, quality of urban life, indicators of quality of life, Hashemi neighborhood

برنامه‌ریزی ارتقای کیفیت زندگی در محلات فرسوده شهری، نمونه موردی: محله هاشمی منطقه ۱۰ تهران

مهسا نوروزی

دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه ریزی شهری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه بین المللی امام خمینی(ره)، قزوین، ایران

ملیحه باباخانی *

استادیار، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه بین المللی امام خمینی(ره)، قزوین، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۶/۰۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۶/۲۱

ارجاع به مقاله:

مهسا نوروزی، ملیحه باباخانی، برنامه‌ریزی ارتقای کیفیت زندگی در محلات فرسوده شهری، نمونه موردی: محله هاشمی منطقه ۱۰ تهران، مهندسی و مدیریت ساخت، ۱۴۰۰، ۶ (۳): ۲۳-۳۰.

چکیده

یکی از اهداف اولیه اصلی فرآیند برنامه‌ریزی شهری، حفظ و بهبود کیفیت محیط شهری و به تبع آن ارتقای کیفیت زندگی است. مفاهیم کیفیت محیط و کیفیت زندگی که در واقع کنشی علیه توسعه یکبعدی اقتصادی در سطح ملی و توسعه صرفاً کالبدی در مقیاس شهری است، تلاشی در جهت دستیابی به معیارهای کیفی در عرصه برنامه‌ریزی شهری است؛ بنابراین ضرورت شناخت وضعیت موجود کیفیت زندگی شهری و سنجش و ارزیابی آن به یکی از مهم‌ترین جنبه‌های مطالعاتی در مباحث برنامه‌ریزی شهری تبدیل شده است. کیفیت زندگی شهری، از واژه‌هایی است که تعریف مشخص و یکسانی ندارد؛ اگرچه مردم به صورت غریزی معنای آن را به راحتی درک می‌کنند، اما این مفهوم برای آن‌ها یکسان نیست. به همین دلیل اندازه‌گیری آن مستلزم تعریفی جامع و مشخص است تا بتوان ابعاد مختلف آن را به صورت شفاف موردبررسی قرار داد؛ بنابراین باید شاخص‌ها و معیارهای سنجش کیفیت زندگی افراد تعیین گردند. لذا در این تحقیق، شاخص‌ها و معیارهای اصلی تعریف کیفیت زندگی از متون مختلف استخراج گردید و سپس از میان آن‌ها شاخص‌های مناسب ارزیابی کیفیت زندگی شهری در بافت‌های فرسوده شهری انتخاب شد و در محله هاشمی که از محلات فرسوده شهری واقع در منطقه ده تهران است تحلیل و بررسی شد. در پایان با توجه به بررسی‌های انجام‌شده مشخص گردید که محله هاشمی از جنبه‌های مختلفی همچون بالا بودن و رواج یافتن جرم و بزه در میان جوانان، کمبود فضاهای تفریحی و فراغتی باکیفیت مناسب، ناامنی در شب و... با مشکل مواجه است و راهکارهای مناسب حل این مسائل و مشکلات ارائه شد

کلمات کلیدی

بافت فرسوده، کیفیت زندگی شهری، شاخص‌های کیفیت زندگی، محله هاشمی

6 (3) , 2021

دوره ۶، شماره ۳

پاییز ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

یکی از گرایش‌های نو که تأثیر شگرفی در نیمه دوم قرن بیستم داشته است. نظریه‌های اجتماعی و کیفی توسعه است که در قالب مفاهیمی همچون کیفیت زندگی، رفاه اجتماعی و ... نمود عینی یافته است. این مفاهیم مورد توجه مجامع علمی و تحقیقاتی جهان قرار گرفت، به گونه‌ای که کنگره‌ها و همایش‌های بین‌المللی مختلفی با عنوان «توسعه پایدار شهری در قالب اجلاس ریو» و ... برگزار و به تصویب جهانی رسید. نتیجه و حاصل برگزاری چنین همایش‌هایی در عرصه جهانی، رواج مفاهیم و کاربرد شاخص‌های اجتماعی و کیفی در فرآیند برنامه‌ریزی شهری بوده است. به طوری که برنامه‌ریزی را به جست‌وجوی شاخص‌ها و معیارهای جدید برای ارتقای کیفیت زندگی شهری سوق داده است.

از دهه ۱۹۶۰ میلادی بیشتر کشورهای پیشرفته‌ی صنعتی ازلحاظ مباحث کیفیت زندگی با چالش‌ها و مسائل بسیاری روبه‌رو شدند. به‌رغم وفور کالاها، فرآورده‌ها و تسهیلات زندگی مادی، جامعه انسانی از جنبه‌های بوم‌شناسی، روانشناسی و جامعه‌شناسی با مسائل بزرگی روبه‌رو بوده است. آلودگی‌های زیست‌محیطی، آسیب‌های اجتماعی، نابرابری فرصت‌های زندگی، حاشیه‌ای شدن گروه‌های اجتماعی که امروزه به عنوان طرد و محرومیت اجتماعی شناخته می‌شود، به‌ویژه در گروه‌های مهاجر، تحرکات نزولی درون‌شهری بر اثر فقر و ریسک‌های متعدد اجتماعی فزونی گرفته است. از این‌رو بسیاری از کارشناسان و صاحب‌نظران مسائل توسعه، در رشته‌های مختلف به ارزیابی هدف‌های رشد و توسعه‌ی اقتصادی در کشورهای پیشرفته و صنعتی پرداختند و بر اولویت هدف‌های اجتماعی توسعه و تناسب کیفیت خدمات با نیازها و شرایط زندگی مردم تأکید ورزیدند [۱]. می‌توان توسعه نامناسب شهرنشینی را عامل این گونه چالش‌ها دانست. شهرنشینی سریع در چند دهه گذشته ازدحام کلی و مسائل زیست‌محیطی را به همراه داشته است که اگر مورد توجه قرار نگیرد می‌تواند پایداری رشد و توسعه آینده شهرها را تهدید کند؛ بنابراین سیاست‌سازان جنبه‌های مختلف فیزیکی، اقتصادی و اجتماعی توسعه و تغییرات ناشی از آن را که بر کیفیت زندگی تأثیرگذارند را باید مورد ملاحظه قرار دهند.

رشد سریع شهرها در چند دهه اخیر، شکل‌گیری بافت‌های نامناسب و خودرو را به همراه داشته است. بعلاوه بافت‌های قدیمی در شهرها رو به فرسوده شدن رفته‌اند و این مکان‌ها ازلحاظ کیفیت زندگی دچار افول شدید شده‌اند. لذا برنامه‌ریزی برای ارتقاء کیفیت زندگی در این بافت‌ها اجتناب‌ناپذیر است. حال آنکه ما شاهد مداخله در این بافت‌ها، بدون در نظر گرفتن جنبه‌های رضایتمندی ساکنان هستیم و اکثر طرح‌های مداخله، جنبه کالبدی به خود گرفته‌اند و در جریان احیاء بافت‌های مسئله‌دار شهری به دلیل نگاه‌های کالبدی و کمی، از توجهات لازم به جنبه کیفی محیط‌های سکونتی کوتاهی شده است. کیفیت زندگی مفهومی چندبعدی است که تأثیرات به سزایی بر زندگی ساکنان یک محدوده سکونتی دارد. کیفیت زندگی درواقع روابط بین شرایط محیطی، اجتماعی و اقتصادی زندگی با سطح رضایتمندی افراد و فکر و احساسات مردم در مورد آن شرایط است؛ بنابراین در روند برنامه‌ریزی در نظر گرفتن هر دو نوع کیفیت زندگی

ضروری است. حال آنکه ما شاهد مداخله در این بافت‌ها، بدون در نظر گرفتن جنبه‌های رضایتمندی ساکنان هستیم و اکثر طرح‌های مداخله، جنبه کالبدی به خود گرفته‌اند و در جریان احیاء بافت‌های مسئله‌دار شهری به دلیل نگاه‌های کالبدی و کمی، از توجهات لازم به جنبه کیفی محیط‌های سکونتی کوتاهی شده است. این ملاحظات جهت بهبود کیفیت زندگی، یکی از مهم‌ترین اهداف سیاست‌های عمومی است. بهبود کیفیت زندگی از آن‌رو دارای اهمیت است که در تأمین نیازهای شهروندان، رقابت‌پذیری مراکز شهری در جذب منابع و پیگیری استانداردهای زندگی سهم می‌باشد [۲].

۲- بافت فرسوده شهری

در ادبیات شهرسازی و مدیریت شهری کشور، بافت‌های فرسوده شهری با عناوین گوناگونی از قبیل بافت‌های «مسئله‌دار»، «ناکارآمد» و «ناپایدار شهری» مطرح شده‌اند. به‌موجب یکی از کلی‌ترین تعریف‌های ارائه‌شده، بافت فرسوده، به بافتی از شهر اطلاق می‌شود که ارزش‌های شهروندی آن کاهش یافته و ساکنان آن از شرایط زندگی در محل خود رضایت و ایمنی خاطر نداشته و نیازهای اساسی آن‌ها برآورده نمی‌شود [۳].

در اکثر منابع تخصصی تلقی از بافت فرسوده، عرصه‌هایی از محدوده قانونی شهرها هست که به دلیل فرسودگی کالبدی، عدم برخورداری از شبکه دسترسی مناسب، کمبود خدمات و زیرساخت‌های شهری، مسائل اقتصادی، معضلات اجتماعی و زیست‌محیطی، آسیب‌پذیر بوده و از ارزش مکانی، محیطی، اقتصادی و اجتماعی نازلی برخوردارند. این بافت‌ها به دلیل فقر ساکنین و مالکین آن‌ها، امکان نوسازی خودبه‌خود را نداشته و سرمایه‌گذاران نیز انگیزه‌ای برای سرمایه‌گذاری در آن ندارند. همچنین با نزول ارزش‌های سکونتی، میل به مهاجرت و به تبع آن جایگزینی اقشار فرودست جامعه، فزونی یافته که این خود، تغییر بافت اجتماعی را در پی دارد [۴]. شاخص‌های فرسودگی بر اساس پنج نوع فرسودگی: تاریخی، اجتماعی، اقتصادی، زیست‌محیطی، کالبدی - شاخص‌های فرسودگی نیز به پنج گروه تقسیم می‌شوند.

جدول ۱ شاخص‌های فرسودگی [۵]

انواع	شاخص
تاریخی	ارزش‌های تاریخی ثبت‌شده و ثبت‌نشده غیرقابل بهره‌برداری
اجتماعی	سکونت موقت، مهاجرت درون و برون‌شهری، ناهنجاری‌های اجتماعی
اقتصادی	اشتغال فصلی، نامعلوم، غیر تولیدی
زیست‌محیطی	آلودگی آب، خاک، هوا، صوت، منظر
کالبدی	ریزدانگی، نفوذناپذیری، ناپایداری

۳- کیفیت زندگی شهری

برنامه‌ریزی در نیمه اول و نیمه دوم قرن بیستم، به‌صورت دو دوره شکل گرفت. برنامه‌ریزی در نیمه دوم قرن بیستم بیشتر تحت تأثیر مفاهیم و نظریه‌های سیاسی، اجتماعی، قرار داشت و بر این اساس ناچار به تحولات اساسی و بنیادی در روش‌ها، مفاهیم، اهداف و انگاره‌های خود شد. توجه به سایر نیازهای انسان‌ها چون عزت‌نفس، آموزش، معاشرت‌های اجتماعی، زیبایی‌شناسی و جز آن همراه با رشد

سریع اقتصادی و توجه به جنبه‌های کیفی محیط‌زیست باعث شد اصلاح‌طلبان در طی دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ میلادی به تدریج کیفیت زندگی را به جای استاندارد زندگی جایگزین کنند. مخالفت با توسعه شهرها و توجه به حفظ نواحی تاریخی احیای نواحی فرسوده، تأکید بر قابلیت‌های سکونت و ویژگی‌های کیفی آن (به جای ویژگی‌های کمی) و تلاش برای رفاه جدا از شاخص‌های پولی و توجه چندگانگی خواسته‌ها از جمله عوامل مؤثر در این تغییر رویکرد در طی ۱۹۶۰ میلادی به‌ویژه در اروپا بود [۶].

اقتصاددانان آمریکایی ساموئل اوردوی و فابر فیلد اوسبورن از نخستین کسانی بودند که اصطلاح کیفیت زندگی را برای بیان نگرانی خود از خطرات و تأثیر رشد نامحدود اقتصادی بر وضعیت زیست‌بوم استفاده کردند [۷]. بعد از دهه ۱۹۷۰، در دهه ۱۹۸۰ میلادی، مطالعات کیفیت زندگی در جهت رتبه‌بندی شهرها و مقایسه آن‌ها ادامه پیدا کرد. نخستین بار دولت بریتانیا با در نظر گرفتن معیارهایی چون بهداشت، آموزش و اشتغال (با استفاده از جداول آماری مختلف) به رتبه‌بندی شهرها اقدام نمود. پس از آن در ایالات متحده آمریکا اقداماتی جهت تهیه گزارش رتبه‌بندی سالانه شهرها انجام شد. بعد از سال ۱۹۸۰ و تعریف مطالعات از کیفیت زندگی با استفاده از شاخص‌های عینی، مطالعات به تدریج شاخص‌های ذهنی را برای اندازه‌گیری کیفیت زندگی در قانون توجه قرار دادند [۸]. به‌طور کلی نیز می‌توان گفت که مفهوم «کیفیت زندگی شهری» باهدف اصلاح و تکامل مفهوم توسعه از توسعه صرف کمی و اقتصادی به توسعه پایدار شهری مطرح و مورد توجه قرار گرفت. درواقع این مفهوم پاسخی به توسعه صرف اقتصادی در مقیاس ملی و توسعه صرف کالبدی در مقیاس شهری بود و به‌نوعی مؤید توجه به شاخص‌ها و معیارهای اجتماعی، کیفی و اقتصادی پایدار در عرصه برنامه‌ریزی شهری و در تعامل با شاخص‌های کالبدی-کارکردی است [۹].

کیفیت زندگی شهری ممکن است احساس خوبی باشد از ترکیبی از عوامل مرتبط با حس مکان یا هویت مکان از قبیل: خوانایی، خاطره جمعی و حس تعلق تاریخی، چیزی که در اینجا بسیار مهم است، ارتباط مستقیم عاطفی (احساسی) است که ما با محیط ساخته‌شده اطراف داریم، به عبارت دیگر احساس ما یا واکنش احساسی بین روان ما و فرم محیط و اجزای اصلی آن است [۱۰]. تعریف پذیرفته‌شده‌ای در متون برای کیفیت زندگی وجود ندارد ولی با توجه به اهداف تعاریف مختلفی از کیفیت زندگی در ادبیات آورده شده است که برخی از آن‌ها در جدول شماره ۲ آورده شده است. «واژه کیفیت زندگی، بیشتر با محیط طبیعی و شرایط خارجی زندگی از قبیل آلودگی، کیفیت مسکن، جنبه‌های زیبایی شناسانه، تراکم ترافیک، شیوع جرم و مانند این‌ها مرتبط است. این متغیرها تأثیر زیادی بر سطح ارضای افراد از زندگی دارند، اما فقط جنبه محدودی از مجموعه رضایت‌هایی که ممکن است در فرایند زندگی ارزشمند باشد را دربرمی‌گیرند» [۱۱]. گرچه اجماع نظر در مورد تعریف کیفیت زندگی وجود دارد اما یک تعریف ساده و عملی از کیفیت زندگی این است که «افراد از زندگی‌شان رضایت داشته باشند. به عبارت دیگر کیفیت زندگی از احساس رضایت کلی از زندگی گرفته‌شده است» [۱۱]. فاهیه به سه رویکرد عمده درباره کیفیت زندگی اشاره می‌کند:

۱. رویکرد اول، معتقد است که کیفیت زندگی به شرایط افراد مربوط می‌باشد.

۲. رویکرد دوم، کیفیت زندگی را یک مفهوم چندبعدی می‌داند. این نگرش به توصیف حوزه‌های چندگانه کیفیت زندگی و همچنین تأثیر متقابل این حوزه‌ها در یکدیگر می‌پردازد.

۳. سومین رویکرد، معتقد است که کیفیت زندگی با دو نوع شاخص ذهنی و عینی اندازه‌گیری می‌شود. جنبه‌ی ذهنی به افراد کمک می‌کند تا تعریفی از هویت، آرمان‌های زندگی‌شان ارائه کنند و این جنبه زمانی با ارزش است که با شرایط عینی زندگی همراه شود [۱۲].

جدول ۱ تعاریف کیفیت زندگی از نظر محققان مختلف [۱۳]	
کیفیت زندگی را به‌عنوان رضایت کلی از زندگی بیان می‌کند	Foo 2000 [۱۴]
کیفیت زندگی را به‌عنوان میزان تأمین نیازهای مورد هدف انسان و در ارتباط با ادراک مردم از رفاه دینی تعریف می‌کند.	Costanza 2007
کیفیت زندگی را خوبی یا بدی شرایط مردم و محیطی که در آن زندگی می‌کنند می‌داند.	Das 2008 [۱۵]
مطالعات دیگر در این زمینه را جمع‌آوری کرده و عناصر کلیدی در تعریف کیفیت زندگی را محیط فیزیکی، آب‌وهوا آلودگی جرم و جنایت و خدمات اجتماعی در زمینه بهداشت و تحصیل بیان می‌کند.	Rogerson 1995 [۱۶]
درجه مزیت یا رضایت بخشی خصوصیات زندگی، سطح زندگی، رفاه، رضایتمندی از زندگی این رضایت بخشی با فاکتورهای بیرونی (عینی) یا فاکتورهای ادراک درونی (ذهنی) ارزیابی می‌شود.	Szalai 1980
ادراک فرد از موقعیتش در زندگی تحت تأثیر فرهنگ و سیستم‌های ارزشی در ارتباط با اهداف استانداردها، امیدها و نگرانی‌ها	WHO_QOL Group 1999
رضایتمندی از زندگی	Diener and Suh 1997
میزان لذتی که فرد از مهم‌ترین چیزهای ممکن در زندگی‌اش می‌برد.	RspheI et al. 1996
زندگی خوب ترکیبی از عوامل لذت سطح ذهنیت مثبت، رضایتمندی ارزیابی از موفقیت در تحقق در برنامه زندگی	Musschenga 1997

۴- چارچوب نظری

معیارها و شاخص‌های کیفیت زندگی شهری از نظر محققین مختلف در جدول شماره ۳ آورده شده است.

جدول ۲ معیارها و شاخص‌های کیفیت زندگی [۱۷]	
محقق یا مورد مطالعه	شاخص‌ها و معیارهای به کار گرفته‌شده
Lui, 1976	۱- آب و هوا، ۲- مسکن، ۳- بهداشت عمومی و محیط، ۴- جنایت، ۵- حمل‌ونقل، ۶- آموزش، ۷- هنر، ۸- تفریح، ۹- اقتصاد
Blomquist et al (1988) [۱۸]	۱- میزان بارندگی، ۲- میزان رطوبت، ۳- درجه حرارت روزهای گرم، ۴- درجه حرارت روزهای سرد، ۵- سرعت باد، ۶- گرمای آفتاب، ۷- ساحل، ۸- جنایات وحشیانه، ۹- سرانه معلم به دانشجو، ۱۰- دامنه دید، ۱۱- مشارکت موقتی، ۱۲- تخلیه فاضلاب، ۱۳- محل دفن زباله، ۱۴- مکان‌های با سرمایه بالا، ۱۵- مکان‌های برداشت ذخیره و دفع زباله
Stover and Leven (1992) [۱۹]	۱- ایمنی عمومی، ۲- هزینه غذا، ۳- فضای زندگی، ۴- استاندارد مسکن، ۵- ارتباطات، ۶- آموزش، ۷- سلامت عمومی، ۸- صلح، ۹- جریان ترافیک، ۱۰- تمیزی هوا
Sufian, 1993 [۲۰]	۱- زندگی مورد انتظار، ۲- میزان بی‌سوادی بزرگسالان، ۳- متوسط قدرت خرید
Human Dev Index [۲۱]	

6 (3), 2021

دوره ۶، شماره ۳

پاییز ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

Physical QOL Index (ICQOL,1996)	۱-مرگومیر کودکان، ۲-زندگی مورد انتظار، ۳-میزان بی‌سوادی بزرگسالان
Protassenko,1997	۱-درآمد ماهیانه هر فرد، ۲-توزیع درآمد، ۳-هزینه ماهیانه غذا
استانبول	۱-محیط فیزیکی (چیدمان ساختمان‌ها، نوع مسکن، فضای سبز، تفریحی و ...) ۲-محیط اجتماعی (گستره خدمات آموزشی، قیمت خدمات آموزشی، گستره و قیمت خدمات بهداشتی و ...) ۳-محیط اقتصادی (هزینه زندگی، فرصت پیدا کردن شغل رضایت‌بخش، هزینه تطبیق و ...) ۴-ارتباطات حمل‌ونقل (وسایل ارتباطات، وسایل حمل‌ونقل عمومی و ...)
آمستردام	شاخص شرایط زندگی در ۸ عرصه‌ی اصلی: ۱-مسکن ۲-سلامتی ۳-قدرت خرید ۴-فعالیت‌های فراغتی ۵-تحرك ۶-مشارکت اجتماعی ۷-فعالیت‌های ورزشی ۸-فعالیت‌های تعطیلی تأکید بر شاخص‌های اجتماعی: ۱-امنیت عمومی ۲-هزینه‌ی خوراکی ۳-فضای مسکونی ۴-ارتباطات ۵-آموزش عمومی ۶-بهداشت همگانی ۷-آرامش عمومی ۸-حمل‌ونقل شهری ۹-هوای سالم
گراند تراورس آمریکا	۱-امنیت عمومی ۲-محیط زیست طبیعی ۳-حمل‌ونقل و زیرساخت ۴-بهداشت ۵-دولت و نظام سیاسی ۶-هنجارهای اخلاقی و مدنی ۷-آموزش و پرورش ۸-اقتصاد ۹-فرهنگ ۱۰-تفریحات ۱۱-محیط اجتماعی
انتاریو کانادا	۱-اجتماعی (کودکان تحت پوشش حمایت از کودکان و ...) ۲-بهداشتی ۳-اقتصادی ۴-زیست‌محیطی
سنگاپور	توجه هم‌زمان به ابعاد عینی و ذهنی کیفیت زندگی شهری

۵- معیارهای پژوهش در محدوده مطالعاتی

جدول ۳ معیارهای کیفیت زندگی در محلات فرسوده شهری [۲۲]

سطح	بعد	معیار
مسکن	کالبدی	۱.نوع واحد مسکونی ۲.ابعاد واحد مسکونی ۳.تعداد و اندازه اتاق‌ها ۴.تعداد واحدهای موجود در ساختمان ۵.ویژگی نما ۶.نور آفتاب و روشنی
		۱.میزان رضایت از همسایگان ۲.امنیت مسکن
		۱.هزینه تعمیر و نگهداری ۲.میزان رهن و اجاره
		۱.جذابیت محله برای زندگی ۲.دسترسی مناسب ۳.ترافیک وسایل نقلیه ۴.دسترسی به امکانات و خدمات (آموزشی، فضای سبز، درمانی، تسهیلات برای معلولین، جمع‌آوری زباله، آسفالت معابر و ...)
		۵.نبود آلودگی‌های مختلف (صدا، بو، هوا) ۶.دید و منظر مطلوب
محله	کالبدی-محیطی-خدماتی	۱.میزان ارتباط انسانی ۲.مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی ۳.میزان جرم و جنایت
		۱.متوسط قیمت زمین و مسکن ۲.انگیزه برای ساخت‌وساز در محله

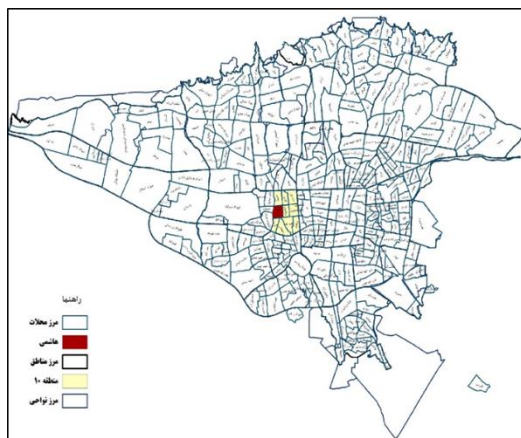
۶- معرفی محدوده پژوهش

محله هاشمی یکی از محلات ناحیه دو در منطقه ۱۰ می‌باشد و در بخش غربی ناحیه ۲ واقع گردیده است، این محله از شمال به خیابان

هاشمی، از غرب به خیابان جیحون، از شرق به بزرگراه یادگار و از جنوب به خیابان کمیل منتهی می‌گردد. این محله شامل خیابان‌های شطرنجی اما بافتی ارگانیک است، و بیشتر بافت این محله، در پهنه R122 و مسکونی می‌باشد.

محله هاشمی با مساحت ۸۶ هکتار دارای جمعیتی برابر با ۳۷۵۸۶ نفر که از این تعداد ۱۸۸۹۵ نفر مرد و ۱۸۶۹۱ نفر زن در سال ۹۵ و جمعیت ۳۹۸۶۷ نفر در سال ۸۵ می‌باشد. نرخ رشد جمعیت در ۱۰ سال گذشته ۰٫۱- درصد بوده و تراکم جمعیتی در هر هکتار برابر ۴۳۵ نفر و بعد خانوار برابر ۲٫۸ است، بیش از ۵۱ هکتار از بافت محله، فرسوده بشمار می‌رود که شامل ۵۷۳۱ پلاک است. جمعیت این بخش از محله ۳۲۱۴۴ نفر است. نسبت جنسی در محله هاشمی ۱۰۱٪ و ترکیب سنی در آن برای جمعیت ۱۵-۰ سال، ۷۱۰۵ نفر، ۶۴-۱۶ سال برابر با ۲۷۴۱۹ نفر و برای جمعیت بالای ۶۵ سال برابر با ۳۰۶۲ نفر است. که بیانگر بالا بودن جمعیت فعال در محله هاشمی است. با توجه به بافت ریزدانه این محله، میانگین مساحت پلاک مسکونی در آن ۹۵ مترمربع است و سرانه مسکونی برای هر نفر ۱۴ مترمربع بوده که با توجه به استاندارد ۱۷٫۱ مترمربعی، ۳ متر از استاندارد شهر تهران پایین‌تر است.

محله هاشمی با دارا بودن بیش از ۶۸۰۰ پلاک و ۸۵٫۶۵ درصد پلاک‌های مسکونی از کل پلاک‌های موجود در محله، به‌عنوان یک محله با کاربری غالب مسکونی شناخته می‌شود و تنها ۴۹۱ پلاک از محدوده مربوط به کاربری تجاری و تجاری مختلط با مسکونی است که در رتبه بعدی از نظر تعداد در این محله وجود دارد. شرایط محله‌های مجاور محله نیز به همین سان می‌باشد و کاربری غالب آن‌ها مسکونی است. بالا بودن سطح مسکونی در این محله و محلات مجاور سبب مهاجری پذیر بودن آن شده است و تراکم جمعیتی در این محلات بسیار بالاست.

تصویر ۱ تقسیمات اداری شهر تهران و موقعیت محله هاشمی، مأخذ: (سازمان نوسازی شهر تهران، ۱۳۹۹)

میزان رهن و اجاره

طبق پرسشنامه دفتر توسعه محلی ۵۶٪ ساکنان محله به دلیل قیمت مناسب مسکن در این محله ساکن‌اند.

۷-۲- محله

جذابیت محله برای زندگی:

جدول ۶ نتایج پرسشنامه دفتر توسعه محلی،
مأخذ: (سازمان نوسازی شهر تهران، ۱۳۹۹)

پرسش	درصد موافق / زیاد	درصد مخالف / کم
وقتی در کوچه و خیابان‌های این محله قدم می‌زنم احساس خوبی دارم	۴۳٫۱٪	۵۶٫۹٪
اگر می‌توانستم محل زندگی خود را تغییر دهم، حتماً از این محله می‌رفتم	۲۵٫۵٪	۷۴٫۵٪

به عقیده انجمن برنامه‌ریزی آمریکا (APA)، سازمانی غیرانتفاعی که به منظور افزایش کیفیت محلات تلاش می‌کند، جذابیت بصری یکی از معیارهای مهم یک محله خوب است. بر اساس استانداردهای APA، محله خوب محله‌ای است که طراحی و معماری جذابی، مثل خانه‌های قدیمی حفظ و مرمت‌شده یا مجسمه‌هایی از آثار هنرمندان محله، داشته باشد محله‌های خوب آرام‌بخش و خوشایند هستند. ویتترین مغازه‌هایشان کنجکوی برانگیز است، خیابان‌هایشان تمیز است و نورپردازی خوبی دارد، و درخت و سبزه‌های مجذوب‌کننده‌ای دارد. جذابیت بصری‌ای که این خصیصه‌ها ایجاد می‌کنند مهم است، زیرا مردم را ترغیب می‌کند که در فضای محله گردش کنند، و دوباره و چندباره هم به آن برگردند. با توجه به بهیم ریختگی بصری در جداره تجاری و همچنین کالبد فرسوده و کمبود فضاهای سبز و فراغت این شاخص در جایگاه پایینی قرار دارد. اما به دلیل اینکه حدود ۴۵٪ ساکنان بیش از ۱۵ سال و ۳۱٫۵٪ آن‌ها بین ۱۰ تا ۱۵ سال در این محله ساکن بوده‌اند و قدیمی هستند حاضر نیستند محل زندگی‌شان را تغییر دهند پس باید جذابیت محله را بالا برد. همچنین کیفیت بد سنگفرش پیاده‌روها و فقدان مبلمان شهری مناسب از جذابیت بصری محدوده کاسته است.

دسترسی مناسب

یکی دیگر از ویژگی‌های محله‌های خوب این است راحت می‌شود به آن‌ها وارد یا ازشان خارج شد و شبکه‌ای از خیابان‌های منظم و روش‌های مختلف حمل‌ونقل به ساکنین و مهمان‌هایشان ارائه می‌کنند. در آن محله امکان دوچرخه‌سواری، پیاده‌روی، حمل‌ونقل عمومی و استفاده از وسیله نقلیه‌ی شخصی فراهم است. دسترسی آسان به حمل‌ونقل عمومی یک ویژگی فوق‌العاده برای یک محله به حساب می‌آید و تأثیر زیاد در سبک زندگی و برنامه روزانه افراد خانواده دارد. این ویژگی باعث خواهد شد تا اهالی محله ماشین‌های شخصی خود را کمتر بیورند که هم در سلامت هوای منطقه تأثیر می‌گذارد و هم آلودگی صوتی کمتری در منطقه ایجاد خواهد شد. از نظر دسترسی به شبکه مترو، محدوده در فاصله زمانی نزدیکی نسبت به دو ایستگاه مترو می‌باشد ایستگاه مترو نواب صفوی در سمت شرقی محدوده و ایستگاه مترو آزادی در سمت شمال محدوده

تصویر ۲ وضعیت کاربری، مأخذ: (سازمان نوسازی شهر تهران، ۱۳۹۹)

۷- تحلیل

۷-۱- مسکن

میزان رضایت از همسایگان

همسایگی یک واژه و مفهوم ذهنی و انتزاعی است. این کلمه تنها محدود به یک تعداد بلوک اطراف یک و یا تعدادی واحد مسکونی یا ساختمان‌های همسایه آن است.

جدول ۴ نتایج پرسشنامه دفتر توسعه محلی،
مأخذ: (سازمان نوسازی شهر تهران، ۱۳۹۹)

پرسش	درصد موافق / زیاد	درصد مخالف / کم
همسایگان من افراد قابل‌اعتمادی هستند	۲۱٫۷٪	۷۸٫۳٪
امانت دادن یا امانت گرفتن وسیله	۱۲٪	۸۸٪
مشورت در کارها	۱۲٫۵٪	۸۷٫۵٪
سپردن خانه هنگام ترک منزل	۱۱٫۸٪	۸۸٫۲٪

همان‌طور که از نتایج پرسشنامه دفتر توسعه محلی جدول شماره ۵ مشخص است، میزان رضایت از همسایگان پایین بوده و باید ارتقا یابد.

امنیت مسکن

نیاز به امنیت، همواره از بنیادی‌ترین نیازهای انسان در جامعه بشری به شمار می‌رود. مبحث امنیت از نظر روانشناسی به‌خصوص در بهداشت روانی و در آسیب‌شناسی روانی اهمیت بسیار دارد. آرامش، رشد، شکوفایی انسان، بروز همه استعدادها و خلاقیت‌ها و نیل به همه کمالات انسانی در سایه امنیت به دست می‌آید. امروزه امنیت از شاخص‌های کیفی زندگی در شهرها است. آسیب‌های اجتماعی از مهم‌ترین پیامدهای مختلف امنیت به شمار می‌روند. از آنجاکه فضاهای شهری امروزی، مؤلفه‌ای برای وقوع ناهنجاری‌های شهری و در نتیجه عدم وقوع امنیت در شهر می‌باشد، بررسی جنبه‌های کیفی و کمی امنیت، چه از لحاظ کالبدی و چه از لحاظ اجتماعی در داخل هریک از فضاهای شهری امری ضروری است. با توجه به نظر ساکنان به دلیل نور کم در شب امنیت شبانه و امنیت مسکن پایین است و همچنین به دلیل غیرقابل‌اعتماد بودن همسایگان امنیت پایین است.

میزان ارتباط انسانی

جدول ۵ نتایج پرسشنامه دفتر توسعه محلی،
مأخذ: (سازمان نوسازی شهر تهران، ۱۳۹۹)

پرسش	درصد زیاد	درصد کم
در برگزاری اعیاد و مراسم مذهبی در سطح محله مشارکت می‌کنم	۷٪	۹۳٪
در گروه‌های محلی مانند خیریه، بسیج، صندوق قرض‌الحسنه و... عضویت دارم	۷،۲٪	۹۲،۸٪

همان‌طور که از نتایج پرسشنامه دفتر توسعه محلی (جدول شماره ۸) مشخص است میزان ارتباطات انسانی در این محله پایین است. به دلیل وجود نداشتن فضاهای شهری که ساکنان در آن حضور داشته باشند امکان ارتباطات کلامی و چهره به چهره وجود ندارد.

مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی

مشارکت امروزه یکی از شاخص‌های رهبری و بلوغ سازمانی جامعه محسوب می‌شود [۲۳]. مشارکت علاوه بر اینکه باعث موفقیت مردم در فعالیت‌های خودگردان و خودتنظیمشان می‌شود، اعتماد، مهارت‌ها و دانش مردم را که محصول نهایی مشارکت است افزایش می‌دهد. تازه‌ترین زمینه‌ی مشارکت، مشارکت شهروندان در امور شهر است. این نوع مشارکت یکی از الزامات زندگی شهری است و هنگامی تحقق می‌یابد که شهروندان از حالت فردی که صرفاً در مکانی به نام شهر زندگی می‌کنند، درآیند و به (شهروند) بدل شوند.

جدول ۶ نتایج پرسشنامه دفتر توسعه محلی،
مأخذ: (سازمان نوسازی شهر تهران، ۱۳۹۹)

پرسش	درصد زیاد	درصد کم
آماده هستم تا قسمتی از وقت خود را به‌صورت داوطلبانه برای بهبود شهر اختصاص دهم	۶۱،۹٪	۳۸،۱٪
با ساکنین محلی برای برطرف کردن مشکلات محل سکونت خود همکاری می‌کنم	۷٪	۹۳٪
همان‌طور که از نتایج پرسشنامه دفتر توسعه محلی (جدول شماره ۹) مشخص است این شاخص در وضعیت مناسبی قرار ندارد.		

میزان جرم و جنایت

نرخ جرم کم باعث می‌شود تا در محله حس آرامش و آسایش برقرار شود. امنیت و آرامش ویژگی‌هایی هستند که هر کس در محل زندگی خود نگران آن است و میزان تخلف در یک منطقه نشان می‌دهد که آن ناحیه به چه میزان برای زندگی مناسب است. یکی از اصلی‌ترین مشکلات محله هاشمی سطح بالای دعا و درگیری و وجود معتادین، خریدوفروش مواد مخدر است.

جدول ۷ مشکلات اخلاقی محله و ریشه‌ی آن‌ها، مأخذ: (نگارنده)

مشکلات	ریشه
فساد اخلاقی داخل پارک	نظارت عمومی ضعیف
وجود ارادل و اوباش	عملکرد ضعیف پلیس، نبودن جذابیت فرهنگی و تفریحی
شیوع اعتیاد در میان جوانان	نبودن جذابیت فرهنگی و تفریحی برای جوانان
دعا و درگیری	تردد خودروها در کوچه‌های ورودممنوع
دزدی (کیف‌قاپی، جیب‌بری...)	عملکرد ضعیف پلیس، روشنایی کم معابر در شب

قرار گرفته‌اند، به‌گونه‌ای که ساکنین بافت می‌توانند با استفاده از سایر وسایل نقلیه عمومی خود را در محدوده زمانی ۱۵-۱۰ دقیقه به ایستگاه‌های موردنظر برسانند. در زمینه حمل‌ونقل عمومی با اتوبوس نیز مسیرهای تردد این نوع از وسایل نقلیه از شمال و جنوب محدوده عبور می‌نمایند. در خصوص بهره‌گیری از وسایل نقلیه عمومی کوچک (تاکسی) نیز ساکنان بافت می‌توانند با طی مسافت کمی در لبه‌های معابر پیرامون محدوده از این امکان بهره‌مند شوند.

ترافیک وسایل نقلیه

اگر محله‌ای امکانات و کاربری‌های مناسب داشته تا نیازی به استفاده از اتومبیل شخصی نباشد و بتوان به بازارها، مراکز خرید، رستوران، پارک‌ها و... با پیاده‌رفت‌وآمد کنند همچنین نیازهای ساکنین با پیاده‌روی یک مسافت کوتاه سریع‌تر فراهم خواهد شد. وجود ترافیک شدید در محورهای اصلی از مشکلات محله هاشمی است که عمدتاً به دلیل: ۱. سد معبر مغازه‌ها، ۲. عرض کم خیابان‌ها، ۳. کمبود پارکینگ اتفاق می‌افتد. روی دسترسی داشت در این صورت شاهد اتومبیل کمتری در محله خواهیم بود و کودکان می‌توانند با امنیت بیشتر در خیابان‌ها

دسترسی به امکانات و خدمات

جدول ۷ نتایج پرسشنامه دفتر توسعه محلی،
مأخذ: (سازمان نوسازی شهر تهران، ۱۳۹۹)

پرسش	درصد موافق	درصد مخالف
نیازهای اساسی من در محله تأمین می‌شود:	۶۵،۳٪	۳۴،۷٪

طبق پرسش دفتر توسعه محلی از ساکنان (جدول شماره ۷) که آیا نیازهای اساسی‌شان در محله برطرف می‌شود ۶۵٪ ساکنان موافق بوده‌اند اما با توجه به جدول سرانه‌ها:

۱. سرانه فضای سبز در این محله کمبود وجود دارد و آن مساحت کمی که موجود است (بوستان چناران و هاشمی) کیفیت پایینی دارد.
۲. وجود نداشتن و کمبود فضاهای فراغت و فرهنگی مثل فرهنگسراها و کتابخانه

نبود آلودگی‌های مختلف (صدا، بو، هوا)

یکی از مشکلات این محله ازدیاد موش است که باید با برگزاری کارگاه‌های آموزشی در خصوص رعایت بهداشت و تفکیک زباله از مبدأ و همچنین خدمات‌رسانی متناسب با جمعیت محله از طرف شهرداری مثل قرار دادن سطل‌های زباله و جمع‌آوری منظم و با برنامه آن‌ها با آن مقابله کرد. همچنین آلودگی صوتی و هوا به دلیل ترافیک بالا در سطح محله و وجود نماهای کثیف که موجب آلودگی بصری شده است.

دید و منظر مطلوب

با توجه به‌بهم ریختگی بصری در جداره تجاری و همچنین کالبد فرسوده در سطح مناسبی قرار ندارد.

انگیزه برای ساخت و ساز در محله

- برگزاری کلاس‌های آموزشی و یا تبلیغات در خصوص روابط همسایگی صحیح و فرهنگ آپارتمان‌نشینی در سطح محله

راهکارهای ارتقاء امنیت در محدوده مورد مطالعه:

- بهبود روشنایی معابر
- ایجاد کاربری‌هایی مثل سینما و رستوران که چنین کاربری‌هایی عاملان اصلی حضور مردم در شب به حساب می‌آیند که در ادامه خود امنیت را در محله برقرار می‌کند. این امکانات برای جوانان و دانشجویان بسیار جذاب است و باعث می‌شود تا شب در شهر حضور داشته باشند و منطقه را پویا می‌کند.
- ایجاد فضاهای فرهنگی-تفریحی مانند فرهنگسرا و کتابخانه و برگزاری کلاس‌های آموزشی برای جوانان، همچنین ایجاد و بهبود کیفیت فضاهای سبز به منظور ایجاد زمینه‌های تفریح سالم و بالا بردن امنیت
- ساماندهی فضاهای متروکه و مستعد جرم و بزه

راهکارهای ارتقاء جذابیت محله برای زندگی در محدوده مورد مطالعه:

- ایجاد کاربری‌های فراغتی و فرهنگی مانند فرهنگسرا و کتابخانه
- ایجاد و ارتقای کیفیت فضاهای سبز و باز شهری
- استفاده از عناصر طراحی جذاب و ماندگار جهت افزایش خاطره‌انگیز بودن محله
- سامان دادن وضعیت جداره‌ها به‌ویژه جداره‌های تجاری
- بهبود کیفیت سنگفرش پیاده‌روها
- قرار دادن مبلمان شهری مناسب در خیابان‌های اصلی

راهکارهای کاهش ترافیک وسایل نقلیه در محدوده مورد مطالعه:

- مانع‌شدن برای سد معبر مغازه‌ها با دادن اخطار و جریمه
- ساماندهی وضعیت پارک وسایل نقلیه در حاشیه‌ی خیابان‌ها و در نظر گرفتن پارکینگ طبقاتی
- ترغیب ساکنان به استفاده از وسایل حمل‌ونقل عمومی از طریق افزایش ایستگاه‌های حمل‌ونقل و بالا بردن کیفیت وسایل حمل‌ونقل عمومی (اتوبوس و تاکسی)
- ساماندهی وضعیت پیاده‌روها و ایجاد جذابیت‌های بصری و ایجاد مسیرهای دوچرخه برای تشویق ساکنان به پیاده‌روی و دوچرخه‌سواری برای تردد در داخل محدوده

راهکارهای ارتقاء دسترسی به امکانات و خدمات در محدوده مورد مطالعه:

- ایجاد فضاهای سبز و باز شهری (که محله در آن کمبود دارد)

جدول ۸: نتایج پرسشنامه دفتر توسعه محلی،
مأخذ: (سازمان نوسازی شهر تهران، ۱۳۹۹)

پرسش	درصد موافق	درصد مخالف
برای نوسازی ملک در این محله هزینه نمی‌کنم، اینجا ارزش هزینه کردن ندارد	۱۰۴٪	۹۸۶٪
نوسازی خانه‌ام برایم اهمیت اساسی دارد	۷۰۸٪	۲۹۲٪

طبق نتایج پرسشنامه دفتر توسعه محلی (جدول شماره ۱۱) انگیزه برای ساخت و ساز در سطح مناسبی قرار دارد.

۸- جمع‌بندی و تحلیل سوات

جدول ۹: جدول سوات محله هاشمی، مأخذ: (نگارندگان)

نقاط قوت (S)	نقاط ضعف (W)
- بافت دارای ساکنان قدیمی	- فرسودگی کالبدی
- بالا بودن درصد جمعیت فعال در محله	- وضعیت نامطلوب اعتماد ساکنان به نهادهای دولتی
- موقعیت مناسب به لحاظ دسترسی به سایر نقاط شهر تهران	- پایین بودن سطح مشارکت ساکنان در فعالیتهای اجتماعی
- دسترسی مناسب به ایستگاه‌های حمل‌ونقل عمومی	- کمبود خدمات رفاهی (ورزشی، فراغتی و تفریحی و...)
- قیمت مناسب مسکن	- وجود نداشتن امکانات آموزشی مناسب (فرهنگسرا و...)
	- دعوا و درگیری بالا
	- انحراف جوانان به جرم و بزه
	- پایین بودن میزان ارتباطات انسانی
	- روشنایی کم در شب
	- ترافیک معابر اصلی
	- عرض کم معابر پیاده
	- کیفیت نامطلوب سنگفرش معابر پیاده
	- کیفیت نامطلوب مبلمان شهری
	- چو نامطلوب بوستان چناران جی
	- وجود فضاهای ناامن و متروکه
	- آلودگی صوتی و محیطی
	- ازدیاد موش
فرصت‌ها (O)	تهدیدها (T)
- امکان بازسازی بافت فرسوده	- آسیب‌پذیری بافت در مقابل زلزله
- امکان برنامه‌ریزی کاربری‌های ارزش افزا در زمین‌های بایر و متروکه	- خطر نشست زمین
- تمایل ساکنان محله به نوسازی	- احتمال کاهش حس تعلق ساکنان به محله و تمایل به ترک آن

۹- راهکارها و پیشنهادها

راهکارهای ارتقاء رضایت از همسایگان در محدوده مورد مطالعه:

- ایجاد فضاهای شهری باکیفیت به‌منظور بالا بردن حضور ساکنان در این فضاها به‌منظور افزایش میزان ارتباطات چهره به چهره و کلامی و بالا بردن سطح همبستگی ساکنان

۱۰- مراجع

- [۱] حاج یوسفی، علی. (۱۳۸۱). کیفیت زندگی و راهبردهای اصلاحی. تهران: فصلنامه‌ی مددکاری اجتماعی، شماره ۸، صص: ۴۳-۵۶.
- [2] Santos, Luis Delfim, Martin, Isabel. (2007). Monitoring urban quality of life: the porto experiences, Social Indicators Research, no.80, pp.411-425
- [۳] حبیبی، سید محسن و مقصودی، ملیحه. (۱۳۸۸). مرمت شهری. تهران: دانشگاه تهران.
- [۴] عندلیب، علیرضا. (۱۳۸۹). اصول نوسازی شهری، رویکردی نو به بافت‌های فرسوده. تهران: انتشارات آذرخش.
- [۵] کامروا، محمدعلی. (۱۳۹۰). بررسی طرح‌های نوسازی بافت فرسوده تهران در پنجاه سال گذشته (۳۷-۱۳۸۷). تهران: شهرداری تهران.
- [6] Smith D. M., (1994). Geography and social justice. Bastl Blackwell press, Oxford.
- [7] Li, G, Weng, Q. (2007). Measuring the quality of life in city of Indianapolis by integration of Remotesensing and censusdata, International Journal of Remote Sensing , Vol.28, No.2, pp.249-267.
- [8] Senlier, Nihal et al. (2009). A perception Survey for the Evaluation of Urban Quality of Life in Kocaeli and a Comparison of the Life Satisfaction with the European Cities, Social Indictor Research , vol94, no.2 , pp.213-226.
- [۹] محمودی نژاد، هادی و صادقی، علیرضا. (۱۳۸۸). طراحی شهری از روانشناسی محیطی تا رفاه اجتماعی، انتشارات هله.
- [10] Profect, Michael and Power, Gorden. (1992). Planning for Urban Quality, London
- [۱۱] ربانی، رسول، قاسمی، وحید و عباس زاده، محمد. (۱۳۸۷). رابطه ابعاد مادی و غیرمادی رفاه اجتماعی با مشارکت شهروندان در امور شهری، فصلنامه علمی _ پژوهشی رفاه اجتماعی، شماره ۳۲.
- [12] Shucksmith, M, Cameron, S, Merridew, T. (2006). First European Quality of Life Survey: Urban – rural differences, University of Newcastle upon Tyne; Institute for Advanced Studies.
- [13] Van Kamp, Irene and et al. (2003). Urban environmental quality and human wellbeing toward a conceptual framework and demarcation of concepts: a literature study, Landscape and Urban Planning, Vol. 65, pp. 5-18.
- [14] Foo, Tuan Seik. (2000). "Subjective assessment of urban quality of life in Singapore (1998-1997)", Habitat international, 24, PP.31-49.
- [15] Das, d. (2008). Urban quality of life: A case study of Guwahati. Social Indicators Research, 88, 297-310.
- [16] Rogerson, R.J. (1995). Environmental and health related Quality of life: Conceptual and Methodological Similarities, Social science and medicine, Vol.41, No.10, PP.1373-1382.
- [17] Ulenin, B, Ulenin, F, Guvench, U, (2001). A Mutidimensional Approach to Urban Quality of Life: The Case of Istanbul, vol130, no.2, pp.361-374.
- [18] Blomquist, G.C., Berger, M.C., and Hoehn, J.P. (1988). New estimates of quality of life in urban areas. American Economic Review 78, 89-107
- [19] Stover, M.E., and Leven, C.L. (1992). Methodological issues in the determination of the quality of life in urban areas. Urban Studies 29, 737-754.
- [20] Sufian, A., and J. M. (1993). A multivariate analysis of the determinants of urban quality of life in the world's largest metropolitan areas. Urban Studies, 30, 1319-1329.
- [21] UNDP. (1994). Human Development Report. Oxford: Oxford University Press
- [۲۲] باباخانی، ملیحه. (۱۳۹۷). تبیین ارتباط رضایتمندی ساکنان با اقدامات نوسازی شهر تهران در فاصله سال‌های ۹۲-۱۳۸۸، فصلنامه هویت شهر، شماره سی و هشتم، ص ۶۳.
- [۲۳] قدرجانی، راضیه و قیصرانی، نیما. (۱۳۹۱). بررسی روش‌های ارتقاء مشارکت مردمی در بهسازی و نوسازی مسکن فرسوده نمونه موردی: محله جولان در شهر همدان. مطالعات محیطی هفت حصار ، (۲)، ۷۵-۸۳.

- ایجاد فضاهای فراغت و فرهنگی مثل فرهنگسرا و کتابخانه

راهکارهای ارتقاء کیفیت بهداشت در محدوده مورد مطالعه:

- خدمات‌رسانی متناسب با جمعیت محله از طرف شهرداری در خصوص جمع‌آوری زباله و قرار دادن سطل‌های زباله و جمع‌آوری منظم و با برنامه آن‌ها
- افزایش کاشت درخت در محدوده
- نمایشی و نوسازی برای کاهش آلودگی بصری

راهکارهای ارتقاء کیفیت دید و منظر در محدوده مورد مطالعه:

- تدوین ضابطه برای جلوگیری از اغتشاش بصری در نمای ساختمان‌ها
- ساماندهی وضعیت جداره‌های تجاری
- افزایش کاشت درخت در محدوده
- طراحی کاربری‌ها جذاب و ایجاد فضاهای مکث مقابل آن‌ها

راهکارهای ارتقاء میزان ارتباطات انسانی در محدوده مورد مطالعه:

- ایجاد فضاهای سبز و محیط‌های مناسب جهت گردهمایی ساکنان و افزایش سرزندگی
- برگزاری نمایشگاه‌های فصلی یا ماهانه برای برقرار ارتباطات بیشتر و افزایش سرزندگی

راهکارهای ارتقاء سطح مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی در محدوده مورد مطالعه:

- آگاه‌سازی ساکنان در خصوص حقوق و وظایف شهروندی
- برگزاری جشن‌ها و مراسم‌های محلی
- برگزاری جلسات مختلف در خصوص مشکلات محله با ساکنین در مساجد و یا سرای محله
- تشکیل گروه‌های مردمی از گروه‌های مختلف سنی و جنسی در سطح محله

راهکارهای کاهش میزان جرم و جنایت در محدوده مورد مطالعه:

- ایجاد فضاهای ورزشی و زمین فوتبال برای جوانان
- برگزاری کلاس‌های آموزشی مثل کامپیوتر، عکاسی و... در فرهنگسرا
- انجام فعالیت‌های موسیقی و شاهنامه‌خوانی
- نفوذپذیر کردن پارک‌ها به‌منظور افزایش نظارت اجتماعی
- بالا بردن میزان حضور مردم در پارک‌ها با طراحی مناسب آن‌ها
- ✓ بهبود روشنایی معابر و نورپردازی مناسب

6 (3) , 2021

دوره ۶، شماره ۳

پاییز ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

The necessity of compiling a facade design guide for intermediate buildings in historical contexts, a case study of historical contexts in Mazandaran

Elaheh Yektanrostami

MSc student in Architecture, Faculty of Art and Architecture, University of Guilan, Rasht, Iran

Mojtaba Pourahmadi *

Assistant Professor, Faculty of Art and Architecture, University of Guilan, Rasht, Iran

*Corresponding author's email address:

pourahmadi@guilan.ac.ir

How to cite this article:

Elaheh Yektanrostami, Mojtaba Pourahmadi, The necessity of compiling a facade design guide for intermediate buildings in historical contexts, a case study of historical contexts in Mazandaran, *Journal of Engineering and Construction Management (JECM)*, 2021; 6(3):31-35.

Abstract

Urban facades in historical contexts are a manifestation of native and traditional architecture of each region. Therefore, they are very important from the point of view of experts and ordinary citizens. In many cities of Iran, including the cities with historical Qajar architecture in Mazandaran, these historical contexts have been neglected due to the lack of specific criteria for that historical context, which has caused new intermediate constructions in historical contexts without any plan or connection reasonable with the architecture of the background and ultimately damage these textures visually. By examining the design guides in the historical context of the cities of Mazandaran province, which was carried out from the archives of Mazandaran Cultural Heritage Organization, it was observed that these guides were very brief and brief and could not have a favorable effect on new constructions in historical contexts. Therefore, the necessity of compiling a reference under the title of facade design guide for the historical contexts of Mazandaran cities is strongly felt. In the upcoming research, he first defined the design guides, then the pathology of the historical textures of Mazandaran was done as a case example, and finally, the need to conduct studies on the patterns and rules that shape the appearance of the native buildings of these textures and identify and formulate these rules in the form of design guides of the facade is emphasized.

Keywords

Design guide, facade, historical textures, Mazandaran, Qajar architecture

ضرورت تدوین راهنمای طراحی نما برای بناهای میان‌افزا در بافت‌های تاریخی، نمونه موردی بافت‌های تاریخی مازندران

الهه یک‌تن رستمی

دانشجوی کارشناسی‌ارشد معماری، دانشکده معماری و هنر، دانشگاه گیلان، رشت، ایران

مجتبی پوراحمدی *

استادیار، دانشکده معماری و هنر، دانشگاه گیلان، رشت، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۶/۰۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۶/۲۱

ارجاع به مقاله:

الهه یک‌تن رستمی، مجتبی پوراحمدی، ضرورت تدوین راهنمای طراحی نما برای بناهای میان‌افزا در بافت‌های تاریخی، نمونه موردی بافت‌های تاریخی مازندران، *مهندسی و مدیریت ساخت*، ۱۴۰۰، ۶ (۳): ۳۱-۳۵.

چکیده

نماهای شهری در بافت‌های تاریخی جلوه‌ای از معماری بومی و سنتی هر منطقه می‌باشند. بنابراین از نظر متخصصان و شهروندان عادی دارای اهمیت زیادی هستند. در بسیاری از شهرهای ایران از جمله شهرهای دارای معماری تاریخی قاجاری در مازندران، این بافت‌های تاریخی به دلیل عدم وجود ضوابط مختص آن بافت تاریخی، مورد بی توجهی قرار گرفته‌اند که این امر موجب شده است ساخت‌وسازهای جدید میان‌افزا در بافت‌های تاریخی بدون هیچ برنامه و ارتباط معقول با معماری زمینه انجام گیرند و در نهایت از لحاظ بصری به این بافت‌ها آسیب وارد کنند. با بررسی راهنمای طراحی در بافت تاریخی شهرهای استان مازندران که از آرشیو سازمان میراث فرهنگی مازندران انجام گرفته است، مشاهده شد که این راهنماها بسیار خلاصه و کوتاه بیان شده‌اند و نتوانستند تاثیر مطلوبی بر ساخت و سازهای جدید در بافت‌های تاریخی داشته باشند. لذا ضرورت تدوین مرجعی تحت عنوان راهنمای طراحی نما برای بافت‌های تاریخی شهرهای مازندران قویاً احساس می‌شود. در پژوهش پیش رو ابتدا به تعریف راهنمای طراحی پرداخته، سپس آسیب‌شناسی بافت‌های تاریخی مازندران به عنوان نمونه موردی انجام گرفته، در نهایت بر لزوم انجام مطالعات درباره الگوها و قواعد شکل دهنده به نمای ساختمان‌های بومی این بافت‌ها و شناسایی و تدوین این قواعد در قالب راهنمای طراحی نما تاکید شده است.

کلمات کلیدی

راهنمای طراحی، نما، بافت‌های تاریخی، مازندران، معماری قاجاری

۱- مقدمه

امروزه در دنیا نگاه به بافت‌های تاریخی به گونه‌ای است که این بافت‌ها را به عنوان سرمایه‌های عمومی شهرها می‌دانند. این بافت‌ها، واقعیت انکارناپذیر شهرهایی به شمار می‌روند که واجد پیشینه

تاریخی هستند. عضو و عرصه‌ای از شهر که در زمان نه چندان دور به حیات خود ادامه می‌دادند و پذیرای رفت‌وآمدها و بخشی از فعالیت‌های مادی و معنوی مردمان آن روزگار بودند. متأسفانه در شرایط کنونی که چهره شهرها با شتابی سرسام آور و بدون اندیشه با خیابان‌ها و دیگر مظاهر فناورانه زندگی مدرن تغییر می‌یابد، بافت‌های

6 (3) , 2021

دوره ۶، شماره ۳

پاییز ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

ضرورت تدوین راهنمای طراحی نما برای بناهای میان‌افزا در بافت‌های تاریخی، نمونه موردی بافت‌های تاریخی مازندران

سنتی بیش از پیش مورد تهدید واقع می‌شوند. از جمله نتایج این تهدیدها در شهرهای ایران بحران هویت فضای معماری و شهری است [۱].

افزودن ساختارهای معاصر در یک محیط تاریخی موضوع جدیدی نیست، ولی پیشنهاد آن به عنوان روشی برای توسعه کارآمد شهری، در قرن ۲۰م. مطرح و در آن بر الزام استفاده‌ی حداکثری از امکانات موجود داخل بافت شهری تاکید شد. این نوع طراحی حساسیت بیشتری می‌طلبد [۲]. در کشورهای توسعه یافته، ضوابط و مقررات ساخت و ساز در مناطق دارای ارزش تاریخی، مختص و منحصر به منطقه و نظارت بر اعمال آن سخت‌گیرانه است [۳]. اما متأسفانه در بسیاری از شهرهای کشور ساخت‌وسازهای جدید در بافت‌های تاریخی با بی‌توجهی به این میراث با ارزش انجام می‌گیرد که باعث ناهماهنگی میان ساخت و سازهای جدید با بناهای ارزشمند تاریخی شده است. در این میان یکی از اصلی‌ترین دلایل این ناهماهنگی بصری، ناهماهنگی و تضاد میان نماهای ساختمان‌های میان‌افزای جدید و نماهای موجود از بناهای ارزشمند تاریخی می‌باشد.

در این میان در استان مازندران شهرهایی مانند بهشهر، آمل، ساری و بابل از جمله شهرهایی هستند که بافت‌های تاریخی آنها به دلیل فقدان راهنماهای طراحی نما به شدت دچار آسیب شده‌اند. در این بافت‌ها مشاهده می‌شود که در طراحی به بناها به صورت انفرادی توجه شده است و به طراحی نمای ساختمان‌های میان‌افزا وقتی در بافت‌های تاریخی در کنار سایر بناهای تاریخی قرار می‌گیرند بی‌توجهی شده که این خود باعث بی‌نظمی و ناهماهنگی‌های بصری در کل بافت‌های تاریخی و در نهایت آسیب‌های بصری و ناهماهنگی در این بافت‌ها شده است. مقاله حاضر به دنبال پاسخ به این پرسش است که راهنماهای طراحی برای بافت‌های تاریخی مازندران چه ضرورتی دارند. در ادامه به تعریف راهنماهای طراحی و آسیب‌شناسی بافت‌های تاریخی فاقد راهنماهای طراحی در مازندران می‌پردازیم و روشی را جهت تدوین راهنماهای طراحی برای بافت‌های تاریخی براساس زمینه‌ای که در آن قرار می‌گیرند، معرفی می‌کنیم.

۲- مرور ادبیات موضوع

در این بخش در ابتدا به تعریف راهنماهای طراحی می‌پردازیم، سپس انواع راهنماهای طراحی و محورهای آن معرفی می‌شوند.

۲-۱- تعریف راهنماهای طراحی

راهنماهای طراحی شهری، اسنادی هستند که با استفاده مستقیم از عوامل مطلوب زمینه در ساختار خود، به شکل‌های مختلفی از جمله متون، تصاویر، اسکیس، کروکی و نقشه ارائه می‌شوند و در تلاش جهت ارتقاء کیفیت‌های مطلوب عناصر شهری می‌باشند. راهنماهای طراحی شهری از جمله مهم‌ترین ابزار در اختیار طراحان شهری، جهت انعکاس و ظهور تدابیر و تمهیدات کیفیت‌بخش در شهرها بوده و میان آنچه که ساخته می‌شود و آنچه که باید ساخته شود، ارتباط برقرار می‌کند. چنین اسنادی قادر خواهند بود تا همچون بیانیه‌های عمومی، هدف، محورهای اصلی طراحی و نحوه تحقق هدف(ارائه ایده‌های طراحی) را بیان نمایند [۴].

راهنماهای طراحی باید با و ناپیدا و توصیه‌هایی را در قالب ایده‌های طراحی در اختیار طراحان قرار می‌دهد. راهنماها این امکان را برای ناظران و کنترل‌کنندگان و طراحان طرح‌های شهری فراهم می‌کنند تا از طریق بکارگیری آنها کیفیت ترجیحی طراح برای یک مکان را برای آن در نظر بگیرند و به آن منتقل کنند. همچنین این راهنماها می‌توانند به عنوان مرجعی برای ناظران و کنترل‌کنندگان ساخت‌وسازهای شهری جهت نظارت بر ساخت‌وسازها مورد استفاده قرار گیرند. در عین حال این راهنماها می‌توانند منجر به طرح‌های خلاقانه و متناسب با زمینه و بستری که در آن قرار می‌گیرند، شوند. ماهیت اصلی راهنماهای طراحی در طی قرن‌ها تغییر چندانی پیدا نکرده است. برای مثال سابقه راهنماهای طراحی نما که ماهیت بازشوهای یک بنای جدید را مشخص می‌کند حداقل به قرن چهاردهم ایتالیا برمی‌گردد. چیزی که تغییر پیدا کرده و بدون تردید در آینده نیز همچنان تغییر پیدا خواهد کرد، برداشت‌هایی است که از سازوکارها در طرح مورد استفاده قرار داده می‌شود. موفق‌ترین راهنماها آنهایی هستند که از حمایت کلیه مقامات رسمی شورا، مدیران شهری و اعضای کمیته‌ی برنامه‌ریزی برخوردارند و به روشنی سازندگان، معماران و دیگر کاربران محلی آنها را درک می‌کنند [۵].

۲-۲- انواع راهنماهای طراحی شهری

برای تحقق اهداف طراحی شهری می‌توان از سه نوع راهنمای طراحی استفاده نمود. تجویزی، عملکردی و توصیه‌ای. راهنماهای تجویزی عبارت است از الگویی که یک مجموعه‌ی ساختمانی، ساختمان و یا اجزای یک ساختمان باید پیدا کند. راهنماهای عملکردی نحوه عملکرد یک یا مجموعه‌ای از ساختمان‌ها را مشخص می‌کند. دسته‌ی سوم راهنماها، راهنماهای توصیه‌ای است. این دسته از راهنماها، ماهیت خویش جنبه‌ی پیشنهادی دارند، در حالی که راهنماهای تجویزی و عملکردی چنانچه تبدیل به قانون شده و مقاصد موردنظر از لحاظ قانون اساسی قابل قبول باشد، اجباری و لازم‌الاجرا خواهند بود. راهنماهای طراحی توصیه‌ای از نظر قانونی الزامی را بوجود نمی‌آورند [۵].

۲-۳- محورهای طبقه‌بندی راهنماهای طراحی شهری

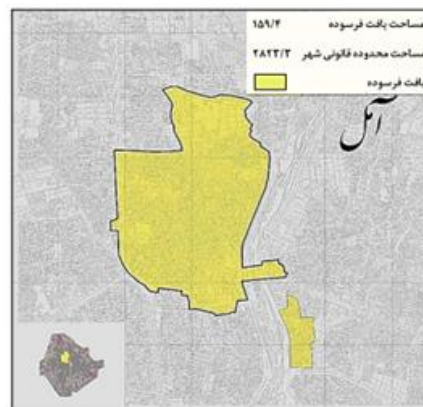
راهنماهای طراحی به طیف وسیعی از موضوعات با طراحی و کنترل توسعه می‌پردازد که عبارتند از: راهنماهای طراحی معماری ساختمان‌ها، راهنماهای طراحی منظر و محوطه آرای، راهنماهای طراحی/توسعه محله، ناحیه و شهر.

آنچه در این مقاله مدنظر قرار دارد راهنماهای طراحی معماری ساختمان‌هاست که در این گروه از راهنماهای طراحی به موضوعاتی از قبیل نمای ساختمان‌ها، تابلوها، بخش‌های الحاقی به بنا، سیما و ظاهر ساختمان(جزئیات و مصالح)، مقیاس(توده‌گذاری)، شخصیت ویژه ساختمان‌ها، یکپارچگی طراحی، مفصل‌بندی ساختمان‌ها، ارتباط بین ساختمان‌ها، ارتباط بین ساختمان‌ها و پیاده‌روها، جداره‌های خالی، عقب نشینی‌ها، توسعه‌های جدید، ورودی ساختمان‌ها، سایبان‌ها و حفاظ‌ها و غیره پرداخته می‌شود. برای مثال در راهنماهای طراحی مربوط به نمای گروهی از ساختمان‌ها اهدافی

نظیر توجه به کاراکتر بناها و خوانایی از بالاترین سطح اهمیت برخوردارند [۶].

۳- بررسی آسیب‌های مربوط به ضوابط نما در بافت‌های تاریخی مازندران

شهرهای ساری، آمل، بابل و بهشهر از جمله شهرهایی در شرق و مرکز استان مازندران هستند که دارای معماری عصر قاجاری و بافت‌های تاریخی (شکل ۱) می‌باشند. تعدادی از آثار به جای مانده از دوره قاجار در این شهرها در دوره پهلوی مورد بازسازی و تغییراتی قرار گرفته‌اند و تعدادی نیز دست نخورده باقی ماندند. آثاری که در بافت‌های تاریخی این شهرها دست نخورده باقی ماندند، در اینجا مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته‌اند، چرا که از طریق این خانه‌ها می‌توان تصویر کمابیش منسجمی از بافت‌های تاریخی قاجاری این شهرها داشت.

شکل ۱ محدوده بافت تاریخی شهرهای مازندران، سمت چپ: بافت تاریخی ساری، سمت راست: بافت تاریخی آمل

در پی ساخت و سازهای جدید میان‌افزا در بافت‌های تاریخی، بین ساخت و سازهای جدید و خانه‌های تاریخی موجود در بافت‌های تاریخی ناهماهنگی‌های بصری ایجاد شده است (شکل ۲) که یکی از دلایل این ناهماهنگی‌ها و نابسامانی‌ها، عدم وجود ضوابط برای ساخت و سازهای جدید می‌باشد. ضوابط و مقررات مربوط به نمای ساختمان‌ها در بافت‌های تاریخی، تا به امروز به همان شکلی که در محلات دیگر شهر انجام گرفته است، در این بافت‌ها نیز انجام شده است، یعنی بدون توجه به خصوصیات معماری بومی و تاریخی منطقه و شناسایی ویژگی‌های آن. این امر باعث شده که ساختمان‌های

امروزی بدون رعایت هیچ ضابطه‌ای در کنار خانه‌های تاریخی قرار بگیرند و باعث ایجاد آسیب‌های بصری به بافت تاریخی شوند. (شکل ۳)

شکل ۲ ناهنجاری‌های بصری در اطراف خانه‌های تاریخی-بافت تاریخی شهر ساری

شکل ۳ خانه‌های تاریخی در مجاورت آپارتمان‌های امروزی-سمت چپ: بافت تاریخی شهر آمل، سمت راست: بافت تاریخی شهر بابل

از جمله آسیب‌های بصری که در نمای ساختمان‌های جدید میان‌افزا در بافت تاریخی می‌توان شاهد آن بود، آسیب‌های بصری ناشی از انواع ساخت و سازهای جدید است که بدون توجه به اینکه در چه زمینه‌ای قرار دارند و بدون توجه به ساختمان‌های اطرافشان طراحی و ساخته شده‌اند و هیچ‌گونه ارتباطی بین این بناها با هم در محلات تاریخی دیده نمی‌شود. در صورت ادامه یافتن این روند، به تدریج تمام ارزش‌های معماری بومی و هویت محلات بافت‌های تاریخی مازندران از بین می‌روند. آسیب‌شناسی وضع موجود محلات تاریخی بیانگر این است که ضوابط و مقررات فعلی ساخت و سازهای میان‌افزا نتوانسته تاثیر مطلوبی بر بافت‌های تاریخی از لحاظ بصری داشته باشد و ناکارآمدی این ضوابط باعث شده خانه‌های تاریخی که به صورت تک بناها در بافت‌های تاریخی مشاهده می‌شوند، از اطراف توسط ساخت و سازهای امروزی دارای نماهای ناهماهنگ با قسمت‌های مختلف بافت تاریخی، محاصره شوند (شکل ۴) و در نتیجه آنچه در منظر شهری مشاهده می‌شود، نماهای ناهماهنگ بافت‌های تاریخی است. به نظر می‌رسد با داشتن یک برنامه‌ی دقیق و کنترل و نظارت بر اجرای آن می‌توان این بافت‌های تاریخی را از آسیب‌های احتمالی حفظ کرد. ارائه‌ی ضوابطی برای بافت تاریخی در قالب راهنماهای طراحی، به ویژه راهنماهای مربوط به نماهای خانه‌های شهری موجود در بافت تاریخی، می‌تواند یکی از جنبه‌های حفاظتی مربوط به این بافت‌های تاریخی باشد.

به نظر می‌رسد برای ارائه چنین ضوابطی برای یک بافت تاریخی بطور اختصاصی، شناخت آن بافت تاریخی و ویژگی‌ها و الگوهای معماری آن ضروری می‌باشد. مطالعات گونه‌ریخت‌شناسی و بررسی الگوهای معماری بومی بافت‌های تاریخی شهرهای مازندران می‌تواند راهی برای تدوین ضوابط برای این بافت تاریخی بطور اختصاصی باشد. هدف، تدوین ضوابط و مقرراتی برای نماهای خانه‌های شهری بافت‌های تاریخی است که بتواند کیفیات بصری بافت تاریخی را ارتقا

دهد. ضوابطی که از بررسی و مطالعه خود بافت‌های تاریخی بدست آمده باشند و مختص همان بافت باشند.

شکل ۴ خانه تاریخی قریبی در میان ساخت و سازهای جدید در بافت تاریخی شهر آمل

۴- مطالعات گونه-ریخت‌شناسی به عنوان مبنایی برای تدوین راهنمای طراحی نماهای شهری

با وجود پیدایش معماری مدرن و از بین رفتن هویت در بسیاری از ساخت و سازهای جدید، شناسایی الگوهای یکی از موضوعات مهم است که در راستای دستیابی به عناصر و الگوهای هویت‌ساز بومی گذشته و استفاده از آنها در معماری امروز به شکل نوین بکار می‌رود. کار اصلی در گونه‌شناسی، دسته‌بندی و طبقه‌بندی نمونه‌ها براساس معیارهای مشترک است. این معیار مشترک گاه می‌تواند عملکرد فضای معماری و گاه ویژگی‌های شکلی را شامل شود. اگرچه صرف وجود اشتراکات در پدیده‌ها و به طور اخص در طرح‌های معماری دال بر تبعیت آنها از الگویی مشخص نیست، اما طبقه‌بندی نمونه‌ها براساس گونه‌ها می‌تواند به شناسایی الگوها نیز کمک کند. به تعبیر جان لنگ نظریه‌پرداز معماری گونه‌شناسی عبارت است از دسته‌بندی نمونه‌ها (طرح‌های محیط و منظر، ساختمان‌ها و طرح‌های شهری) بر طبق مقاصد مشترک یا ساختار و فرم.

پیشینه گونه‌شناسی در معماری معاصر جهان را میتوان در سه دوره معرفی نمود. نخست در عصر روشنگری که گذر از جهان سنت به دنیای مدرن بوجود آمد و توجه به طبیعت و قوانین آن از موضوعات مورد توجه بود. سپس در عصر مدرنیسم که تداوم استفاده از نوع‌شناسی شکست خورد و فرم، محتوا و معنا در معماری از یکدیگر جدا شدند و هر چیزی را که به هر ترتیب، استناد تاریخی داشت رد می‌شد. نهایتاً عصر نوخوردگرایی که با احیا مدل‌های گونه‌شناسانه هماهنگ شد و این عقیده که از طریق گونه‌شناسی می‌توان تاریخ را بازگرداند به وجود آمد. در بافت‌های تاریخی مطالعه و بررسی و درنهایت استخراج الگوها از نماهای خانه‌ها، اطلاعاتی به ما می‌دهد که می‌تواند به عنوان مبنایی برای تدوین راهنمای طراحی مورد استفاده قرار گیرند و به عنوان مرجعی برای طراحان در طراحی بناهای میان‌افزا در بافت‌های تاریخی مورد استفاده قرار گیرند [۷].

مورفولوژی یا ریخت‌شناسی نیز از اواخر قرن نوزدهم میلادی به صورت یک دانش سازمان یافته معرفی شد. مورفولوژی یا ریخت‌شناسی شهری یکی از شاخه‌های قدیمی تحلیل ساختار فیزیکی محیط شهری و شامل بررسی نظام‌مند فرم، شکل، نقشه، ساختار و

کارکردهای بافت مصنوع شهرها، منشا و شیوه‌های تکامل این بافت‌ها در طول زمان است. ریخت‌شناسی مطالعاتی میان‌رشته‌ای به منظور تحقیق در حوزه‌های طراحی شهری، معماری، برنامه‌ریزی، جامعه‌شناسی شهری، باستان‌شناسی و تاریخ شهر بوده است. ریخت‌شناسی بر مطالعه شهر به عنوان یک محیط کالبدی تمرکز دارد [۷].

در خصوص ضوابط مبتنی بر مطالعات گونه-ریخت‌شناسی در اروپا می‌توان به تجربه تدوین ضوابط و طرح‌های توسعه شهری برای شهرهای آنتیک سو آزا^۱ (فرانسه، ۱۹۹۳)، منسی^۲ (فرانسه، ۱۹۹۶) (شکل ۵)، اسرافورد-آن-ایون^۳ (انگلستان، ۲۰۰۰) و پورتو^۴ (پرتغال، ۲۰۰۶) اشاره نمود. به طور کلی، در این رویکرد تلاش می‌شود تا بر مبنای مطالعات دقیق گونه-ریخت‌شناسی، بافت‌های شهری موجود شناسایی و محدوده‌بندی شوند و ضوابط ساخت‌وساز جدید در محدوده هر بافت بر مبنای استمرار دادن به الگوهای موجود در هر بافت تدوین شوند. بر این اساس حفظ هویت و شخصیت مکانی بافت‌های شهر مورد نظر در اولویت اهداف ضوابط قرار می‌گیرد. برای مثال می‌توان به مطالعات کراف در مورد شهر آنتیک سو آزا در فرانسه (شکل ۶) اشاره نمود [۸-۹].

شکل ۵. شهر منسی در فرانسه یکی از نمونه شهرهایی است که طرح جامع ۱۹۹۶ آن بر اساس مطالعات گونه-ریخت‌شناسی تدوین شده و انواعی از گونه‌های ساختمانی و بافت‌های شهری در آن به رسمیت شناخته شده است. تصویر هوایی مربوط به سال ۲۰۱۹ است. منبع تصویر: maps.google.com

شکل ۶. در طرح جامع آنتیک-سواز (مربوط به سال ۱۹۹۳) در فرانسه بر مبنای مطالعات گونه-ریخت‌شناسی الگوهای معماری بومی شهر مورد حفاظت قرار می‌گیرند و بر ساخت و سازهای جدید اعمال می‌شوند. تصویر هوایی مربوط به سال ۲۰۱۹ است. منبع تصویر: maps.google.com

۵- نتیجه‌گیری

با بررسی تاثیر نامطلوبی که ساخت‌وسازهای میان‌افزای فاقد کنترل و برنامه، بر کلیت بافت تاریخی دارند، لزوم تدوین آنها در بافت‌های تاریخی شهرهای مازندران طی یک روند مطالعاتی مشاهده می‌شود. دلیل عمده‌ی این آسیب از سوی ضوابط ساختمانی به محلات تاریخی، متناسب نبودن این ضوابط با زمینه‌ی بافت تاریخی‌ای است که در آن قرار می‌گیرند. با این روش ساخت‌وساز، در بافت‌های تاریخی، حساسیت و توجهی به زمینه‌ای که در آن قرار می‌گیرند دیده نمی‌شود. با پذیرش این امر، می‌توان گفت که یکی از راهکارها بازبینی ضوابط ساختمانی و برنامه ریزی برای ضوابط جدید است. ضوابلی که برای هر بافت تاریخی به طور ویژه و با بررسی و مطالعه‌ی ویژگی‌های بومی‌اش، طی یک روند مطالعاتی در آن بافت تاریخی تدوین شده باشد. این پژوهش مطالعات گونه‌شناسی را راهکاری جهت تدوین این ضوابط در بافت‌های تاریخی می‌داند. مطالعات گونه شناسی، الگوهایی را از بافت‌های تاریخی استخراج می‌کند که این الگوها را بعد از شناسایی و دسته‌بندی‌شان، می‌توان به روز رسانی کرد و در قالب راهنماهای طراحی برای ساخت‌وسازهای جدید در بافت تاریخی بکار گرفت. این راهنماهای طراحی می‌توانند راهکارهایی برگرفته از الگوهای معماری رایج در بافت‌های تاریخی جهت طراحی پیش روی طراحان قرار دهند تا ساختمان‌هایی که در بافت‌های تاریخی قرار می‌گیرند هماهنگ با بافت‌های تاریخی زمینه‌ای باشند که در آن قرار می‌گیرند تا در نهایت ساختمان‌های میان‌افزا با نماهای ضابطه‌مند داشته باشیم.

۶- مراجع

- [۱] بیلان اصل، لیلا، اعتصام، ایرج، اسلامی، سید غلامرضا (۱۳۹۰) نقش فضای بینابین در هویت‌بخشی به گستره‌ی فضای بافت‌های تاریخی ایران، فصلنامه علمی-پژوهشی هویت شهر، سال پنجم، شماره ۸، صفحه ۷۱-۵۹.
- [۲] قره‌گللو، مینو؛ نژادابراهیمی، احد؛ اردبیلی، ایلغار (۱۳۹۸). معماری میان‌افزا؛ رویکردی میان‌رشته‌ای برای طراحی در بافت تاریخی نمونه‌ی موردی: مجموعه‌ی تجاری مشروطه در بافت تاریخی بازار تبریز، باغ نظر، (۷۶)، ۶۸-۵۷.
- [۳] دولتشواه، نیکو، پوراحمدی، مجتبی (۱۳۹۸). بررسی لزوم بازبینی و تدوین مجدد ضوابط معطوف به پاکت حجمی ساختمان در پلاک‌های شهری محلات تاریخی شهرهای ایران (با نگاهی به محله‌ی زاهدان شهر رشت)، دومین کنفرانس عمران، معماری و شهرسازی کشورهای جهان اسلام.
- [۴] دامنی گل، افسانه؛ پورموسوی، سیدناذر (۱۳۹۹). تدوین راهنمای طراحی زمینه‌محور نماهای شهری (نمونه مورد بررسی: زمینه تاریخی محله مسجد، دزفول)، مدیریت شهری و روستایی، (۵۸)، ۱۷۴-۱۵۱.
- [۵] لنگ، جان (۱۳۹۳). طراحی شهری: گونه‌شناسی رویه‌ها و طرح‌ها همراه با بیش از پنجاه مورد خاص، ترجمه سید حسین بحرینی. چاپ پنجم، تهران: دانشگاه تهران.
- [۶] بهزادفر، مصطفی؛ شکیبامنش، امیر (۱۳۸۷). جایگاه راهنماهای طراحی در فرایند طراحی شهری و نقش آنها در ارتقاء کیفیت فضاهای شهری، آرمانشهر، (۱)، ۱۶-۱.
- [۷] میرسجادی، سیدامیر، فرکیش، هیرو. ارزیابی الگوها و شناخت فاکتورهای کالبدی تاثیرگذار در معماری خانه‌های تاریخی نیشابور جهت دستیابی به راهکارهای طراحی و الگوی ساخت منازل در بافت مسکونی سنتی، فصلنامه علمی-پژوهشی پژوهش‌های معماری اسلامی، سال چهارم، شماره ۴، صفحه ۷۲-۹۲، ۱۳۹۵.
- [8] Kropf, Karl (1993) An enquiry into the definition of urban form in urban morphology. Phd Dissertation, University of Birmingham.
- [9] Kropf, Karl S. (1996) An alternative approach to zoning in France: Typology, historical character and development control, European Planning Studies, 4:6, 717-737,

دوره ۶، شماره ۳

پاییز ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

Future research of physical-spatial expansion with emphasis on commercial activities in the 8th district of Tabriz city in the next 10 years

Aylar Hosseinzadeh *

University of Tabriz, Tabriz, Iran

Mahsa Hanifehzadeh

University of Tabriz, Tabriz, Iran

*Corresponding author's email address:

Aylar.hosseinzadeh@gmail.com

How to cite this article:

Aylar Hosseinzadeh, Mahsa Hanifehzadeh, Future research of physical-spatial expansion with emphasis on commercial activities in the 8th district of Tabriz city in the next 10 years, *Journal of Engineering and Construction Management (JECM)*, 2021; 6(3):36-43.

آینده پژوهی گسترش کالبدی-فضایی با تاکید بر فعالیت‌های تجاری در منطقه ۸ شهر تبریز در ۱۰ سال آینده

آیلار حسین زاده *

دانشگاه تبریز، تبریز، ایران

مهسا حنیفه زاده

دانشگاه تبریز، تبریز، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۶/۰۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۶/۲۱

ارجاع به مقاله:

آیلار حسین زاده، مهسا حنیفه زاده، آینده پژوهی گسترش کالبدی-فضایی با تاکید بر فعالیت‌های تجاری در منطقه ۸ شهر تبریز در ۱۰ سال آینده، *مهندسی و مدیریت ساخت*، ۱۴۰۰، ۶ (۳): ۳۶-۴۳.

Abstract

Metropol of Tabriz is the largest biological complex in the northwest of the country, which, in terms of its special location, has a very wide sphere of influence, and due to its political, administrative and concentration of industrial, economic, university activities and high level of expertise and services, it is an attractive pole and a dominant city. It has played the role of macrocephaly (big head) in the region and for this reason, its spatial extent is constantly being increased. During the last decades, this city has had a rapid, unbridled and unbridled growth and has experienced unbelievable demographic and physical transformations, so that a kind of unplanned and unstable urbanization has been taking place in it. Based on this, the present article was written with the analytical-documentary method with the aim of investigating and evaluating the dimensions of instability resulting from the unbalanced development pattern of Tabriz between 1335-1385. The findings of the research show that the development and spatial dispersion of the city causes the scarcity and high cost of land and housing, the destruction of gardens and agricultural lands, the wear and tear of the old fabric, the degradation of the cultural credits and historical identity of the city, the encroachment of the city on unstable and potentially dangerous areas, the loss of the aesthetic aspects of the city, the appearance and expansion of the marginal areas, the integration of the surrounding villages and change of their role, has endangered the environmental capabilities of this city. The non-compliance of the spatial development of the city with the capacity of the infrastructure and urban spaces, and the lack of control on the basic urban planning leads to the backwardness of the urban development process, and the city has been questioned from the sustainable urban development point of view.

Keywords

Spatial development, urban sprawl, sustainable urban development, Tabriz Metropol

چکیده

متروپل تبریز بزرگترین مجتمع زیستی شمال غرب کشور است که به لحاظ موقعیت مکانی ویژه، از حوزه نفوذ بسیار وسیعی برخوردار و به سبب مرکزیت سیاسی، اداری و تمرکز فعالیت‌های صنعتی، اقتصادی، دانشگاهی و سطح بالای تخصص و خدمات، به عنوان قطب جاذب و شهر مسلط نقش ماکروسفالی (بزرگ سری) را در منطقه ایفا نموده است و به همین دلیل، به طور مداوم بر گستره فضایی آن افزوده می شود. این شهر طی دهه‌های اخیر رشدی شتابان، انجام گسیخته و بی قواره داشته و تحولات جمعیتی و کالبدی ناباورانه ای را تجربه کرده است، به طوری که نوعی شهرسازی نا اندیشیده و ناپایدار در آن به وقوع پیوسته است. بر این اساس، مقاله حاضر با روش تحلیلی - اسنادی و باهدف بررسی و ارزیابی ابعاد ناپایداری حاصل از الگوی توسعه ناموزون تبریز بین سال های ۱۳۳۵-۱۳۸۵ به رشته تحریر درآمده است. یافته های تحقیق نشان میدهد که توسعه و پراکنش فضایی شهر باعث کمبود و گرانی زمین و مسکن، تخریب باغ ها و اراضی کشاورزی، فرسودگی و تهی شدن بافت قدیم، تنزل اعتبارات فرهنگی و هویت تاریخی شهر، دست اندازی شهر بر روی مناطق ناپایدار و بالقوه خطرناک، از بین رفتن جنبه های زیبایی شناسانه شهر، ظهور و گسترش مناطق حاشیه نشین، ادغام روستاهای پیرامون و تغییر نقش آنها شده و قابلیت های زیست- محیطی این شهر رابه مخاطره انداخته است. عدم انطباق توسعه فضایی شهر با ظرفیت زیرساخت ها و فضاهای شهری و عدم حاکمیت برنامه های اصولی شهرسازی منجر به عقب ماندگی روند شهرسازی شده و این شهر را از منظر توسعه پایدار شهری به زیر سؤال برده است.

کلمات کلیدی

توسعه فضایی، پراکنش شهری، توسعه پایدار شهری، متروپل تبریز

دوره ۶، شماره ۳

پاییز ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

مهندسی و مدیریت ساخت

آینده پژوهی گسترش کالبدی-فضایی با تاکید بر فعالیت‌های تجاری در منطقه ۸ شهر تبریز در ۱۰ سال آینده

نه از ماهیت شهر، بلکه از روند ناموزون و برونزای شهری ناشی می شود.

اهمیت و ضرورت این امر باعث شده تا تحقیق پیرامون این موضوع سبب توجه روزافزون به آثار و پیامدهای رشد بی رویه و نامتعادل شهرها، از جمله شهر تبریز شده و از طرفی، زمینه توجه هرچه بیشتر به پارادایم توسعه پایدار و درونزای شهری را فراهم سازد. از آنجا که شهری شدن در کشورهای در حال توسعه با عدم تعادل و پراکنش ناموزون جمعیت و رشد بی قواره شهری مواجه بوده است به طوری که ناپایداری حاصل از این رشد ناموزون به شکل عدم تعادل فضایی- اجتماعی و تخریب و آلودگی های زیست محیطی بروز می نماید. بنابراین آنچه امروزه به عنوان جنبه های منفی شهر و رشد آن مورد انتقاد است نه ماهیت شهر، بلکه روند ناموزون و برونزای آن است.

۱-۳- فرضیات تحقیق

این تحقیق به منظور رسیدن به درستی و صحت یا نادرستی و بی اعتباری موارد بیان شده زیر به زیر انجام شده است.

۱. به نظر می رسد گسترش کالبدی فضایی منطقه ۸ شهر تبریز با تاکید بر فعالیت تجاری ناشی از رشد جمعیت بوده است.
۲. به نظر می رسد گسترش کالبدی فضایی منطقه ۸ شهر تبریز ناشی از فعالیت عمومی مردم در زمینه تجارت می باشد.
۳. به نظر می رسد گسترش کالبدی فضایی منطقه ۸ شهر تبریز با تاکید بر فعالیت تجاری با میزان بودجه رابطه مستقیم دارد.

۲- پیشینه تحقیق

نخستین تلاش نظام مند برای مطالعات آینده نگاری از ۱۹۴۸ در اندیشکده رند (Rand) آغاز شد. این مطالعه به طور عمده بر پایه پیش بینی بود که در راه شناخت وقایع احتمالی جنگ می کوشید و بعدها در مسایل غیر نظامی و اقتصادی نیز به کار رفت. تلاش های نخست در این زمینه بر این فرض استوار بود که برای هرائتخاب امروز، یک آینده ممکن می توان تصور کرد از دهه هشتاد میلادی به بعد، مفهوم آینده نگاری از خاستگاه اولیه در حوزه نظامی فراتر رفت و به حوزه سیاست گذاری رخنه کرد.

امروزه در خصوص آینده نگاری مطالعات زیادی باروش های مختلف صورت گرفته است که می توان به موارد زیر اشاره نمود.

روآن (۲۰۰۶) در رساله دکتری خود تحت عنوان تغییرات کاربری اراضی و کنترل رشد شهری پکن در چین در راستای پاسخگویی به این سؤالات که کدام عوامل مکانی و نهادی در رشد شهر پکن مؤثر هستند؟ علت ناکارآمدی سیستم های کنترل رشد شهری چیست و چگونه می توان آنها را رفع نمود؟ ایشان به این نتیجه رسیدند که وجود بزرگراه، راه آهن، پارک ها، ساختمان های تجاری تازه تأسیس و... باعث بورس بازی زمین شده و در نتیجه عامل کسب سود بیشتر منجر به رشد شهر در نتیجه

توسعه ناموزون و گسترش بی رویه شهرها، موضوعی است که از دیرباز دانش پژوهان علاقه مند به مسائل شهری را به چالش کشانده است. بررسی روند تاریخی توسعه شهرهای جهان نیز بیانگر گسترش الگوی توسعه پراکنده و ناموزون شهر در کشورهای مختلف جهان است. این پدیده که از ابتدای قرن بیستم آغاز شد، پس از جنگ جهانی دوم در بسیاری از شهرهای جهان تسریع یافته و در دهه های اخیر در اغلب شهرها مساله ساز و مشکل آفرین شده است. در کشورهای توسعه یافته، روند پراکنش شهری حاصل نگرش مدرنیستی به فضاهای شهری و تاکید بر دو اصل جدایی عملکردی و اتکا به اتومبیل در حمل و نقل شهری است.

در زمان ما توسعه فیزیکی ناموزون شهرها، یکی از مسائل مهم را در کاربری زمین پدید آورده است. این توسعه در واقع ادامه گسترش شهر در اطراف آن است؛ زیرا در اطراف شهرهای بزرگ، مناطقی وجود دارد که همواره، دوره انتقال از بهره برداری های روستایی به شهری را می گذرانند [۱]. در این میان، کلانشهرها به جهت برخورداری از مزایای جمعیت و کارکردهای فراوان، همواره شاهد دگرگونی های اقتصادی- اجتماعی و تغییرات کالبدی- فضایی و زیست محیطی، در مقیاس منطقه ای و بالاخص محلی هستند و این موضوعی است که اکثر شهرهای بزرگ کشورهای در حال توسعه و از آن جمله ایران، آن را تجربه می کنند. در مجموع، باید اذعان داشت که آنچه امروزه به عنوان جنبه های منفی شهر و توسعه شهری مورد انتقاد است، عمدتاً نه ماهیت شهر، بلکه روند ناموزون و برونزای شهری است که غالباً نتیجه پیشی گرفتن رشد و توسعه فیزیکی شهرها بر توسعه زیر ساخت ها و خدمات مورد نیاز، یا تقدم مقیاس بر عملکرد و برتری کمیت بر کیفیت است.

۱-۱- طرح مسئله

متروپل تبریز به رغم انسجام فضایی و فشردگی در مرحله پیدایش و رشد ارگانیک آن، در پی تحولات ناشی از شهرسازی معاصر به کلی متحول شده است و شهری که تا چند دهه پیش در فضای محدود شکل گرفته و با برج و بارو محصور بود، گسترش زیادی یافته و امروزه گرفتار ساختاری متخلخل و بیمارگونه است. در این تحقیق، با بهره گیری از معیار ها و مولفه های مطرح شده سعی در شناخت عوامل مؤثر در رشد و گسترش فضایی - کالبدی شهر تبریز در منطقه ۸ با تاکید بر فعالیت های تجاری شده است که در ادامه به نتایج رسیده شده پرداخته می شود.

۱-۲- اهمیت و ضرورت تحقیق

تحولات شهرسازی باعث شده، تا گسترش سریع شهری در ایران به پدیده ای تبدیل شود که تبعات آن در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و زیست - محیطی به طور عام به عنوان یکی از مسایل حاد جامعه تلقی شده، به طور خاص از جمله موضوع های پیچیده شهرسازی کشور باشد؛ به طوری که، آنچه امروزه به عنوان جنبه های منفی شهر و توسعه شهری مورد انتقاد است، عمدتاً

استفاده غیر قانونی از زمین های حاشیه شهر می شود. تجزیه و تحلیل نهادی نیز تغییرات اجتماعی- اقتصادی و رژیم سیاسی را در رشد شهر تأثیرگذار میدانند. بنابراین عواملی چون رشد سریع اقتصادی در نتیجه ادغام در بازارهای جهانی و جهانی شدن و تغییرات متأثر از آن در سازمان ها، فقدان حاکمیت قانون، قدرت انحصاری منبعث از حزب کمونیست و به حاشیه راندن دهقانان نشان می دهد که به دلیل عدم وجود سیستم حقوقی قابل اعتماد و دولت پاسخگو، در چارچوب اجتماعی و سیاسی فعلی تغییرات اساسی در کنترل رشد شهری پکن بعید است.

شفیع زاده و هلبیچ (2015) در پژوهشی تحت عنوان تغییرات فضایی - زمانی عوامل رشد شهری: با چشم انداز جهانی و محلی در شهر بزرگ بمبئی با استفاده از مدل رگرسیون غیر فضایی لجستیک (LR) و رگرسیون وزن جغرافیایی (GWL) و با مطالعه منطقه بمبئی در فاصله سال های 1973-2010 به استخراج نیروهای پیشران و کلیدی مؤثر در رشد شهر اقدام نمودند و به این نتیجه رسیدند که مهمترین عوامل پیشران رشد شهر، فاصله از جاده، تراکم مناطق ساخته شده، فاصله از مناطق ساخته شده، تراکم و دسترسی به زمینهای بایر و قابل کشت و ارتفاع دانستند.

باردو و دمیحلی (2003) در پژوهشی تحت عنوان «پایداری شهری در کلانشهرهای کشورهای در حال توسعه: مدلسازی و پیش بینی آینده شهر لاگوس» با مطالعه سری های زمانی کاربری زمین در 1984-2000، عوامل مؤثر بر رشد شهر لاگوس را استخراج و نتایج را برای سال 2020 با استفاده از مدل CA و MOLAND شبیه سازی نمودند. آنها علاوه بر رشد جمعیت، شبکه راه ها، عوامل مختلفی همچون اقتصاد، شرایط اجتماعی و زیست محیطی را در رشد شهر مؤثر دانسته اند بنابراین در مطالعه خود عواملی چون تراکم متوسط در مناطق مسکونی پیوسته، سکونتگاه های مجزا در داخل شهر، اسکان غیررسمی، مناطق صنعتی، نقاط تجاری، خدماتی و بندری را در رشد شهر مهم می دانند. مجری کرمانی (1391) در رساله دکتری خود با عنوان تحلیل الگوی توسعه کالبدی شهرهای بزرگ ایران، نمونه مطالعه: الگوی رشد کالبدی شهر رشت»، در مقاله مستخرج از رساله، به شناخت عوامل مؤثر بر رشد شهری، کمی کردن وابستگی بین رشد شهر و عوامل محرک آن و تحلیل الگوی رشد بر اساس تغییرات کاربری زمین برای شهر رشت پرداخته، دو دسته از عوامل مؤثر بر رشد شهر را معرفی کرده است:

۱. عوامل با تأثیر مثبت بر رشد شهری: شیب (بر حسب درصد)، فاصله از نزدیکترین مرکز تجاری، وجود اراضی کشاورزی و بایر و مناطق دارای تراکم جمعیتی کم
۲. عوامل با تأثیر منفی بر رشد

رهنما و معروفی (1393) در پژوهشی تحت عنوان «تحلیل و بررسی سناریوهای توسعه فضایی - کالبدی شهر بوکان»، با بررسی متغیرها در سه سطح ملی و بین المللی، منطقه ای و ناحیه ای، محلی و شهری با بهره گیری از تکنیک دلفی و استفاده از نرم

افزار MICMAC و سناریو نویسی به شیوه شوارتز به تحلیل اطلاعات پرداختند و مهم ترین نیروهای پیشران در توسعه فضایی - کالبدی شهر بوکان را جنگ و درگیری های منطقه ای، خشکسالی، مخاطرات طبیعی، تقسیمات سیاسی استان و سرمایه گذاری در شهرستان ها عنوان کردند و برای توسعه کالبدی شهر بوکان در بیست سال آینده سه سناریو تعیین نمودند.

- سناریو اول: توسعه فشرده شهر در مرزهای کنونی شهر،
 - سناریو دوم: توسعه خطی در محور اصلی شهر همراه با تراکم کم،
 - سناری سوم: توسعه پراکنده و آشفته در تمام جهات شهری.
- روستایی و همکاران (1392) در پژوهشی تحت عنوان «نگرش سیستمی در تغییرات کاربری اراضی با مدل DPSIR با استفاده از تصاویر ماهواره ای لندست در 5 مقطع زمانی (1363-1390)» تغییرات کاربری اراضی شهر ارومیه را مورد ارزیابی قرار دادند که نتایج تحقیق حاکی از آن است که اراضی کشاورزی آبی و اراضی بایر بیشترین تغییرات را در تبدیل به اراضی ساخته شده داشته اند. بنابراین ساخت و سازهای شهری بیشتر بر روی اراضی کشاورزی و باغات پیرامون شهر صورت پذیرفته است. لذا اعمال سیاست های کنترل زمین و توسعه شهری، و بهره گیری از اصول رشد هوشمند را تنها راه دستیابی به شکل فشرده شهر عنوان کردند. با توجه به مطالعات صورت گرفته، عوامل متعددی برای رشد شهرها وجود دارد و روش های مورد استفاده عمدتاً به صورت پیش بینی است.

۳- روش تحقیق:

تحقیق از نوع کاربردی است و با توجه به مؤلفه های مورد بررسی، رویکرد حاکم بر آن روش توصیفی-تحلیلی است. از روش پرسشنامه ای (دلفی) برای شناسایی متغیرها و شاخص ها استفاده گردید. در این راستا در مرحله اول مؤلفه ها و معیار های تأثیر گذار بر موضوع مورد نظر از طریق پویش محیطی و مقالات و اسناد یافت شد سپس در قالب پرسشنامه با رویکرد دلفی (نه چندان موفق) اقدام به پخش پرسش نامه در بین افراد تثبیت شده گردید.

بعد از جمع آوری پرسشنامه ها در نرم افزار میک مک تحلیل کردیم تا پیشران های اصلی از بین ۲۰ متغیر را شناسایی کنیم. بعد از شناسایی پیشران های اصلی در ۵ مورد برای هر کدام از آن ها ۳ مورد سناریو نوشتیم تا در خروجی کار از بین همه ی متغیر ها و سناریو ها به اصلی ترین مواردی که تأثیر مستقیم داشتند برسیم.

۳-۱- معرفی متغیرها و شاخص ها

در پژوهش حاضر تعداد ۲۰ معیار با تکنیک پویش محیطی و از طریق مقالات و اسناد و تحقیقات انجام شده گردآوری گردید که عبارتند از:

انسان هایی است که از نظر اجتماعی ناهمگون و نا متجانس می- باشند .

توسعه فیزیکی شهرها

توسعه فیزیکی شهرها فرآیندی پویا و مداوم است که طی آن محدوده های فیزیکی شهرها و فضاهای کالبدی آن در جهات افقی و عمودی از حیث کمی و کیفی افزایش می یابد و اگر این روند سریع و بی برنامه باشد به ترکیب فیزیکی مناسبی از فضاهای شهری نخواهد انجامید، در نتیجه سیستم های شهری را با مشکلات عدیده ای مواجه خواهد ساخت.

از نگرش جغرافیای شهری بنظر می رسد که اصطلاح مناسب برای فرایندی که طی آن هم کالبد شهری رشد می کند و هم فعالیت ها و کاربری های شهری در این فرایند دچار تحول می شوند و نیز در محیط اطراف تغییراتی ایجاد می شود " توسعه کالبدی- فضایی " باشد. این اصطلاح دربرگیرنده رشد فیزیکی و کالبدی شهر و هم تغییر و رشد کاربری ها و تغییرات سرانه های شهری و نیز دربرگیرنده مصرف فضای غیرشهری اطراف شهر برای توسعه شهری است. الگوی رشد و توسعه کالبدی یا شکل شهر به عنوان الگوی فضایی فعالیت های انسان در برهه خاصی از زمان تعریف می شود و به دو دسته اصلی گسترش افقی یا پراکندگی شهری (sprawl) و الگوی شهر فشرده (compact city) تقسیم می گردد. شناخت الگوی توسعه کالبدی شهر به منظور هدایت آن در راستای توسعه پایدار شهری امری اساسی است.

مفاهیم آینده پژوهی

آینده پژوهی دانش و معرفتی است که چشم انسان ها را نسبت به رویدادها، فرصت ها و مخاطرات احتمالی آینده باز می کند و ابهام تردیدهای فرساینده را می کاهد. این دانش توانایی انتخاب هوشمندانه را افزایش می دهد و به همگان اجازه می دهد تا بدانند که به کجا می توانند بروند (آینده های اکتشافی) و به کجاها باید بروند (آینده های هنجاری) و از چه مسیریایی می توانند با سهولت بیشتری به آینده های مطلوب خود برسند (راهبردهای معطوف به خلق آینده). آینده پژوهی، آینده شناسی، آینده نگاری، پیش بینی و مفاهیم مشابه این مفاهیم اصطلاحات و واژه هایی هستند که کم و بیش در نوشته ها و رویکردهای علمی و پژوهشی دیده می شوند. در واقع، امروزه رشته های علمی جدیدی که هدف آن ها مطالعه منظم آینده است، معروف به آینده پژوهی، آینده نگری و یا پژوهش های معطوف به آینده هستند و کارشناسان و پژوهشگران آن، آینده پژوه نامیده می شوند [۳].

انواع آینده

متداول ترین آن ها چنین است: آینده های ممکن: هر چیزی اعم از خوب و بد، محتمل یا بعید که می تواند در آینده روی دهد. آینده های محتمل: آینده ی ممکن که به احتمال زیاد در آینده به وقوع خواهد پیوست. آینده ی مطلوب: آینده ی احتمالی که مطلوب و مرجع است. آینده از حیث زمان نیز به چند قسمت تقسیم می شود:

جدول ۱ معرفی متغیر ها و شاخص ها

مولفه	معیار
اجتماعی	تراکم خانوار
	بعد خانوار
	تراکم جمعیت
	نسبت سنی و جنسی
سیاسی	گردشگری
	بودجه
	گردش ارز
	اشاعه فرهنگی
اقتصادی	میزان فعالیت عمومی
	میزان اشتغال
	مشارکت اقتصادی
	نرخ بیکاری
فرهنگی	میزان ارتباط اصناف
	میزان تعامل فرهنگی
	نحوه داد و ستد
	نحوه تعیین قیمت
کالبدی	میزان دوام و پایداری
	سرانه زمین
	نوع مالکیت
	کیفیت ابنیه

۳-۲- محدوده پژوهش

منطقه ۸ شهر تبریز که به عنوان مرکز شهر قلمداد میشود و نیز دارای قدمتی طولانی است درست در وسط شهر واقع شده است با کارکردی اکثرا تجاری و توریستی با بازار سرپوشیده توجه همگان را به خود جلب می کند.

شکل ۲ موقعیت منطقه مورد مطالعه

۴- تعاریف، مفاهیم و مبانی نظری

تعریف شهر

شهر را می توان یک واحد اجتماعی و سیاسی و یک واحد فعالیتی، فیزیکی و جمعیتی دانست. به عبارت دیگر شهر مجموعه ای از ترکیب عوامل طبیعی، اجتماعی و محیط های ساخته شده توسط انسان است که در آن جمعیت ساکن و متمرکز شده اند [۲]. به نظر ژان رمی شهر دارای نظم و انسجام فرهنگی همراه با نوآوری و پیشرفت می- باشد. از دیدگاه لوتیس ورث شهر به معنی ثبات دائمی و نسبتا وسیع

آینده نزدیک، آینده کوتاه مدت، آینده میان مدت، آینده دراز مدت

عناصر تشکیل دهنده آینده

آینده از چهار عنصر "رویدادها، روندها، تصویرها و اقدامها" تشکیل می شود و این عناصر می توانند باعث پیدایش آینده های مختلف شوند.

اهداف آینده پژوهی

هدف عمده آینده پژوهان، حفظ و گسترش بهرورزی و رفاه بشریت و ظرفیت های ادامه حیات بر روی کره زمین است. آینده پژوهان این هدف را مشخصا با کاوش های منظمی که به منظور کشف انتخاب های مختلف برای آینده صورت می گیرد، دنبال می کنند. آنان به تفکر درباره آینده می پردازند و سعی می کنند تا تصویرهای بدیل تازه ای بیافرینند.

امکانپذیر، محتمل و بهتر؛ اینها چیزهایی است که آینده پژوهان درصدد شناسایی آنها هستند؛ آنچه می تواند باشد، آنچه احتمالش می رود و آنچه باید باشد.

تعهد و التزام بارز آینده پژوهان نسبت به آینده، آنها را وامی دارد تا به دفاع از آزادی و سعادت نسل های آینده بکوشند. آینده پژوهان برای انجام وظایف خود همچنین درصدد شناخت عوامل تغییر و دگرگونی هستند؛ یعنی می خواهند فرایندهای پویایی را که از یک سو علت اصلی پشرفت های فناورانه بوده و از سوی دیگر نظم های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را دگرگون می کنند، شناسایی نمایند. نیز می کوشند تحولات غیرمنتظره ای را که چاره ای جز تسلیم در برابر آنها نیست، مشخص کنند.

بدین ترتیب، آینده پژوهان می کوشند تا اهداف و ارزش ها را تعیین کرده، روندها را توصیف نموده، شرایط و اوضاع واحوال را روشن نموده و تصاویر مختلفی از آینده به دست دهند و سیاست های بدیل را ابداع، ارزیابی و گزینش نمایند. از دیگر اهداف آینده پژوهی پرداختن به زمان حال است. اولاً عملی که در زمان حال اتفاق می افتد، همان چیزی است که به آینده شکل می دهد. بدین ترتیب اوضاع فعلی بایستی مورد مطالعه و بررسی قرار گیرد. ثانیاً تفکر راجع به آینده، نقش "شناخت موقعیت" را ایفا می کند، یعنی به ما یاری می دهد تا موقعیت خود را در زمان حال تشخیص داده و بدانیم الان در کجا قرار داریم.

روش های آینده پژوهی

روش های استاندارد زیادی برای مطالعه آینده وجود دارد که از تکنیک های نمونه برداری و تحلیل های آماری گرفته تا جمع آوری اطلاعات بر مبنای تجارب آزمایشگاهی نظرسنجی و مشاهده افراد را دربر می گیرد. روش ها مشتمل است بر تکنیک های برون یابی یا تمديد روند که با استفاده از داده های سری زمانی، الگوهای آماری، طوفان مغزی، سناریونویسی، شبیه سازی، مقایسه با تشبیه تاریخی، پیش-بینی احتمالی، تکنیک های دلفی، الگوهای عملیاتی، تحلیل اثر متقاطع، مدل سازی علی و معلولی، تحلیل شبکه، درخت های مرتبط، قوانین بازی و بازنمایی زمینه ای صورت می گیرد.

تکنیک دلفی

تکنیک دلفی نمونه ای از روش هایی است که به طور خاص به وسیله ای آینده پژوهان برای مطالعه ای آینده ابداع گردید. هلمرو دالکی در حال کار بر روی یک پروژه تحقیقاتی بودند که با همکاری یکدیگر این تکنیک را ابداع کردند. این تکنیک از کارشناسان (صاحب نظران) به-عنوان پاسخ دهندگان یک سری میزگردهایی پی درپی استفاده می-کند. در ابتدا پرسش هایی راجع به ماهیت و زمان رویدادهای آینده مطرح می شد، سپس پاسخ های سایر کارشناسان که در مرحله قبلی نظرخواهی به دست آمده است، به اطلاع کارشناسان حاضر در میزگرد می رسد، و این کار چندین بار دیگر تکرار می شود. غالباً این تکنیک را با تحلیل اثر متقاطع، ترکیب کرده و بررسی می کنند که اگر مسأله دیگری به شکلی خاص تغییر می کرد، چه اتفاقی برای یک رویداد رخ می داد. با رشد شبکه های رایانه ای کارشناسان می توان اطلاعات تکنیک دلفی را در عرض چند ساعت مبادله کرد.

سناریونویسی

سرانجام باید از تکنیک سناریونویسی نام برد که یکی از تکنیک های پایه ای آینده پژوهی است. مقصد اصلی سناریونگاری اتخاذ تصمیم-هایی استراتژیک است که برای همه آینده های باورکردنی به اندازه کافی خردمندانه و پابرجا باشد. سناریو نگاری روشی است منظم و منضبط برای کشف نیروهای پیشران در بافت تغییرات. سناریو عبارت است از داستان یا شرح رویدادهای آینده ای که تحت شرایط معین می تواند اتفاق بیفتد. سناریو نگاه از دریچه و منطری خاص به آینده است. سناریو توسط گروهی از افراد نگاشته میشود و واقعیت ها آنگونه بازتاب میابند که توسط نگارندگانشان فهمیده می شوند. سناریو تفکر درمورد غیرقابل فکرکردنی است. سناریو به عنوان یک مجموعه باید مورد قبول همه افراد درگیر باشد. هدف سناریو گسترش گسترش شفاف تفکر و غلبه بر محدودیت های الگوهای ذهنی درباره آینده است. سناریوها به صورت نموداری، پویا و متحرک جریان تحول و پیدایش دنیای آینده را نمایش میدهند. سناریوها براساس محتوای کلی و عمومی، براساس فاکتور PEST که مخففی از واژه های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و تکنولوژی است، سناریوهای پیش نگر و پس نگر، سناریوهای اکتشافی و هنجاری، سناریوهای جهانی و صنعت و رقیب و تکنولوژی تقسیم میشوند. دو هدف عمده یا دو کاربرد عمده سناریو عبارت است از:

۱. سناریو به عنوان ابزاری برای یادگیری (فردی و سازمانی)
۲. سناریوها ابزاری برای برنامه ریزی

سناریوها را تقریباً می توان با همه ی تکنیک های آینده پژوهی (از کمی ترین تا کیفی ترین آنها) ترکیب کرد. سناریوها به افراد امکان تجسم و انکشاف آینده ای ممکن را می دهند.

جدول ۲ نتایج اولیه تحلیل تأثیرات متقابل

Matrix size	20
Number of iterations	2
Number of zeros	20
Number of ones	1
Number of twos	194
Number of threes	185
Number of P	0
Total	380
Fillrate	95%

6 (3) , 2021

دوره ۶، شماره ۳

پاییز ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

مهندسی مدیریت

با دست کاری و ایجاد تغییرات در این متغیرها میتوان به تکامل سیستم مطابق برنامه و هدف خود دستیافت.

متغیرهای تأثیرپذیر

این متغیرها در قسمت جنوب شرقی نمودار قرار دارند و می توان آنها را متغیرهای نتیجه نیز نامید این متغیرها از تأثیرپذیری بسیار بالا از سیستم و تأثیرگذاری بسیار پایین در سیستم برخوردار هستند.

متغیرهای دو وجهی

این متغیرها دارای دو ویژگی مشترک تأثیرگذاری بالا و تأثیرپذیری بالا هستند و هر عملی بر روی این متغیرها بر روی سایر متغیرها نیز واکنش و تغییری را ایجاد خواهد کرد این متغیرها را می توان دو به دسته متغیرهای ریسک و متغیرهای هدف تقسیم بندی کرد.

متغیرهای مستقل

این متغیرها دارای تأثیرگذاری و تأثیرپذیری پائینی هستند این متغیرها در قسمت جنوب غربی نمودار قرار دارند.

متغیرهای تنظیمی

این متغیرها در نزدیکی مرکز ثقل نمودار قرار دارند درواقع حالت تنظیمی داشته و گاهاً بعنوان اهرمی ثانویه عمل میکنند.

جدول ۴ درجه مطلوبیت و بهینه شدگی ماتریس

Iteration	Influence	Dependence
1	88 %	97 %
2	100 %	97 %

بررسی تأثیرپذیری و تأثیرگذاری اثرات مستقیم و غیرمستقیم متغیرها

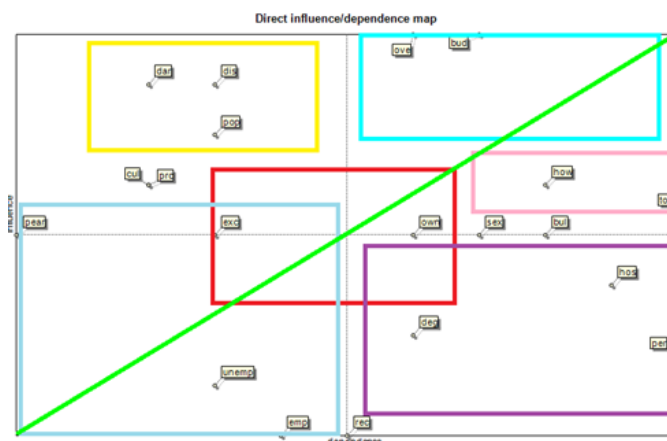
با توجه به شناسایی سیستم به عنوان سیستم ناپایدار، وجود عوامل تأثیرگذار با درجه بالا در منتهی الیه نمودار در سمت شمال غربی بعید به نظر میرسد زیرا این محل بیشتر در سیستمهای پایدار دارای متغیرهایی است بالین حال چندین عامل در نزدیکی این منطقه نشان داده میشوند که حاکی از توان تأثیرگذاری کلان بر آنها کل سیستم است.

متغیرهای ریسک

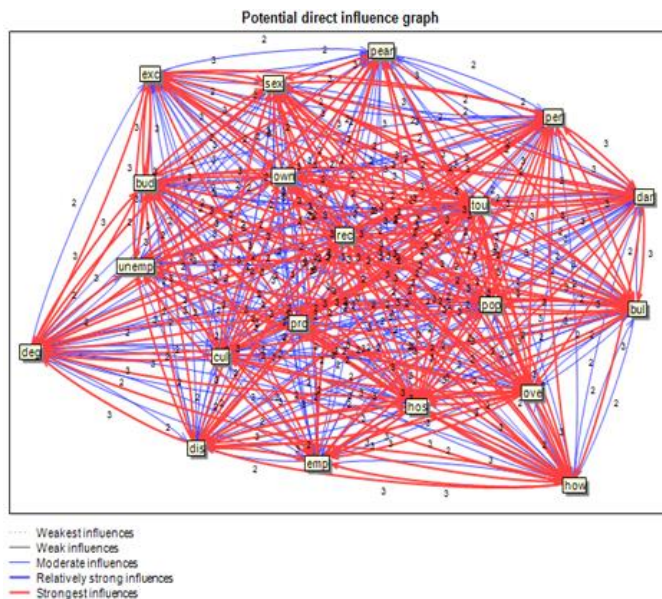
این متغیرها در نمودار حول و حوش خط قطری ناحیه شمال شرقی نمودار قرار دارند و ظرفیت بسیار بالایی جهت تبدیل شدن به بازیگران کلیدی سیستم را دارا هستند.

متغیرهای هدف

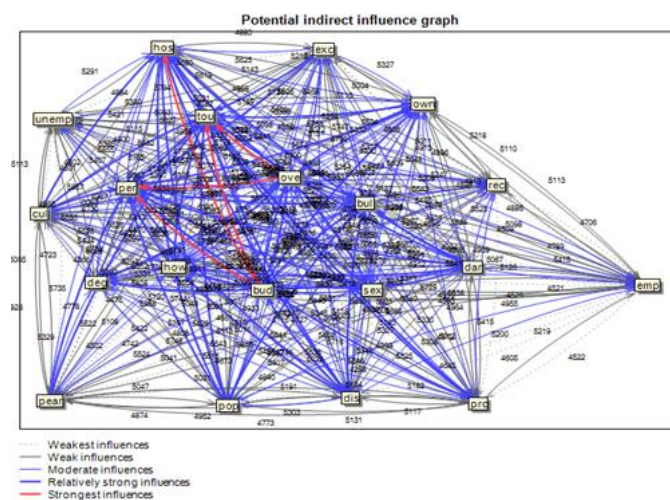
این متغیرها در زیر ناحیه قطری شمال شرقی صفحه قرار دارند این متغیرها در واقع نتایج تکاملی سیستم بوده و نمایانگر اهداف ممکن در یک سیستم هستند.

شکل ۵ نمودار پراکندگی متغیرها و جایگاه آنها بر روی محور تأثیرگذاری و تأثیرپذیری

شکل ۶ نمودار روابط مستقیم بین متغیرها (از بسیار ضعیف تا بسیار قوی)

شکل ۷ نمودار روابط غیرمستقیم بین متغیرها (از بسیار ضعیف تا بسیار قوی)

نتیجه گیری

یافته های تحقیق

بر حسب تحقیقات انجام شده با پیشران های بودجه، تراکم جمعیت، اشاعه فرهنگ، میزان دوام و پایداری و میزان فعالیت های عمومی، که از طریق نرم افزار میک مک به دست آورده ایم برای هر کدام سه مورد سناریو نوشتیم که در پایان به این نتیجه رسیدیم که دو سناریوی:

۱- میزان بودجه $\rightarrow$ the budget

۲- میزان فعالیت های عمومی $\rightarrow$ the amount of publice activity

با این روش سناریوهای سازگار برای رسیدن به محتمل ترین سناریو ها برای آینده پژوهی و آینده های ممکن دست یافت. در نهایت به این نتیجه رسیدیم که از بین فرضیه های مطرح شده موارد زیر:

(الف) به نظر می رسد گسترش کالبدی فضایی منطقه ۸ شهر تبریز ناشی از فعالیت عمومی مردم در زمینه تجارت می باشد.

(ب) به نظر میرسد گسترش کالبدی فضایی منطقه ۸ شهر تبریز با تاکید بر فعالیت تجاری با میزان بودجه رابطه مستقیم دارد.

مورد پذیرش واقع شدند و تاثیرات مستقیم و سازگار ترین سناریو ها در این زمینه شناخته شدند.

Somewhere/land_en.scw	A A A			B B B											
	A1	A2	A3	B1	B2	B3									
the budget:															
increase				3	-3	0	-2	-1	3	3	-1	-2		-1	2
decrease				-1	2	1	3	-2	-1	3	-3	0		-1	-1
average				2	-1	1	-2	-1	3	3	-1	-2		1	-2
the amount of public activity:															
transfer to private sector	-2	1	-1				3	-2	-1	-3	2	1		-3	0
assignment to the government	3	-1	-2				-2	-1	3	-2	-1	1		3	-1
profitability	1	2	-3				2	-1	1	3	-2	-1		3	-1
durability:															
renovation	-2	-1	3	-2	1	1				3	-1	-2		-3	2
upgrade	-1	2	1	3	-3	0				1	1	-2		-1	2
restoration	-2	3	-1	1	2	-3				-3	0	3		-1	2
the dissimulation of culture:															
conquer	-1	-1	2	-3	2	1	-1	-2	3					-3	3
delete the wrong culture	1	2	-3	-3	0	3	-1	-2	3					1	-2
returne the islamic culture	-1	1	2	3	-3	0	1	2	-3					-1	-2
population density:															
decentralization of the center	2	-3	1	-1	-2	3	-3	0	3	-1	0	0			
centredness	1	2	-3	-1	2	1	-3	2		2	-1	-1			
constant growth rate	-2	-1	1	3	-3	0	3	-2	-1	-2	-1	3			

Impact of
the amount of public activity
on
the budget

Select row (impact source) Select column (impact target)

the amount of public activity the budget

↑ ↓ ← →

	the budget	increase	decrease	average
the amount of public activity	-2	1	-1	
transfer to private sector	3	-1	-2	
assignment to the government	1	2	-3	

+ -

Explanations:

00016	000002	000233	000008
00019	000004	000235	000004
00020	000000	000239	000004
00021	000002	000239	000002
00022	000001	000242	000001
00023	000000	000242	000001
00024	000000	000242	000001
00025	000001	000242	000000

Bias statistics:

 AS AS
 the budget : 017/3 046/7 024/7 %

 AS AS
 the amount of public activity: 038/3 016/0 054/3 %

 AS AS
 durability : 030/9 000/0 074/1 %

 AS AS
 the dissemination of culture : 061/7 018/5 025/9 %

 AS AS
 population density : 024/7 063/0 022/2 %

٥- مراجع

[۱] شکویی، حسین (۱۳۸۲) دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری، تهران، انتشارات سمت

[۲] شیعه، اسماعیل (۱۳۸۱) مقدمه‌ای بر مبانی برنامه ریزی شهری، تهران، انتشارات دانشگاه علم و صنعت

[۳] اسلوتر ریچارد و همکاران (۱۳۸۴)، نواندیشی برای هزاره نون، مفاهیم و روش‌ها و ایده‌های آینده پژوهی، عقل ملکی فر و همکاران، چاپ اول، تهران مرکز آینده پژوهی علوم و فناوری دفاعی، موسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی.

[۳] اسلاوتر ریچارد و همکاران (۱۳۸۴)، نواندیشی برای هزاره نون، مفاهیم و روش‌ها و ایده‌های آینده پژوهی، عقیل ملکی فر و همکاران، چاپ اول، تهران مرکز آینده علوم و فناوری دفاعی، موسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی.